

કૃષ્ણ

દિલ્હી

ભાગ્ય યં તો.

શો શો દશાઈ.

ભાગોની અદલા બદલી.

અમોને ભાગ ૧-૨-૩-૭-૮-૫-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫-અને ૨૬ એટલા ભાગો જોઇએ છે. જેમની પાસે એ ભાગો ફાજલ પડેલા હશે તેઓએ જો નીચેનાં ફેક્ટોરિયે મેકવી અપશે તો તેઓ એ શિવાયના બીજા ભાગો તેઓને જોઇતા હશે તે અપવા નવા નિકળનારા ભાગો મોકલી આપવામાં આવશે.

૩૬૫ દિલાસા પત્રો.

હવે કામળ અને છપાવની મોંઝવારી ચાર પાંચ ગણી વધી પડવાથી અમોને ખેડમાં કામ કરવું પડતું હોવાથી ધીમે ધીમે, જ્યારે કોઇ સખી ગૃહસ્થ યા બનુ પોતાનાં વહાલાં ગુજરેલાંની અશો યાદમાં એકાદ ભાગ અર્પણ કરાવવાની મહેરમાની કરે છે, અને દુઃખી લોકનાં ભણાં માટે આ કામમાં મદદ કરી પુન્ય હાંસલ કાંવ સાર મદદ કરે છે, ત્યારે નવે ભાગ છપાવવાની ઉચ્ચત થાય છે. તોપણ ગમે તેમ કરીને ઇશ્વરની મન્દુરથી અમે ૩૬૫ દિલાસા પત્રો પુરા કરવાની પ્રવૃત્તા રાખી છે. હવે છ સાત ભાગમાં અમે અમારું કામ આટોપી લઇશું, તો જોકે હાલ વીં પીં નો દર પણ એક અના ઉપરથી ૩ આના થયો છે, માટે જોઆએ આહકમાં નામ નોંધાવ્યાં છે તેઓએ ખેરીદર રહેવું, અમે મોડે વહેંચે બધા ખાકીના ભાગો છપાવતે પહોંચતા કરીશું. લોકો તરફનાં ઉત્તેજનની ખાતે જરૂર છે.

સંસાર સુખનાં પુસ્તકો.

નીચેનાં બનાવેલાં અમારાં પુસ્તકો તમારા સંસારનાં સુખને સાર, વડેવાર જ્ઞાન સાર, દુન્યાનાં નવ નવા તવારીખી દાખલાઓનો સંગ્રહ કરવા સાર, ઘણાં ઉપયોગી છે. ઘર થયું ત્યાં એ પુસ્તકો જરૂર રાખશો. બેટા બેટી અને વહુ દાકરાનું સુખ જોઇ સંસાર સુખારવા સાર જરૂર આ પુસ્તકો સંગરી રાખશો. પાછળથી બેવડી કિંમતે પણ મળશે નહીં. થોડીજ નકલો બાકી રહી સ.

૧—“ બેટી તું સાસરે કેમ સમાશે ? ” કિં ૨૧૦ ૧-૦-૦

૨—“ મહારા હીકરાને ! ” કિં ૨૧૦ ૧-૦-૦

૩—“ મા-આપની સેવા. ” કિં ૨૧૦ ૧-૦-૦

૪—“ દુઃખીને દિલાસો. ” ભાગ ૫૦ સુધી છપાયા છે. દરેક ભાગની કિંમત ચાર આના. હાલ વીં પીંના વધેલા દર આહકોએ સબન કરવા મહેરમાની કરતી.

૫—“ સાદી છાંડગીની શોક. ” ફેશનની ફિસિયારી. ” કિંમત ૨૧૦ ૧-૮-૦
વીં પીં તથા પોસ્ટેજ જુદું લેવામાં આવશે. કલેક્ટ થાંઈડી મના ૨૧૦ ૨)

ઠેકાણું.

જેરામજી મનચેરજી દેશાઈ. બી. એ.
રેશન ડાઉ-નવસારી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાખિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૧૪૪ લગાંક

પુસ્તકનું નામ દુઃખને દિવાન

વિષય ૮ - ૧૪

દુઃખીને દિલાસો.

ભાગ ૫૦ મો.

ચંચનાર,

શો. મ. દેશાઈ.

તે

પારસી અટકો અને નામો-આતમખેહરામે દેશાઈ ખોરશેદ-ઐયાંમે નૌસાલો
હિંઆમે નૌરોઝ-સીહા સંસાર-તવારીખે નવસારી-હિંદુસ્થાનના આતશખેહ-
રામો-નૂરજેહાન-ખંદગી અને માથવાણીની મોતેબરી-ગાયકવાડ અને
ધિટાનિયા-પ્રાણી મંડળ-ગંજે શાયરાન-પારસી સુતકો-પારસીઓમાં
લગ્નનું બેડું-જમશેદની ઇતિહાસિક નિંદા-મહારાણી વિકટોર્યાનું
જીવન ચરિત્ર-સરસ્વતી વિલાસ-અડવડે નામું-દુઃખીને દિલાસો
-દાદારજીની દરબાર-પારસી વિષયો-પારસી પ્રજાને અપીલ-
બેટી તું સાસરે કેમ સમાશે? -મહારા દીકસને! -મા-
બાપની સેવા-Omens For Auspicious And
Inauspicious Horses-સાદી જંદગીની શોક-
દેશનની ફિસિયારી ઈત્યાદિના કર્તા.

નવસારી. ઇ. સ. ૧૯૨૧. કિંમત ૦-૪-૦

આ પુસ્તક સુરત “યુનિયન પ્રેસ”માં મી. ઉત્તમર. જ. ઉમેદરામે
“મી. શોરાબજી મનચેરજી દેશાઈને માટે છાપ્યું છે.
સુરતમાં તા. ૨૦-૧-૨૧ના રોજે છાપી પ્રગટ કર્યું છે.

પ્રચીત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
HEAVEN

GIVES ITS FAVOURITES EARLY DEATH.

મહારા તેક ખરેખર ખાવીદ
બેહસ્તનશીન રયાવક્ષ મણિકજી મોદીની અશો યાદમાં.
મહારા અશો ખાવીદ! આપ તો શીરેસ્તાઓની સંદર્ભમાં જઈ ગરોથમાન બેહસ્તમાં ખિરાજ દાદાર અહુરમઝદના ખોળામાં શાનિની ઉંઘમાં સૂતા, પરંતુ મહારી હાલત તો તળાવમાં બરેકું અમૃત પીવાને ગયેલી તરસી સ્ત્રી અમૃત પીધા વિના માત્ર અમૃત દેખીનેજ પાછી વળે તેવી થઈ ગઈ છે!

મહારાં દુઃખના અધિકાર દિવસોમાં સુખનો ચળકતો પડછાયો તમારી પવિત્ર યાદજી લાવી આપે છે. પક્ષીઓમાં ગરૂડ બલે મોટું રહે! તારા મંડળમાં ધ્રુવ તારો બલે સાથી ઝળકતો રહે! પર્વતોમાં મેરૂ પર્વત બલે મોટો રહે! દાન કરવામાં બલે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ દાદુ મોટો હો!

પરંતુ
મહારાં જીવનમાં તો તમારા શિવાય મોટો કોઈજ વસતો નથી. જે સ્ત્રીને પતિ એજ પરમેશ્વર છે. તેને તો તમારીજ ભક્તિ ઉત્તમ લાગે. હજુએ હું તો અખંડ રોહ ને પૂર્ણપ્રેમ તમારા તરફજ મોકલતી રહી છું.
તમારી પ્રતિમા

મહારી નજરમાં રાખીને નિરંતર હું તો તમનેજ તીર્થ સ્વરૂપ લેખું છું; અને તમારોજ ચરણ ધોઈને જાણું તેજ જળમાં તીર્થ સમજીને તેમાંજ તમારી બલી યાદમાં ન્દાવું છું.

મહારા મવક્કલ કીધેલા ફરેસ્તા તમનેજ ગણીને, તમનેજ મહારા મુષ્ટદેવ લેખીને તમારીજ પુજા રાત ને દિન કરું છું.

મહારાં માનપાત્ર ને પ્રતિષ્ઠા સર્વ તમ સ્વામીની સાથેજ ગયાં છે. દુઃખથી નારીપાસ થયેલું મહારં જીવર, કંઈજાથી ખરતાં

મહારાં આંસુ, બિનતરની લાગણીઓથી ઉછળતી મહારી ઉરગીઓ, એ સર્વમાં મહેને સંધ્યારો આપવાને, મહારં દુઃખ લુલ્લવાને, અને મહારાં જીવરને રાહત આપવાને, પળેપળ ને કાણે કાણે, તમારી નહીં લુલાય એવી બલાઈ, સાલસાઈ, પ્રેમાળ લાગણી, તમારા મધુર શબ્દો, તમારા ઉમદા વિચારો, અને તમારાં સદૃશ્યગી કામોની બલી યાદ કાયમ રાખવા થકી

મહારાં જેવાં બીજાં દુઃખીઓને તમારાં નામથી દિલાસો મળે ને મહેને સંતોષ થાય એ બલી નેમથી, આ “દુઃખીને દિલાસા”નો ભાગ અર્પણ કરી સંતુરી પકડું છું.
તમારી બહારી,

ધનભાઈ રયાવક્ષ મોદી.

મરણ.
રોજ ૧૨, મોહોર.
માહ ૯, આદર.
ચ. સ. ૧૨૮૭ કદીમી.

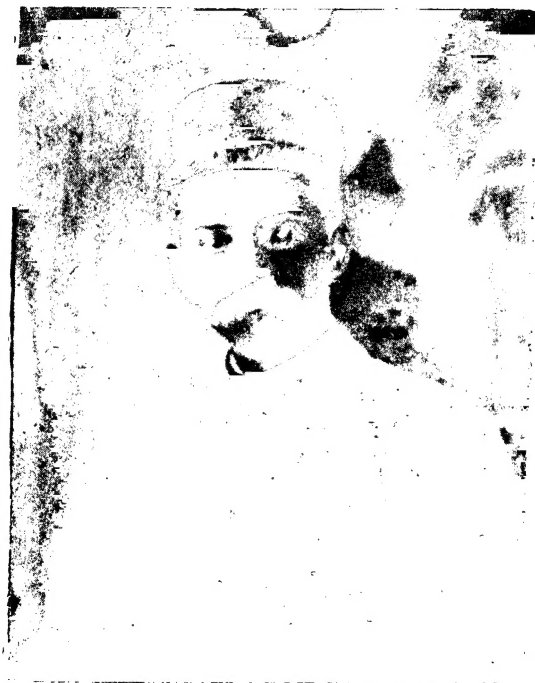
તા ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૧૮.

સંવત ૧૯૭૪ સનીવાર ચૈત્ર શુક્રી ૧૦

જન્મ.
રોજ ૭, અમરદાહ.
માહ ૧૨, અરેપંદાર.
ચ. સ. ૧૨૫૨ કદીમી.

સંવત ૧૯૭૯ આષાઢ વદી
૨ વાર રતી.

ના ૨૨ જુલાઈ ૧૯૮૩.

અહેસ્તનશીન
શ્યાવક્ર માણેકજી મોદી.

દુઃખીને દિલાસો.

ભાગ પંમો.

‘દર્શન ૩૦મું’—સુખની શોધમાં.

“દિલાસા કલ્પ”માં સલામતખાંચે પોતાની અધુરી રહેલી વાત! આગળ ચલાવી.

સલામતખાંચે:—ખંધુઓ ! હું આજે સવાસો વર્ષની ઉપરનો હોસો થયો છું. વૈદું કરવા જતાં દુઃખો પડયાથીજ મ્હારી આ દુઃખી અવસ્થા થઇ છે, બાકી તો ઉત્તમ સુવર્ણ માલતી, મોતીની ખાક, પારો મારેત્રી ઉંચી માત્રાની ખાક ખાધાથી હું હજી ટટાર રહ્યો છું. અને રમજનો હુન્નર અજમાવતાં અમ્મલ-પૂરમાં ફેરેતા થવાથી, હું તો તે શહેર પણ છોડીને સુખની શોધમાં ફેરેહપૂર શહેરમાં ગયો. ત્યાં આવી દ્રઢ મન કર્યું, કે પર ધન, પર સ્ત્રી, અને ખીજી કાંઈ પણ લાલચ લોભનો સદંતર ત્યાગ કરીને ખસ પ્રમાણિક ઉદ્યોગ કરી આશીર્વાદ સમાન વૈદાંનો ધંધો ચલાવી, અલ્લાતાલાની પાંચે વખતની નિમાજ ખબ લાવીશ. શોખનાથ:—બહાલાંઓ ! સુખે સાંભરે સોની ને દુઃખે સાંભરે રામ. ખારે દહાડા માણસ ઉપર દુઃખ પડે તેજ સારું, કે હર ઘડી તે ઇશ્વરને પાદ કરતું રહે. જ્યારે શ્રી કૃષ્ણ દ્વારકાંની ગાદી લેવા ખિંદ્રાખનમાંથી નિકળીને રાજ થવા આદ્યા ત્યારે પોતાના પિતાશ્રી વસુદેવના ખડેન કુન્તીજીને કહેવા લાગ્યા:—“પુર્ણ બા, પુર્ણ બા, તમારા પાંચે પાંડવ પુત્રોએ તો મ્હારા પાસેથી પોતાની ઇચ્છિત વસ્તુ માગી લીધી, હવે જતી વખતે તમે મ્હારા સોડે કાંઈ માંગોને !” ત્યારે કુન્તીજી બોલ્યાં: “હે શ્રી કૃષ્ણ ! એક પણ પણ હું દુઃખ વગરની ના રહું એવું વરદાન મ્હને આપતા સિધારે !” શ્રી કૃષ્ણ કહે: “પુર્ણ બા ! એ તમે શું માંગુ ! દુઃખ માગો છો તેનું શું કારણ ?” કુન્તી જી કહે: “તું મ્હને જાણુજ વહાલી છે, અને તું હવે અમને છોડીને જાય છે

ત્યારે તું મહારાં સ્મરણમાં રાત ને દહાડો ત્યારેજ રહીશ, કે જ્યારે પળે પળ મહારા ઉપર દુઃખ પડશે ! દુઃખો જેમ જેમ પડતાં જશે તેમ તેમ હું “ શ્રી કૃષ્ણ—કૃષ્ણ ! ” કરતી તને પળે પળ યાદ કરતી રહીશ, અને જો દુઃખ નહીં પડતાં સુખ મળશે તો હું તનેજ વિસરી જઈશ ! ” “ આ તો એક સ્થાપિત વાત છે કે, જ્યારે સુખનું એક ખારણું બંધ થઈ જાય છે ત્યારે ખીજું દ્વાર ઉઘટે છે. કોઈ કોઈ વખત એકજ નહીં પણ ઘણાં સુખનાં દ્વાર ઉઘટે છે. આ પ્રમાણે સુખના દરવાજા ઉઘડવા એ આ પ્રકૃતિમાં સ્થપાયેલો નિયમજ છે. પ્રાણી પદાર્થની ઉન્નતિને માટે આ નિયમ અણુએ અણુમાં પ્રસરી રહેલો હોય છે. આખા વિશ્વમાં નિત્ય આગળ વધવાની ઇચ્છા થયાજ કરે છે, અને તેથી કરીને જ્યારે જ્યારે કોઈ મનુષ્યનું ઉન્નતિને મામવાતું એક દ્વાર બંધ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેને માટે ખીજું દ્વાર ઉઘાડવાને માટે ઉપરનો નિયમ કાર્ય કરે છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે, કુદ્રતમાં જે જે નિયમો છે તે મનુષ્યનું નુકશાન કે આહત કરનારા નથી, પણ એકે એક કુદ્રતી નિયમ તેનું હિત સાધનારા છે. આથી જે મનુષ્ય સુખની, શાંતિની, વિજયની, અભ્યુદયની, વૃદ્ધિની, અને આરોગ્ય કે તંદોરસ્તીની વાતો કરે છે, તે વિશ્વની વ્યવસ્થામાં પ્રવર્તતા નિયમોને અનુકૂળ વર્તે છે, અને કુદ્રતનો મહાન ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં તે મદદ કરે છે. ”

સલાખત:—પણ હું તો કરમનો પુટેલો ને કમબખતીનો ઘેરલો હું સુખની શોધમાં નહીં, પણ દુઃખનીજ શોધમાં નિકળ્યો હોઉં નહીં શું, તે પ્રકારની મહારા ઉપર જરૂર ગુજરી છે, તે ખેડેનો ને બંધુઓ ! હું કહી સંભળાઉં છું.

પાછો મહેને શેતાને ભોળવ્યાથી મેં વિચાર કર્યો કે; દુન્યા ઝુંકતી હય, ઝુંકાનેવાલા ચાહિયે. ઘી ખાના સકરસે, ઝાર દુન્યા ખાના મકરરશે. ફેતેહપૂરમાં મેં વેદાનો ધધો ચાલુ રાખવા સાથે સંગીતનો અભ્યાસ કર્યો. ફેતેહપૂરના રાજાના હાથીનો માવત સંગીતનો ઉસ્તાદ હતો, તે મહેને રાગ રાગણીની ઉત્તમ તાલીમ આપતો, અને હું તેને રમણની વિદ્યા શિખવતો. માવતે રાજા આગળ મહારાં હકીમાની તારીફ કરવાથી, અને હું કવિ તેમજ વિદવાન છું એવી સીફારસ કરવાથી રાજાએ મહેને દરરોજ પોતાના રાજવાડામાં સલામી આપવા આવવાની છૂટ આપી, અને માસિક ૨૦૦ રૂપિયાનો સુસારો બાંધી આપ્યો. વળી પ્રતિયે ગામી લેથા રાજપૂતોઓની નારી પરિક્ષા કરવાની પણ મહેને છૂટ હોવાથી મુન્તા રાજવેદ મહારા ઉપર અદેખો પડીને દરબારમાં લલિરણી કરતાં હતો, પણ રાણીનો મહારા ઉપર બેહદ વિશ્વાસ હોવારી મહારો વાંકો બાલ પણ થતો નહીં. આયુષ્ય ક્ષણિક છે, માટે જે થડી જાય છે તેજ આપણી છે, ખીજી પણ કોણે દીડી છે ? આવાં જયન ઉપરથી મેં તો

એવોજ નિશ્ચય કર્યો કે, બસ એનખાણ ઉડાવવી, એજ ખરું છે. કાલ કોણે લીધી છે? આપ મૂલે પીછે ફળ ગઈ દુન્યા. માટે જેટલું ભોગવી લીધું એટલુંજ આપણું છે. પાછળ શું થશે એ કોણ જોઈ જોકું છે? આવા પણ વિચાર અત્યંત હાનીકારક છે, એમ મ્હને પાછળથી જણાયું.

જુના રાજવૈદે રાજાજીને શિખવ્યું કે, આ નવા હકીમની પરિક્ષા કરવા સાડે એને પૂછો ને પૂરાવો માંગો કે; “હકીમમાં હીકમત કે અકકલ?” તે ઉપરથી રાજાજીએ મ્હને સવાલ કર્યો કે; “હકીમમાં હીકમત જોઈએ કે અકકલ?” મેં કહ્યું કે, “હીકમત વગર હકીમ નથી. હકીમમાં હીકમત હોય તોજ હકીમ કહેવાય.” તે ઉપરથી મ્હને ૧૦૦ દહાડામાં તેનો પૂરાવો રજુ કરવા કહ્યો. મેં હા પાડી રાજા લીધી.

શ્રીઓ પણ જરકર્મને છુપાવવા સાડે કપટનો આશ્રય કરે છે. તો જે મનુષ્ય પોતાના દોષ ઢાંકવા માટે યુક્તિ શોધતો નથી, તેને પશુના કરતાં પણ જડ સમજવો.

ચુનીનસ્ત કેદારે ગદાં સેખરે;
ગહી દર્દ પીશ આવરદ ગાહ મેહર.
ગહી બજત ગર્દદ ચુ અરપે શમૂસ;
બન અમ અંદરૂન જેદ્તી આરદત બૂસ.
ઝમાની યકી બારહી સાજ્તેહ;
જે નીકી સરશરા બર અફાજ્તેહ.

અરે! ફર ફર કરતા આ આકાશનું કામ તો એવું ને એવુંજ છે. કદાપિ તે માણસને વિપત્તિમાં લાવી નાંખે છે, તો કોઇવાર માયા ને મોહજ્વલત કરવા મંડી બંધ છે. હે બંદા! ઘડી પલ્લકમાં આ ત્હારો-સેતારો એક હઠીલા ઘોડાની પેઠેમ ત્હારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ ઉલટે માર્ગે ચાલે છે, અને તને ગમમાં ગીરફતાર કરવા થકી કોઇ પ્રસંગે ત્હારા ઉપર વિપત્તિ અને સંકટામણના વાદળ ગગડાવે છે. તેમ જળી કેમક સમયે તે ત્હારાં એકબાલને સેતારો શણગારેલા ઘોડાની પેઠેમ લાડ નાજ ને અદા કરતો, ત્હારા ઉપર કૃપા ને મહેરબાની બતાવનારી એક ઉંચી ધર છે.

એક સહવારે હું મ્હારા ઉસ્તાદ માવતને મળવા હાથીસ્થાન ઉપર ગયેમ; પરંતુ માવત તો “જંગલે ચલા છે” એમ તેની સ્ત્રીએ કહેવાથી, મને હાથી ઉપર મ્હારા ઉસ્તાદની સાથે ફરવા જવાનો માહવરો પડેલો હોવાથી, હાથી ઉપર ચઢી ગયો, હાથમાં અંકુશ લીધો, ને હાથીને જંગલ તરફ ચલાવવાયો. જંગલે જંગલ શોધ કરતાં માવતનો તો કાંઈ પતો મળ્યો નહીં.

મહારા ટાંટિયામાં જોર હોવાથી, જ્યાં જ્યાં હાથી ઉપરથી ઉતરીને પગે ચાલવાની ગરજ પડતી ત્યાં ત્યાં હું મેલના મેલ પગે ચાલતો હતો, ને હાથીને સાથે સાથે ચલાવતો ગયો હતો. મેં વૈદાના સંસ્કૃત પુસ્તકમાં વાંચ્યું હતું કે:—

શ્વાન માર્જાર નકુલં પિત્તં ગ્રાહ્યં સમં સમમ્ ॥

કાકમાંસ વસા ગ્રાહ્યં પિપ્પ્લા પાદૌ પ્રલેપયેત્ ॥

યોજનાનાં જ્ઞાતં ગચ્છેત્ પુનરાવર્તેતે ક્ષણાત્ ॥

શ્વાન, માર્જાર, નકુળ એટલે નાળિયેા એટલાનું માંસ સમાન ભાગે લઈ, અને કાકડાનું માંસ તથા વસા એ સમાન ભાગે લઈ, પીસી કરીને પગે લેપ કરવો, જેથી મનુષ્ય ઘણું યોજન બન્યે અને તત્કાળ પાછો આવવા સમર્થ થાય. આથી મેં એ જાતનો લેપ પણ કરવા માંડ્યો હતો. હવે બનાવ એવો બન્યો, કે તેજ દિવસે ફેતેહપુરના રાજા પોતાની રાણી સાથે મહેલના ઝડખા ઉપર બેસીને હાસ્ય વિનોદ કરતા હતા. એવામાં રાણી દિલગીરીથી બોલી: “પ્રાણનાથ! આજ સવારે મ્હોં ઘેાતાં ફડકા મારવા સાડ મહારી હથેલીની ખોલલીમાં પાણી લીધું તેમાં અં પછો હાથી ડૂબી મૂઓ!” રાજા અડધા ગાંડા હોવાથી ઉશકેરાઈને બોલ્યા; “એ તો હડહડતું જીડું. ફરીથી જો એવી બેઅકલી વાત મહારા મોઢાં આગળ કહીશ તો જીવથી જઈશ!” રાણી કહે:—“પ્રાણનાથ! આટલા બધા આંકળા વગર તપાસે થયા! હું તો માત્ર હાસ્ય કરું છું; પરંતુ વાત ખરી છે, તમે તલાસ કરો.” રાજાને આ લેદની શંકા ટાળવાનું મન થવાથી પોતાના માવતને હાથમાં લોટી લઈને દૂરથી આવતો દેખી તુર્તજ ખોલાવી પૂછ્યું કે:—“અરેઅરું કહે, આપણો હાથી પોતાના હાથીઠાણ ઉપર છે, કે કેથે ગૂમ થયો છે?” માવત કહે:—“જી મહારાજ, હાથી તો થાનકેજ છે.” “ત્યારે શું રાણી જીડું બોલે છે? તું જીડો કે રાણી? જા, જઈને તપાસ કર, જે જીડું ઠરશે તેનો પ્રાણ લઈશ.” માવત બાપડો થાનકે આવીને જીએ છે તો હાથીઠાણ ઉપર હાથી મળે નહીં! પોતાની ચોરતને પૂછતાં તેણી બોલી ઉઠી; “તમારો હકીમ-મિત્ર આવીને હાથીને તો ફેરવવા લઈ ગયો!” માવત બાપડાના ગભરાટનો પાર ન રહ્યો. તે તો જે દિશાએ હાથીનાં પગલાં પડેલાં જોતો, તે દિશાએ જોરથી દોડવા લાગ્યો. રાજાએ માણસ પર માણસ મોકલ્યાં, પણ નહીં હાથી મળે, કે નહીં માવત. એટલે માવતનાં બાયડી છોકરાંને પકડાવી મંગાવી કેદમાં રાખ્યાં, અને શોધ કરવાને પોતાના બહુસોને આરે દિશાએ દોડાવ્યા.

પેલી તરફ રાણીની ખોલલીના હાથીનું ઉખાણું પારખવાને સાડ જીનાં રાજા વૈદે મહારે માટેજ રાજાજીને લાંબેર્યા, એટલે રાજાજીએ તો મહારી શોધ કરવા તૈયારીઓને દોડાવ્યા પણ હતા. જંગલમાં રવડતાં રવડતાં સાંજ પડવા આવી

હું ગભરાવા લાગ્યો. મ્હને કોઈ રસ્તો સુઝ ન પડયાથી હું અકળામને ગાંઠ જેવો થઈ ગયો. એટલામાં કેટલાક વટેમાર્ગ આવી લાગ્યા, તેમને મેં શંકર-માં જવાનો રસ્તો પૂછ્યો. તેઓ તીખલી હોવાથી મ્હને કહ્યું કે; “અ નદિના કિનારા ઉપર જે મોટું ઝાડ છે તેના ઉપર ચઢીને જે માર્ગ જાય છે તે માર્ગે ચાલ્યો જા !” હું ગભરાયલો અકળાયલો પેલાં ઝાડ ઉપર ચઢ્યો, ને તેની ડાળીઓ ઉપર ચાલવા લાગ્યો. એક નળી ડાળી ઉપર ચઢતાં મ્હારા ભારને લીધે દરખતની ડાળ નમી પડી, ને હું નીચે સરી પડ્યો. હું જમીનદોસ્ત થાત, પરંતુ સમયસૂચકતા વાપરીને એક ખીજી ડાળીને મેં પકડી લઈ જાદર લટકતો રહ્યો. આ વખતે મ્હારાં હુઝને પાર નોતો. હું મોટે મોટે શેવા લાગ્યો, એટલામાં મ્હારો માવત ઉત્તાદ આવી લાગ્યો, અને મ્હને આશ્વાસન આપી પૂછવા લાગ્યો:—“હે મિત્ર ! તેં આ શું કીધું ? શાથી અહિં આવ્યો ?” મેં કહ્યું:—“હું તમને મળવા ઘેર આવ્યો, એટલે તમારી ઓરતે કહ્યું કે, માવત તો જંગલે ગયા છે ! તેથી હું જંગલમાં તમારી શોધમાં નિકળતાં મ્હારી આ દશા થઈ છે !” માવતે હસીની કહ્યું; “હે મિત્ર ! તમારા દેશમાં જંગલે જવાનો અર્થ એ પ્રમાણે કરવામાં આવતો હશે, પણ અમારા તરફ તો સવારમાં ઝાડે ફરવા પાદરે લોટી લઈને જઈએ તેને જંગલે ગયા કહે છે. લગ્ન્યા પણ ગણ્યા નહીં. ખેર !” આમ કહીને તર્ત નીચે ઉભેલા હાથી ઉપર ચઢી મ્હારા ટાંટિયા પકડી લીધા. એટલામાં તો હાથી ખસી ગયો, ને નદીમાં પાણી પીવા લાગ્યો. પછી સુશીખતનો શું પાર ! હું ને માવત ઝાડે લટકતા રહ્યા. નીચે નદી ને ઉંચે આકાશ. મદદ કરવાવાળું કોઈ જ્યારે નહીં જ જણાયું, ત્યારે મેં મ્હારા ઉત્તાદને કહ્યું કે; કાંઈ સુંદર ખમાચ શગવું પદ કાઢો, કે તે સાંભળીને આભુખાભુના લોક દોડી આવશે તો મદદ મળશે. તે ઉપરથી ઉત્તાદે ગાયન લલકારવા માડયું:—

હમ દુનિઆ દેખને આએ; હમ આદમ કહેલાતે હએ,
રખકે હુકમસે આયે હએ, હમ કરનીકે ફત પાતે હએ,
બેજે રખને સૌદા કરને, એ રચના દેખ લગે ડરને,
કુદરતકે બરમ નહી પાએ ! હમ તો દુનિઆ દેખને આએ !

છેલ્લા ત્રિતાલ વખતે હું એવો તો ખુશાલીમાં આવી ગયો, કે આવેશમાં ને આવેશમાં “વાહવાહ ! કયા ખાતાં ! ખુબ કહી ઉત્તાદજી !” એમ બોલીને તાલી વગાડી તાલ આપવા લાગ્યો, એટલે ડાળીઓથી હાથ છુટી ગયા, અને અમે બન્ને નદીમાં પડ્યા. અમે બેકે બહુ અફળાયા તોએ તરતા તરતા સામે પાર નિકળ્યા; અને રાત વાસો ત્યાંજ કીધો. પરીઠિયું ચતાં સામે પાર ભેઈએ છે તો હાથી માણસ પડ્યે નહીં. એટલે માવતના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહીં. તે

કહેવા લાગ્યા કે; “હવે તો જીવ જવાનોજ સોદો કર્યે તોજ રાજજીના શહેરમાં જઈએ. રાજજી હાથી માંગશે તો ક્યાંથી પેદા કરશું? માટે ચાલ્યા કરો, આપણે કાંઈ વ્યક્તિ અજમાવી બીજા કોઈ રાજવાડામાં ઠેકાણે પડયે. ચાલતા ચાલતા દિલ્લી શહેરમાં આવ્યા. ત્યાં બેહદ ઠંડી પડતી. સર્વ લોક ટાઢથી યરથરી રહ્યાં હતાં. દિલ્લીના બાદશાહનો છ વર્ષનો ગાદીવારસ શાહબદો મરણુતોલ માંદો મડયેલ હતો, તે કંઈ ખાઈ ખાઈને રડતો હતો, અને લલા લલા હકીમો અને વૈદ્યો તોનું દર્દ સાંભું થતું ન હોવાથી બાદશાહ શુરસામાં ને શુરસામાં સર્વ હકીમોને કેદખાને નંખાવતો ગયો હતો. દિલ્લીમાં પાંચ સાત દિવસથી હીમ પડતું હતું. લોકો ગલરાટમાં આવી પડેલાં હતાં. બાદશાહની દરબારમાં પણ જરા કોઈ કામ ઉપર જાય નહીં. બાદશાહે જો કે શાલ દોશાલાંઓઢેલા, તેનાથી પણ ઠંડી ખખી શકાઈ નહીં. બાદશાહે ઢોંડી પીટાવી કે, “સર્વ લોકોએ સગડીઓ સળગાવી ઘરમાંજ ભરાઈ રહેવું. દરબારીઓને દરબારમાં નહીં આવવાની પણ છુટ રાખવામાં આવે છે. માત્ર શાહબદાના દર્દને ઉપાય બાણુનારા હકીમોને પાલખીમાં બેસાડી મહેલમાં લાવવા માટે જોરાવર સિપાહોને ફરતા રાખવામાં આવશે!” આ ઢોંડી પીટાતી સાંભળી અમે ગન્ને જણે ઝીણીમલમલનાં પહેરન માત્ર દિલ ઉપર પહેરેલાં અને હાથમાં પંખો લઈ પંખા ખાતા ખાતા અમે ગન્ને ચાલવા લાગ્યા; અને પોકાર મારતા કે; “તલખી ચલી.” “તલખી ચલી.” તલખી એટલે ગરમ ગરમ ને તીવ્ર તીખું. અને “તલખી ચલી” એટલે અમને બેહદ ઉકળાટ થાય છે, આ શહેરની ગરમીથી અમે કાયર થઈ ગયા છીએ. “તલખી ચલી!—તલખી ચલી!” એમ બૂંચે પાડતા અમને પેલા સિપાઈઓએ સાંભળીને અમે કોણુ છિયે તે બાણુવા માગ્યું. અમે કહ્યું:—“અમે દુન્યા વરામ મોટા હકીમો છિયે. લલલલાં દર્દો સાજાં કર્યે છીએ.” સિપાઈઓ તર્તજ અમને જૂદી જૂદી બે પાલખીઓમાં બેસાડી બાદશાહની દરબારમાં લઈ ગયા. ત્યાં પણ અમે તો તલખી ચલી—તલખી ચલી એમ બુમો પાડવા લાગ્યા. બાદશાહે બણ્યું કે; આ કોઈ પાકા હકીમો હોયા વગર, કોઈ ઈંચી જાતની બાક મારેલી દવા બાધા સિવાય તેઓ હીમની આવી કકડતી ઠંડીમાં બફાઈ નહીં જાય, માટે મોટા તારિની આખી આવળીના ચાર ચાર પંખા ઉંચે ટંચાવી તેમના દિલ ઉપર બહુ પવન નંખાવવા લાગ્યો. તો પણ અમે તો તલખી ચલી ક્યાં કર્યે. ફરશુલ અને બડા ડગલા પહેરેલા રસ્તે જતા લોક સિપાઈઓ અમારા અંગ ઉપર ઝીણાં કપડાં પહેરેલાં ઢોળી બેહદ અજાયબીથી અમારી તરફ જોતા, કે આ લોક કેવાકે હુસી, કે વળી આવી કકડકડતી ઠંડીમાં હીમનું ઠંડુંગાર પાણી રેઢવા કહે કે! એક હુશિયાર દરબારીએ એવે અમારાં શરીર ઉપર હીમનું ઠંડું પાણી રેઢાવવાં માંડ્યું, અને અમે ઠંડા પડ્યા.

પછી બાદશાહ પાસે એક સુંદર કુતરી લાડ નાજ કરી કુદકા ભારતી દીડી, એટલે જામે તેને પાસામાં લઈ રમાડવા માંડી. બાદશાહ કહે; “કુતરીને શું રમાડો છો? એના ચારને રમાડો ત્યારે ખરા. એ કુતરી ઉપર મ્હારો શાહજહો બહુજ પ્યાર રાખી આખો દહાડો તેને રમાડતો હતો તે મરવા પડ્યો છે, તેને સાજો કરીને રમાડો, તમને મોટું ઇનામ આપીશ!” આમ કહી અમને હરમમાં લઈ ગયા. મેં છોકરાની નાડી પરિક્ષા ચિકિત્સાથી કરીને તેનું દુઃખ દર્દ પારખી લીધું, અને સર્વ કોઈને ચોરડાની બહાર જવાને કહ્યું. સર્વ બહાર ગયાં; કે મેં માવતને કહ્યું કે:—“પેલી કુતરીને પકડી ચોરડામાં લાવો, અને તેણીના કાનની લગાર ટીચકી કાપી દેવો, અને સોય દોરો માંગી લાવો!” માવતે બાદશાહ પાસેથી કુતરી, કાતર, સોય ને દોરો માંગી લાવી મ્હારી આગળ કુતરીના કાપેલા કાનને ઝીણું દુકડો ધર્યો. પછી માવતને પણ મેં ચોરડાની બહાર ઉભા રહેવા કહી બારણા વાસ્ત્યાં, અને પેલી લોહીથી ઝરઝરતી કાનની ટીચકીમાં દોરો પરોવીને પાછી સાથે પેલા શાહજહાને ગળાવી દઈ, મેં તે લાંબો દોરો મ્હારા હાથમાં બહુ સફાઈથી પકડી રાખ્યો. બહુજ વારે, કલાકો ગણત્રિ થયા કેડે તે દોરો ભારી થએલો મ્હને જણાયો, એટલે મેં ધીમે ધીમે, ધીમાંથી જેમ બાલ પડેલો ખેંચી કાઢ્યો તેમ સેરવી લીધો. એટલે પેલી કાનની ટીચકીને વળગેલું કુતરીનું ચિમોડયું બહાર નિકળ્યું. પેલી કુતરીને બગલમાં લઈને શાહજહો સુતો હોવાથી નહાતું ચિમોડયું તેના પેટમાં ગએલું, અને મોટું થઈને તેનું કાળજી કોતર્યા કરતું હોવાથી તે બાપડો ચીસ બાઈબાઈને રાતો હતો. પરંતુ એ કાનચિમોડિયાને કુતરાનું લોહીજ ચુસવા વધુ ગમતું હોવાથી કાળજી ઉપરથી ઉઠીને પેલી લોહીથી ઝરઝરતી કુતરાના કાનની ટીચકીને જઈ વળગવાથી તે છોકરાના જીવને કસાર થયો. તે હસવા લાગ્યો. અને મેં બારણાં ઉઘાડવાથી જો કેઈ અંદર આવી સાજ થએલા શાહજહાને બાકીઓ લેવા પડ્યાં, અને મને આશીર્વાદ દેવા લાગ્યાં. બાદશાહે બહુજ પ્રસન્ન થઈ પોતાના ગળાંમાંના હીરાના હારમાંથી જે અસુદ્યવાન અતિ સુંદર હીરા અમને ભેટ આપ્યા, ને ખીન્ને શીરપાવ આપી અમને પોતાના મહેલમાંજ રાખ્યા. પછી અમારે માટે લોજનની થાળો આવી. કંઈ એખની પલાવ, કંઈ કુરમા પલાવ, કંઈ મોતીચંદ પલાવ, કંઈ કુકુ પલાવ, કંઈ જરદો, કંઈ કલીઆ, કંઈ દોપેઆને, કંઈ નરગેશી વગેરે વગેરે ભાત ભાતનાં પકવાનનો સુકરો અમારા આગળ બિઝાવવામાં આવ્યો. જાણે ખાતાં ખાતાં તો દેડકાને સળેજમ થયો હોય નહીં શું, તેમ અમે ફીણ ફીણ થઈ ગયા. અહિં દરેક પ્રકારનાં સુખો મેં લીધાં, અને હવે મ્હને લાગ્યું કે હું સુખની શોધમાં નિકળ્યો હતો તે હવે હું સંપૂર્ણ સુખી થયો. મ્હને એક જીદો મહેલ મળ્યો, અને હું કાઠમાઠથી રહેવા લાગ્યો. દરબારમાં મ્હારું ચલણ વધી

પેઠયું. હું અનેક હીકમતો સરકારી કામમાં બતાવવા લાગ્યો, અને દરબારમાં મહારાજાનાં ને વસીલો એટલો બધો તો વધી પડ્યો કે, બે વર્ષમાં તો નવ અરકાને દોલતમાં મહારાજા નામ નોંધાયું. મહારાજાને હાથી છુટવા લાગ્યો, એક આખી પાગા મહારાજાનાં રાજવામાં આવી, અને પાંચ વર્ષ વિદ્યા બાદ મહારાજા મૂખ્ય વંજીરની પદવિએ ચઢાવવામાં આવ્યો. મહારાજા ઉસ્તાદને હાથી-ખાનાનો ઉપરી નિમ્ને હતો. મેં અચ્છી રીતે વંજીરાત ચલાવવા માંડી, પણ દાતાદીન નામનો એક જુનો દરબારી મહારાજાની વંજીરાત ખુચવી લેવાને હરદમ અદે-ખાઈ કર્યા કરી મહારાજાની વંજીરાત ને હેસ્ટ માર્યા કરે. બાદશાહનો વિશ્વાસ મહારાજા ઉપર જ હોવાથી દાતાદીનની લંબેરણીની કાંઈ એ અસર ન થાય. તોએ સો ટેકે એક ટેકું બી લાગે, ને સો ગાળે એક ગાળ બી લાગે. છેવટે તેની વારંવાર માગ-ણી થયાજ કરતી હોવાથી બાદશાહ દાતાદીનને એક માસ અનુભવ જોવા સાડ વંજીરાત આપી. ફરેબે દીરેશતા ફરે. દાતાદીને બાદશાહ પાસે એવી કબુલત લીધી, કે હું વંજીરાત કરું ખરે, પણ જ્યાં સૂધી સલામત છુટો રહે ત્યાં સૂધી કાંઈ નહીં ને કાંઈ પ્રપંચ ચલાવી મહારાજાની કિવાનગીરીને ઝાંખી પાડ્યા વગર રહેશે નહીં, માટે એને એક હવેલીમાં એવી રીતે નજર કેદ કરવો, કે એ હવેલીમાંથી કદિ પણ બહાર જાય નહીં, ને કદિ પણ કોઈ આદમ જાતનું મોં પળે નહીં, એવી રીતે કેવળ એકલોજ હવેલીમાં રહે, અને જેટલાં રાજદારિ મોટા કાવાદાવાના કામોની સલામતને માહિતી અને અનુભવ છે, તેટલાં તુમારી કામો હું મોકલું તે ઉપર એણે બધા ખુલાસાના જવાબ લખી રાખવા, ને સતને વખતે લોચ તબ્યામાં રાખેલી પેટીમાં એણે મૂકી જવા, કે લોણું લઈ જનાર જાસુસ દરદોજ મહારાજા આગળ લાવીને તે રજુ કરે. આ રીતે એક કમીનો પુરૂષ જ્યારે હુન્નર અને એલમમાં ખીજ કોઈ સાથે બરાબરીમાં નહીં ઉતરી શકે ત્યારે તેની હબરો બદલોઈ કરવાને તાગડા ઘડવા માટે છે. બાદશાહે પણ મહારાજાને તેમ કરવા કહીને એક હવેલીમાં એકલો અટુલો રહેવા દીધો, અને દહાડામાં ત્રણ વાર દાતાદીનના ખાસ વિશ્વાસુ જાસુસને મહારાજાને લાજન પાણી લાવવા લઈ જવા માટે નિમ્ને. હું હવેલીને ખીજે માળે રહું, અને મેજ ઉપર સુરેશ

ધણે બાજે બધાં વર્જનોમાં ખોટી કલિપત વાતોને ખરી તરીકે વર્ણવી, વાતાંનો રસ લેવામાં આવે છે, પણ હકીકતને લગતા જે જે ઉપર કાપલાઓ આપ્યા છે, તે સુરત શહેરના નામી હકીમો કાવચળ તમના, અસ્પંદીયારળ હકીમ વિગેરેના ખરા બનેલા બનાવોને વાર્તામાં ગુટેલા છે, બાકી નાકી પરિહાસના આવા બનાવો સુરતમાં ખરેખરાજ બનવા પામેલા છે, અને તે ઉપરથી આ વાર્તા ઉપજતી કાઢેલી છે, અને પેશવાની દરબારમાં જે રાજદારિ પ્રપંચ નાના ફૂનવારો, સખારામ આપુની અદેખાઇ વખતે બતાવ્યા હતા, તે ઉપરથી સલામતની હીકમત બનાવી છે.

ખિછાવીને ભાતભાતનું ખાણું પિરસી રહ્યા બાદ લોખ લગિયે જાએલો એક મંદ
નબડી તુર્ત બારણા વાસી તે બસુસ આદ્યો બંધ, અને હું ઉભરી
ખાણું ખાતો. ૮-૯ દિવસમાં હું કંઈાળી ગયાથી મેં વિચાર કર્યો, કે આવી
ને આવી અટપટીમાં હું તો આભ્યા કરવાનો, માટે ઉંઝાના મીસંદાતાના,
અજમેરના સૈયદ મોહીનુદ્દીનના, વિગેરે જેટલા ચોખ્ખી છાઆરત થાય તેટલી
હજ કરી આવું, કેમકે પુરસદનો વખત મળ્યો છે તેનો લાભ લઉં તો. સાડું!
મહારે ઘણું મેલ જલદી ચાલવાના હતા, અને ઘોડેપૈદે ગાડી જેવું કંઈ પણ
વહાન ન હોવાથી મેં વેદક શાસ્ત્ર પ્રમાણે એવી એક પાવડી બનાવી હતી કે,

અંકુલીતૈલ સં પિપ્પ્લા શ્વેન સર્પ પ્લેપિતાં ॥

પાદુકા મુપ્ત ચર્મોપાં મમારુહ્ય શતં વ્રજેત ॥

અંકુલીનું તલ લઈને તેણું કરી સર્પ (સરસવ) પીસવા. અને ઉંટના ચામ-
ડાંની બનાવેલી પાવડી ઉપર લેપ કરવો, અને પછી તે પાદુકા ઉપર મનુષ્ય
આરોહણ કરે તો બહુ યોજન બંધ. એવું બહીને તે પાવડી હું સાથે રાખતો
હોવાથી તે પહેરીને નિકળવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ડિયા ઝિના માગે ઝિના, જત ઝિના સગ આવડ;

કાહેકો મન કશ્પીયે, સહેજ રહે સમાય !

આપણા માંગ્યા કાછયા વગર ઈશ્વર કૃપાથી જ્યારે સૌ કાંઈ બની આવે
છે, અને તે સઘળું જ્યારે પ્રભુ ઈચ્છાથી સહેલાઈથી આપે આપ બનવા પામે
છે, ત્યારે આપણુ આદમી જાતે શા સાડું વિચાર વમાસણું ને કંદપના કર્યો કરીને
ચિંતવન કર્યા કરવું બેઠંએ વાડું? આપણા વિનાશ બીજા કોઈથી થઈ શકે એમ
છેજ નહીં, પણ આપણે જાતેજ આપણા વિનાશ કરીએ છીએ.

મહારાં કેદખાંવાની મુદ્દત ૨૧ દહાડા બાકી રહી હતી. મેં પાકાં અનુમાનથી
૨૧ દહાડામાં દર રોજ શું શું કામે હાતાલીન મોકલશે, યાને કિયાં કિયાં
કામોમાં તે કિયે દહાડે ગ્રંથવાઈ જશે તેનું કંદપનાથી અવલોકન કરી, ૨૧ દહા-
ડાના ૨૧ જવાબ લખી રાખીને એકવીસ જુદી જુદી કોથળીમાં મૂકી દર
રોજની તારીખ તેના ઉપર લખી રાખી. પછી બસુસના આવવાનો વખત થવા
અગાઉ લોચતળિયે ઉતરીને બારણાની મેરે સંતાઈ રહ્યો. જેવું બારણું ઉઘાડી
બસુસ ખાણું મેજ ઉપર પિરસી રહ્યો, કે તુર્તજ મેં તેનો હાથ પકડી
લીધો. તે ગલરાટથી ફાટીજ ગયો. મેં નમ્રપણે તેના હાથ હાખીને રાજ તર-
ફથી મળેલા કિમતી હીજો તેના હાથમાં સેરવી દીધો. લક્ષ્મી કાને લલચાવતી
નથી? જે માણસની આંગળ કહેડું સાડું અથવા તો નમ્મું વચન સમાન
થઈ પડે, અથવા તો નિષ્કળ નિવડે તેવા મનુષ્યને તો, ગરીબા બહેરાઓની

આમજા જેમ ગાયન કરે નહીં, તેમ બુદ્ધિમાન પુરુષે કંઈ પણ કહેતું નહીં, તેથી બસુસને મેં કહ્યું:—“જો બાબુજી! હું કંઈ જાણી જનાર નથી, એકલ વિતે હુંજ પાછો પ્રધાન તો થઈશ, અને તે વખતે પણ હું તને નવાજીશ, પરંતુ હું થોડા-હઠાડા છુમકીથી હાથનો નેપ લઈને ભદાર જઈને સુપ્ત અંદર પાછો ગુપચુપ આવીશ, પણ તું ઓ વાત ગુપ્ત રાખજે, ને આ હઠાડો ફેંચાનો હીરો ઈનામ તરીકે રાખ, અને મ્હારો ભેદ સાચવી લેજે! મનુષ્યો કપટ કયા વિના થોડા વખતમાંજ મહા અપવિ મેળવી શકતા નથી. તેમ કોઈ પણ મનુષ્ય પરનું ધન ગૃહલુ કર્મ વિના થોટા ધનવાન એકદમ થતો નથી. યાને મનની અભિલાષા કપટ વિના સિદ્ધ થતી નથી.” બસુસ કહે; “હું ત્હારો શયુન માથે ચઢાઉં છું; પણ હું દરરોજ લોજન લાવું તે કેને ખવડાઉં?” મેં કહ્યું; “ત્હારાથી ખવાય એટલું તુંજ ખાઈ લેજે ને!” “વારૂ, તેમ તો થઈ શકશે, પણ દરરોજ પ્રાંતે પ્રાંતનાં ને છલ્લે છલ્લનાં તુમારી કામે હું તમારા ખુલાસાને સાડે દાતાદીન તરફથી લાવું છું ને તમે જવાબ લખી આપો છો, તેનું કેમ થાય?” બસુસે અભયપીથી પૂછ્યું. “બાબુજી! તું તે વાતની ફીકર કરીશ નહીં, મેં આ હારખંધ નંખરવાર ને વારીખવાર કોથળીઓ બનાવી કંઈ તારીજે શું ખુલાસો પૂછવાની જરૂર જ દાતાદીનને પડશે, તે હઠાડા વારનાં પાકીટ મેં ગોઠવી રાખ્યાં છે.” આમ કહી તેને ખીજે મજલે લઈ જઈ નંખર પ્રમાણે પાકીટો બતાવી કહ્યું:—“આવતી ઠાલે જે સવાલનું કાગળ લાવે, તે આ પહેલાં ખાણમાં મૂકી, તેના જે જવાબ તૈયાર લખેલો છે, તેનું આ પાકીટ લઈ જવું, ખીજે હઠાડે ખીજી કોથળી-માંનું, ને ત્રીજે દિવસે ત્રીજી કોથળીમાંનું એમ ૨૧ હઠાડાના પાકીટ તું લઈ જઈને મૂંગો મૂંગો દાતાદીનના હાથમાં આપ્યા કરજે.” બસુસ કહે; “એ કેમ બને?” મેં કહ્યું:—“હીકમતના પૈસા છે; તું એ રાજમંપંચમાં નહીં સમજે. બુદ્ધિ કોઈના બાપની નથી.”

આપદ્વતા અપિ જનૈરપિ નિદિતાશ્ચ

શ્રદ્ધાં ત્યજંતિ ન કદાપિ સુષર્મ ધીરાઃ ।

માથે વિદ્ય ને આકૃત આવી પડે, કિંવા લોકોમાં જણ જણ નિંદા કરે તોપણ ધર્મવીર પુરુષો કદીએ પાતાના યકીન કે શ્રદ્ધાને છોડી દેતા નથી, પણ પકડીજ રાખે છે. આમ સાજેશ કરીને હું પ્રથમ અજમેર ગયો. અજમેરથી નીકળેલો પ્રત્યા એટલા રોબની ઝીઆરત કરીને છેવટ ઉંઝા સુકામે ત્રીસ દાતાર ખીસની દરવાજો ગયો. ચાર હઠાડા બાકી હતા તેટલાં રાત્રિએ ખીસ મ્હને સ્વપ્નામાં દેખાવું થઈ કહ્યું:—“હવે નેકા કર, જ્યાં સુધી ભેડ

કરશે નહીં, અને ઘર માંડશે નહીં ત્યાં સુધી ત્હારી સુખની શોધમાં
અંતર્યામી આવ્યા જ કરશે, જા હવે, અહિંથી જતાની તને રજા છે." હું તુર્ત
પાછો દિલ્લી ઉપડવાને રાહે પડ્યો. વસ્તી હતી ત્યાં સુધી તો કંઈ હરકત
આવી નહીં, પણ હું માર્ગમાં પાછો ભૂલો પડ્યો. ભાતું હતું તે પણ ખલાસ
થઈ ગયું, ને પાછીની સેત્રા જહુજ લાગવા માંડી. ગમે તેવાં દુઃખમાં ભુખે
નાં રહેવાય. ગામ બહુ જ ખમાય, પેટ બહુ જ ના ખમાય. હું તો રવડતાં રવ-
ડતાં ક્યાં ને ક્યાં એક જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. મ્હારા ઉસ્તાદ આવતને અને પેલા
જાલુસને મૈત્રી ઘણી બંધાઈ ગયેલી હોવાથી, જાસુસે પહેલે જ દિવસે સાંજે તેને છુપી વાત
પુંકી આપી, કે ત્હારો દોસ્ત તો દક્ષિણ દિશા તરફ જાગી ગયો !
માવત બાપડો મ્હારો જીવેબાન દોસ્ત હોવાથી તુર્ત જ એક હાથી ઉપર બેસીને
મ્હારી શોધમાં નિકળ્યો હતો. આખી રાત મેં જંગલના વાઘ વરૂના પોકારોના
પ્રજ્જશમાં ઉજાગરે કાઠી. હું તો એકાએક પાછો અમીરનો ફકીર થઈ પડ્યો હતો.
જીતકમાં સંકટ આવ્યું, એટલે મ્હારો મિત્ર તરસ્યો થયાથી હાથીને એક વૃક્ષ
સાથે જંગલમાં ખાંખીને દુર આવેલા એક ઝરા આમળ પાછી પીવા ઉતર્યો.
એવામાં એક વાઘે હાથી સામે બરાડ માર્યાથી તે દોરડું તોડીને ગાંઠાની માફક
અહિં તહિં જંગલમાં દોડવા લાગ્યો. હું જે ઉજડ અટળીમાં જઈ પડ્યો હતો,
તે તરફ તે ગાંઠો હાથી દોડતો આવતો જણાવાથી હું ચીસ ખાઈને બચતો
મારેલો એક મોટાં વડના દરખત ઉપર થઈ ગયો ; અને હાથમાં વડની જુમાઈ
પટેલી એક શાખાને લટકી રહ્યો. રોતે હંથ સળો રોજ ઉઝી ફીકરસે ચા
રખ ! યુનચે કી તરેહ બાગમેં પુલ હો ન ખીલે હમ. ઓ પરવરેદગાર !
અમે રાત ને દહાડો એજ ફીકરમાં રડવા કરીએ છીએ, કે બાગની અંદર જે
પ્રમાણે પુલની કળીઓ થાય છે તે પ્રમાણે કળીના જેવાજ અમે કુમળા કાચા
રહી ગયાં, પણ પુલ થઈને ખીંડ્યા નહીં. જરા નીચે બેસું તો એક જબરદસ્ત
મોટો કુવો, મારા ટાંટિયા આબળ મોહું વકાસીને બાણે હું નીચે પડું તો મ્હારો
વહેલો ભક્ષ કરવાને તલખી રહ્યો હોય નહીં શું, એવો ભવાનક કુવો મ્હને
દેખાયો. વધારે બારીક નજરે દીઠું તો તે કુવામાં વળી મોટા જ સાપો પોતાનાં
મોઠાં પહોળાં કરીને મ્હમે બાણે પોતાનો શિકાર કરવાને ડાઘાં વકાસી તમર તમર
મ્હારા તરફ જેતા જણાયાં. થોડીક પળમાં કુવામાંસેની ઝાડીમાંથી એક અજ-
ગર નિકળતો મેં દીઠો, જે પણ મ્હારી નીચે આવીને મ્હારો ભક્ષ કરવાને તલ-
બગાર બનેલો જેવો ઉભો રહ્યો. થોડીક પળમાં પેલો મોટો બમેલો હાથી
આવીને વડના થડને હક્કવવા લાગ્યો. હવે મ્હારા માત્રાં દીઠાં પડ્યાં, ને
એકથ પડું એકથ પડું એવાં મુજરાં છુટવા લાગ્યાં પાની હો ઇચેહ ગયે મેરે
આજ નેમકી રાહ ; બાકી હંથ જી હબાળ નક્ક પીરહનકે બીચ. મ્હારા

બાંધાયાં કર્યાથી એકરી આંખોની શહુથી, મહારા સમજા શરીરના ભાગ ગળીને પાંછી થઈ ગયા ; અને પરપોટાની ચીસાલે મહારા નકસ મહારાં ખમીરની અંદર રહી ગયો. આટલી મુશીબત બાણે ઓછી હોય તેમ હું મહારા બચાવ કરવાને સાર વરની શાખાને પકડીને જીવે ચઢવા કહું છું, એટલામાં તેજ શાખાના ઝુમખાને એક કાળો અને એક ધોળો એમ બે ઉંદરો ઉપલા ભાગમાંથી કાતરી નાખતા જણાયા. ઉપર ભય, નીચે ભય, આસપાસ બધે બધે ભયજ ભય જણાયેલ, અને હવે મહારા બચવાની આશા રહેલી જણાઈજ નહીં. મેં મહારી છાંદગી ઉપર પાણીજ મકયું. હાં મહારી કંઈજ હિકમત ચાલી શકે એમ નહતું. રખેને જે શાખાને હું બાંધ્યો હતો તે શાખાઓ ઉંદરોના કરડવાથી કતરાઈ ભય, તે ખીકથી હું પાસેની સીજી શાખાને જેવો બાંધવા કહું છું, તેવાજ કાળા પીળા રંગના છં મોટાં વિંછુઓ તે શાખા ઉપર અકેકની પછવાડે હારખંધ મહારા બંછી ચઢી બાંધતાં જણાયા. જે ચર હાથ મારીને વહેલો વહેલો ઉપરની પેલીજ શાખા ઉપર ચઢવા કહું છું તો ત્યાંજ મધમાખીઓનો એક મોટો મધપુડો હતો. જેવો મહારાં હાથે મધપુડાને લાગ્યો, કે તીવ્ર ડંશ મારતી માખીઓ છેડાઈને ઉડવા લાગી. મહારાં આખે શરીરે ચટકા પર ચટકા મારવા લાગી. એટલામાં મધપુડો ઉપરથી મધનાં ટીપ્પટપકક લાગ્યાં. હું બુખો તરસો હતો, અને ચોતહદની ભારે મુશીબતોમાં હતો, છતાં મધપુડામાંથી ટપક ટપક પડતાં મધના ટીપ્પાં ચાટવા સાફ હું મહારાં મોઢું વકાસીને મધનાં ટીપ્પાંને મધુર સ્વાદ લેવા લાગ્યો. સુખે રહેવું, ને બુખે મરવું કોણે કહ્યું ? માયાસે કો મત મિલે, સખ બંહેલો દે બાંધ ; નારદસા મૂની ગલા, તો કહાં ભરોસા તાય ? હે બંધુઓ ! માયાનો કોઈ પ્રેમ કરસો ના. માયાને લગતી સર્વ વાતોને નિવારી મુકો. કેમજે નારદ જેવા મહા રૂપીજ પણ તેનાથી ઠગાઇને સંકટો ખમીને દુઃખમાં આવી પડયા હતા, તો પછી આપણા જેવા સાધારણ માણસોની તો વાતજ શી ? મધ પીતાં પીતાં હું તો આસપાસની બધી મુસકેલીઓના ભંધ વિસરી ગયો, અને બસ મધ ચાટયા કીધું. બસ મધના સ્વાદમાં તલિલન થઈ ગયો. વળી દક્ષિણ તરફની જગલમાં આગ લાગવાથી તેના ભંબુકાની ઝાળથી ઢાઝયા જેટલો પરિતાપ મને થતો હતો. એટલામાં મહારા પેલો માવત મિત્ર આવી લાગ્યો, અને મહારે કહેવા લાગ્યો, “ હે પ્રેમી મિત્ર ! ત્હારું આ દુઃખ ભોળને મહારે અત્યંત દયા અપૂરે છે ! ” તુર્ત તેણે “ હરિ હરિ ! હરિ હરિ ! ” એમ પોતાના હાથોને બોલાવ્યો. હાથો કાને ગાવ્યો, અટકી ન શકે, તોપણ હાથો પોતાના માવતનો સાદ સાંભળીને શાંત પડ્યો, અને હેડળ બેસી ગયો. માવતે તેના ઉપર ચઢી બેસી તેને ઉઠાડીને ઉભો કીધો, અને મહારે કહ્યું, “ ભાઈ ભાઈ ! હું તને વળતસર દુઃખમાંથી ઉગારવા આવી પહોંચ્યો છું. તું એકદમ હાથી ઉપર ઉતરી આવડા ! ”

દિલાસા પત્ર ૩૪૦ મે.

‘If you are active and prosperous, or young, or in good health, it may be easier for you to augment your means than to diminish your wants. But if you are wise, you will do both at the same time, young or old, rich or poor, sick or well; and if you are very wise, you will do both in such a way as to augment the general happiness of society.’

FRANKLIN.

હીરજીભાઈએ હાજત વધારી, તે સાથે જન્મળ પણ વધારી. હીરજીભાઈએ શરૂ જીંદગીમાં ૩૦ રૂપિયાનો પગાર કમાઈ અમન ચમન કીધાં, અને ૩૦૦ રૂપિયા કમાયા ત્યારે ખાખા વળખા થઈ પડ્યા, અને ૨૦ મી તારીખ આવે તેટલાં તે ઘોડાવાળાનો પગાર ચુકવવાને પણ મારવાડીનું ઘર શોધવા લાગ્યા. હાજતે તેઓને વધુ હાજતમંદ બનાવ્યા, ને ઘણાં કષ્ટ ખેંચવાં પડ્યાં. આખરે એક એક પાઈ પાઈના ઓશિયાળા થઈ પડ્યા. ઇચ્છાની તરફ કદિ છીંમતી નથી, કે કદિ તૃપ્ત થતી નથી. અરે, જેમણે પૈસાને પૈસો ગણ્યો નથી, જેમણે પવિત્ર લક્ષ્મીજી સાથે દુષ્ટપણે સંયોગ કર્યો છે, તેઓ કદિ સુખી રહ્યા નથી. જુગાર રમવામાં લક્ષ્મીજી સાથે ખોટો સંયોગ કર્યો, દારૂડિયા બનવામાં લક્ષ્મીજી સાથે આટો વહેવાર રાખ્યો, ઉડાઉપણામાં તેમનો બુદ્ધિ ઉપયોગ કર્યો, તો પછી હીરજીભાઈ તમે સુખી કેમ થઈ શકો? આવા વહેવારથી તમે તમારું જીવન લંબાવી નહીં શકો. દરેકને અહંકાર થાય છે અને અપકલ્યાણથી ભૂલે છે; ઘડપણમાં ન ખપતી વસ્તુ ગૃહજી કરે છે, જેથી તે માણસ નાશ પામે છે. પરંતુ જેને દરેક પ્રકારના વા વાગી ચુક્યા છે, જેનામાં સત્ય છે, જે પોતાનું જીવન ઘોડાજ કાળનું માને છે, તેને કોઈનોએ ડર હોતો નથી. નેબુચદનજરે જ્યારે શૌરાચ, મેશાચ, અને અબેદનીગોને અગ્નિથી ઉકળી રહેલી ભઠ્ઠીમાં નાખવાની સજા કરી, ત્યારે દરેક જણ છાતી થોડીને બોલ્યા હતા કે; “આવાં મહાન દુઃખો ખમવાનો પણ અમે અતુલ્ય લીધો છે, એમાં શું થઈ ગયું?” એક કહે કે; “I have myself passed through the fire” અને બીજા બોલ્યો કે; “I have smelt the smell of fire.” અર્થાત, “અગ્નિના બળતરાંના વા પણ અમને વાગી ચુક્યા છે, તેને શું છે?”

सत्यं ब्रह्म तपः सत्यं सत्यं विमुक्तये प्रजाः ।

सत्येन धार्यते लोकः स्वर्गं सत्येन गच्छति ॥

સત્ય એજ પ્રજ્ઞા છે, સત્ય એજ તપ છે, અને સત્યથીજ પ્રજ્ઞાની સરજત છે. સત્યમાંજ લોકો ધરાઈ રહ્યાં છે, અને સત્યને માર્ગેજ સ્વર્ગમાં લોકો ગમન કરે છે. માટે હે ભાઈ ! તું પુન્ય કરીને જીલ્લી જાણે, પણ પાપ તો હરદમ યાદ રાખતો રહેજે. હે ભાઈ ! તું કદી એમ ધારતો ના, કે લાંબામાં લાંબી જીંદગી તે સુખીમાં સુખી હશે. ના, નહીં, જીંદગી લાંબી થયાથી નહીં, પણ તે સમાર્થે સદાખરી કામો લગાડવાથીજ આ દુનિયા જેહાનમાં તું માન મેળવશે. એટલુંજ નહીં, પણ આ જેહાનનો અસખાબ છોડી ગયા પછી પણ તારો આત્મા તારાં ગળવેલાં સારાં કામોનો ફાયદો જોઈ આનંદ પામશે, અને ન્ય ન્યકાર કરશે.

ઉમર જે પાપાપે આપની ઇસ કદર નાંખે,

મરગને કનકુ ન છોડા જે ખુદાઈ કર ગયે.

તું પોતાની વગર હદ અથવા વગર ભરોસાની ઉમર ઉપર આ પ્રમાણે નાંજ અને લાડ ભરેલો ના રહે, કારણ કે જે લોકો સોહેળી કરી ગયા છે, તે લોકોનેથી મોતે છોડ્યા નથી. હીરજીભાઈ ! જે ઇચ્છાઓ આપણે કર્યે તે ઇચ્છાઓની પાછળ શું આવે છે તે દાખી માંખવા કરતાં, આપણે આપણી પહેલીજ લોભી ઇચ્છા દાખી માંખવી સહેલ છે. લોકોનાં કંચાણ અને સ્વાર્થ માટે પોતાનું સજ પંથ આપી દેનારા બધી રાખતું ઉદાહરણ સમજો, તો તમારો તુરંત સ્વાર્થ તેની આગળ શી ગિસાઈ ધરાવે છે ?

નાનમ અફઝુદો આગે રમ કારત;

એનવાઈ એહ અઝ મઝદલન ખાસ્ત.

એ મ્હારી રાહીને વધારી ને આજીને ઘટાડી. જુવારી કે બેઈઝતીથી માગવા કરતાં એનવાઈ અને જીઅમરો હજાર દરજ્જે ભલો. લોભ જ્ઞાનનો નાશ કરે છે, અને હુડાપણ નાશ પામવાથી લગભ લાગે છે. લગભ લાગવાથી તેના ધર્મ કર્મ હણાય છે. ધર્મ હણવાથી તેને ત્યાં તો વૈભવ ને શુભ કાર્યો પણ હણાય છે.

કામ કોષ મઢ મોહસોં, ખુદલોં પ્રકર ર સાંત;

કામ લોભ અકાશો, ખાતત મિતે ન અન.

કામ, કોષ, મઢ, મોહ વિગેરે જીખના જેવાં છે, અને જ્યારે તેમને ભણણ મળે ત્યારેજ તેમને શાન્તિ થાય; પરંતુ આકાશ રૂપી લોભનો તો ધરાતાંએ કદિ અસજ આવતો નથી, અને દુઃખની ભળમાંજ મનુષ્યોને એ લોભ તો શુંગળાવ્યાજ કરવાનો. માટે હે ભાઈ ! દુઃખમાં ટાળવા માટે સૌ કરતાં પહેલાં તું લોભ તજ દે. જે પુરૂષ કેફ કરે છે, અને જીવાના અખાડામાં ભય છે, અથવા વ્યસનીની સોખત કરે છે, અથવા છીનાલવાની સંગતી કરે છે, તેણે પોતાનો પૈસો ઉતાવળો કેમ થઈ રહ્યો, અને હું દરિદ્ર કેમ થયો, એ વાતનું તો આશ્ચર્ય આજીવન નહીં એનાં વ્યસનની પછવાડે જેઓ વગર્યા, તેમને તે વ્યસનની કેફમાં

પોતાની આંખો આગળ કાંઈજ દીસે નહીં એવા થાય છે, રાત અને દહાડે જેમને એવોજ છંદ છે, આ દ્રવ્ય છે તે ઉડાવીએ અને તે થઈ રહ્યા પછી પાછું ઉડાવવાને બેઠ્ઠેશિ તે પેઠા કરીશું, છેલ્લી વારે કરજ કાઢીને પણ ઉડાવીશું, એવા વિચારના પુરૂષોને દરિદ્રતા એ શિક્ષા ઘણી થોડી છે. તેઓ બીજા લોક જેવો વિચાર કરે છે તેવો વિચાર કરતાજ નથી. વ્યસનને સ્વાધિન થયા હોય છે માટે, તેમને સઘળી સારી વાતો ઉલટી દીસે છે. જેની આંખમાં કમળો થયો હોય તેને સઘળી વસ્તુઓ પીળીજ દેખાય છે. જેની આંખમાં અભિમાનનો અહંકાર છે તે ઇશ્વરને પણ કહેશે કે; “તમે શામાં ?” ને જે મોટા છે તે પથ્થરને પણ નમીને કહેશે કે; “તમેજ અમારા દેવ !”

बहूनां जन्मना मन्तं ज्ञानवान्मां प्रपद्यते

वासुदेवः सर्वं मिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥

આ બધું ઇશ્વરનું રૂપ છે, એ બધામાં ઇશ્વર છે, એવું જ્ઞાન જેને થઈ જાય છે. તેજ ભકત પ્રભુને શરણે જાય છે એવો જ્ઞાની મહાત્મા મળવો ખરું દુર્લભ છે; કેમકે ઘણા જન્મો પછીજ આવું સાચું જ્ઞાન થઈ શકે છે. ઉત્તર નગરીમાં એક વખત એજ રાજા ઘોડા ખેલાવીને શહેરમાં આવતો હતો, તેવામાં આગળ કોઈ જતું હશે તેને બીજા રાજ પુરૂષો મળેા હઈ કહેવા લાગ્યા; “એ રે ! આંધળા, આંધળા, બાલુએ મર !” એમ હાંક મારી રસ્તામાંથી બાલુએ કર્યો એટલામાં રાજા પોતે ત્યાં આવી લાગ્યો. તેણે તે આંધળા પાસે આવીને નમ્રતાથી કહ્યું; “અહો અંધરાજ ! કેમ, કુશળ તો છો ?” આંધળે કહ્યું; “અહારાજને મળ્યાથી પરમ સુખી થયો છું. કેમકે, સુપ્રસન્ન વદનવાળા ભૂપતિની દષ્ટિ જ્યાં જ્યાં પડે છે ત્યાં ત્યાં શુદ્ધતા, કુક્લીનતા, ભદ્રતા ને સુભગતા, એની મેળેજ જઈ મળે.” રાજાએ પુછ્યું કે; “તમે શી રીતે બાલ્યું, કે હું રાજા છું ?” ત્યારે તેણે ઉત્તર દીધો કે; “લોજ વિના બીએ કોણ આવું મધુર ભાષણ કરે ! બીજા નીચ તો ગાળ દઈને ગયા, આપે તો મને અંધરાજ કહી બોલાવ્યો. રાજા હોય તેજ બીજાને રાજા કહે. માટેજ બાલું છું કે તમે લોજરાજ પોતેજ છો. મહારાં લલાટ ચક્ષુ પુટી ગયાં છે, પણ ઉદયચક્ષુ દેખતાં છે, !” લોજે પ્રસન્ન થઈ તેને લાખ ટકા સહિત અંધ યાદી અપાવી. એવુંએ જાને છે, કે મોટાં માણસોની કૃપા ઉતરે છે તો એક ગરીબનું કષ્ટાણુ થઈ જાય છે, અને એવુંએ જાને છે, કે તેમની જશ જેટલી અવકૃપા થઈ તો પ્રાણ પણ લે છે. માટે મોટાં માનવીઓના રંગ ઢંગ અને મીઠાજ વિષે ચોંટીનેજ ચાલવું બહુ છે. તેઓ કદાપિ ગાળ દઈએ તો ઇનામ પણ આપે છે, ને કોઈ વાર તો નમીને સલામ કરે તેનો પણ ગુસ્સો કરી લોભડે ચઢાવે છે.

હસીનાસે દીલકા લગાન. યુરો હૈ,
 નહીં જાનને હૈં સતાના યુરો હૈ - હસીનાસે.
 કેસે કરે મોરી, કીસખત યુરી હૈ,
 તુમ તો હો અચ્છે, કીસખત યુરો હૈ. - હસીનાસે.
 વધારા દુન્યામે કાઇ નહીં હૈ,
 મીથે કયા કીસીસે ઝમાના યુરો હૈ. - હસીનાસે.

**હીરણ ! જ્યાં સુધી તમે સ્વાર્થિ વિચારથી પોતાની જાતને વાસ્તે સુખ સા
 સુખના પદાર્થો શોધશો ત્યાં સુધી ખરું સુખ તમારાથી દુર નાસશે; અને
 દુઃખ અને દુર્લભ્યનાં ખીજ રોપાશે. જેટલે અંશે ખીજનું લહુ કરવામાં—પરોપ
 કારમાં અહંતાને તમે ત્યાગ કરી શકો છો, તેટલેજ અંશે તમે સુખ મેળવ-
 વાને લાયક બનેા છો; અને આનંદના લોકતા થઈ શકો છો.**

યુરો બિચારો ઓરકો, લલો આપકો અહાઈ;

રજ હારે જિમિ સુરપે, પરે સો નિજ સુખ આઈ.

જેમ સુરજ સામે ઉઘે ધુળ નાંખ્યે તો તે પાછી આવીને આપણાંજ
 સુખ ઉપર પડે, તેમ ખીજનું લૂંડું વિચાર્યે અને પોતાજા સાથે માંખ્યે, તો
 પોતાનુંજ લૂંડું થાય, ને સામાનું તો લહુજ થાય. અતિશે છુક કરીને જે
 પારકાનું લૂંડું કરે તેનું ખમણું લૂંડું થય. ચોપટની રમતમાં પોતાને ઘેર
 આવેલી પાકી સોગડી, તેને હક કરીને પોતાની પક્કી સોગડી વડે જે માર્યે,
 તો પોતાની સોગડી પણ કાચી થાય છે.

અતિ હક ફક્કિએ પર યુરો, કરે ન લહિ સુખ સોઈ;

આઈ નિજકે સાર હુતિ, સ્વપકી કચ્ચી હોઈ.

તમારું મન તમને સુખના કે આનંદના, અથવા સંતાપ કે વિપત્તિના
 રસ્તે લોભિયો થઈ દોરવે છે. માટે તમે ઘોડાગાડીએ ફરતાં ફરતાં આજે
 પાઈ પાઈના ઓશિયાળા થયા છો, તેમાંજે જે કોઈ પણ સંયુરીનો રસ્તો દેખા-
 ડશે તો તે તમારું મનજ દેખાડશે. દુઃખનો ચિતાર પણ તેજ તમારી આગળ
 ખડો કરશે. વાસ્તે એ લોભિયો જ્યારે આટો ને દુઃખકર રાહ, ખતાવે ત્યારે તેને
 છોડી દઈ હુકમ કરજે કે,

અરે જારે, મન ! દુસ્મન થઈ કેમ દીલકું દુખાવે !

નવ કર મુજપર જુલમ સીતમગર-કાંચ સતાવે ! - અરે જારે.

હસીન સુરત તુંજ, મનના મોહન મુજ-મન મજનું લોભાવે.

તન મન ધન સકે કરે અરપણુ પણ જે મન દઈ મીઠાવે,

દુખ જાવે સુખ આવે-અરે જારે !

દીલદારીમાં દીલ લઈ, દીલકું જુગતે,

દીલ અપીની ધીર પરે, દુખ તો પુચાવે ! નવ કર.

જે કાંઈ આગળ આવે તે પર મનને રાજી રાખવું. લોક કીધાથી શું તુકશાન પુગે છે, અને કેવી મહેનત પડે છે તે સમજાવવું; ઉડાઉપણાથી શી શી ખરાબીઓ પુગે છે તેની ખબર આપવી; અને ગયેલી ચીજો વીશે મનને શ્રદ્ધાંત થવા દેવું નહીં, એ બધાં સંબુરીનાં કામ છે. બુદ્ધિ અને વિદ્યાથી મન ઉપર તમારો કાબુ રહેશે. અવિદ્યા અને દુર્બુદ્ધિ તમને અનેક વિટંબણામાં નાંખશે. પૃથ્વીમાં અનેક લોક છે; તેમાં કોઈ માતબર ને કોઈ દરિદ્રી છે. કોઈ નિર્મળ ને કોઈ મંલીન છે. એવું કારણ શું હશે ? કોઈ રાજા ને કોઈ લીખારી, કોઈ ઉત્તમ ને કોઈ નીચાંથી પણ નીચ છે. તેનો ઉત્તર એજ છે કે; એ ચોછા-અદકાપણું સર્વે પોતાના ગુણ કર્મથી થાય છે. જે ગુણવાન છે તે મોટું નસીબ લોગવે છે, ને જેનામાં ગુણ નથી તે દરિદ્રી છે. No fire without smoke.

કષ્ટદ ગુનને રિત્રિયે, ખીજ ન દોખ અતિ હોઈ;

મિષ્ટ સોત સોત સાગર હો, માંત દ્યાર ન કોઈ.

કોઈમાં કોઈ એક પણ ગુણ દેખીને રીઝવું; પણ ઘણા દોષ હોય તોએ ખીજવું નહીં. ખારા સમુદ્રમાં જમના નદીની મિટી ધારા વહેતી દેખીને સર્વ કોઈ આશ્ચર્ય પામે છે, પણ સમુદ્રના સઘળા જળમાં ઘણાં પ્રમાણમાં ખારાશ જોઇને સૌ આશ્ચર્ય પામતા નથી, કેમકે એ તો સદા એવોજ છે. તેમ જીવ પણ સદા દોષથી ભરેલો છેજ, પણ મિદાશરૂપી ગુણનુંજ જ્ઞાને આશ્ચર્ય લાગે છે. જે જેના પેટમાં ઉત્પન્ન થયો તે લેના ખાપનો ધંધો સમજે છે, પછી લોકો એવું કહે છે કે—“આ સારો ને આ કામ કરનારો છે,” એવી રીતે જે પ્રવીણ છે તે સર્વ કામો કરે છે અને જે ઠેઠ છે તેનાથી કાંઈ બનતું નથી. જે કામ ધંધો જાણે છે તે પેટ ભરે છે, અને જે નથી જાણતો તે લીખ માંગે છે. એ વાત જગતના વિષે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. રામદાસજીવું આ વચન છે.

હરેકે દરિયાદ રસી રૂઝે મુસીબત ખાહડ;

શુ દર જ્યાંમે સલાંમત ન જવાંમદી કુશ.

અંદેએ હલકે બગુશ ચર ન નવાઝી બેરવદ;

લોહ કુત લોહ કે બેગાંને શવદ હલકે બગુશ.

મુસીબત, આફત, કે મુશકેલીમાં આવી પડેલો દુઃખચારો જે તહારી સોઠે રોડણું રડવા આવે તો તું તેને કહે; કે હે! તું જવાન છે તો જવાનીના સુખના વખતે તું પોતેજ કોશીશ કર. પરંતુ જે તહારો હુકમનો ઉડાવનાર નોકર હોય અને તેના ઉપર તું કંઈજ નવાજેશ કે બક્ષેશ નહીં કરીશ તો તે ચાલેજા જશે. માટે તું બક્ષેસ કર, બક્ષેશ કર, જે ત્રાહિત હશે તે પણ તહારો ગુલામ ને ચાકર થઇને રહેશે. જેનામાં વિદ્યા નથી તે હલકો ગણાય છે, અને વિદ્વાન છે તે ચાહંખી લોગવે છે. “પોતાનો ધંધો નહીં શીખીશ તો શું તું લીખ માંગીને

ખાઈશ ?” એવું સર્વ લોકો બોલે છે. માટે સિદ્ધ થાય છે કે—જે કંઈજ શીખે નહીં તે બીખારી. બાપ બીખારી ને હલકો છતાં પુત્ર માતખર થાય છે; કેમકે તે વિદ્વાન છે. જેને વિદ્યા નથી, બુદ્ધિ નથી, વિવેક નથી, ઉદ્યોગ નથી, કુશળ પણું નથી, તથા જે કાંઈજ કરી બાણુતો નથી તે પ્રાણીને દરિદ્રી બાણુવો. વિદ્યા, બુદ્ધિ, વિવેક વિગેરે જેમાં છે તે સાહેબી ભોગવે છે, તે સાહેબી છોડી દે તો તે પણુ છુટતી નથી. બાપ સાહેબી ભોગવે ને છોકરો બીખારી જેવો ફરે તેનું કારણ જોઈ બાપની પેઠે ઉદ્યોગ નહીં કરવાનું જ છે ! જેવી જેની વિદ્યા, તેવા ઉદ્યોગની તેને ઉલટ ઉપજે છે. તે હોંસથી જેટલો ઉદ્યોગ કરે છે, તેટલું તેને મળે છે. લોકોની ચાલજ એવી છે કે, પોતાની હિંમત પ્રમાણે ઉદ્યોગ કરે. જેને વિદ્યા તથા સાહેબી નથી તે ખરાબ દેખાય છે. પશુ પક્ષીઓમાં પણ જે શુણ્ણ ને શીખનારાં છે, તેને ધનવાન લોકો પાળે છે. તેવીજ રીતે માણુસોનું પણ છે. વાસ્તે જેમાં એકે શુણ્ણ નથી તે દુઃખીનું જીવ્યું વ્યર્થ છે. જેમાં શુણ્ણ, માન, સામર્થ્ય, મોટાઇ, કુશળતા, ને તર્ક નથી તોજ વિપત્તિ વેડે છે. વાસ્તે અંગમાં ઉત્તમ શુણ્ણો એજ સુખ ને સાહેબીનું લક્ષણ છે. પણ તે ન હોય તો સાહેબી કયાંથી મળશે ?

हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कंठस्य भूषणम् ।

आत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किं प्रयोजनम् ॥

હાથનું ભૂષણ તો દાન છે, કંઠનું ધરેણું સમ્યાઈ છે, કાનનું ભૂષણ શાસ્ત્ર સાંભળવું એ છે, બીજાં ધરેણાંનું હવે સૌને શું કામ છે ? જગતને વિષે જે સર્વ વાતનું જ્ઞાન મેળવે છે, તેનેજ માન મળે છે. કેમકે વિદ્યા એજ માનનું કારણ છે. વાયુ સાથે જેમ સોરમ વળગી છે, કમળની લીસી અને કોમળ પાંખડીઓ સાથે જેમ ભમરો વળગ્યો છે, માન સરોવર સાથે જેમ હંસનું મન લાગેલું છે, ચંદ્રમ સાથે જેમ ચક્રોર પક્ષીની નજર લાગી છે, મેઘ ઘટાથી જેમ સોરને આનંદ લાગે છે, ગાયનના સૂરોથી જેમ હરણુનું ધ્યાન લાગે છે, જગથી જેમ પ્રાણીમાં રહેનારી માછલી-જાન આનંદ લાગે છે, સૂર્ય કાન્તિમાં જેમ ચક્રવાની દૃષ્ટિ લાગે છે, તેમજ દરેક સગવડની સાથે તેને લગતી અગવડો લાગેલીજ હોય છે. દરેક હરકતની સાથે તેને લગતી ધરકત હોયજ હોય.

If you will enjoy the fire, you must put up with the smoke, નીતિ નિપુણને નિંદા કે સ્તુતિ કરવા દો, લક્ષ્મીને ઇચ્છા પ્રમાણે આવવા દો તથા જવા દો, મરણુ હમણાં આવે કે ઘણે વરસે આવે તો તેને ગમે ત્યારે આવવા દો. પરંતુ જે હિંમતવાન હશે તે દુઃખના મારેલા સીધે રસ્તેથી એક ડગલું પણ હઠવાના નથી. કુદ્રતી દોષનીએ જેમને હરકાર નથી, પરંતુ જેઓ પ્રહાનો હુકમ માથે

અઠાવીને મેઠા છે તેમને લો શેનો ? સેખ સાદી સાહેબ કહી ગયા છે, કે એક વાર મેં એક ફકીરને દીઠો હતો, જે પહાડની ગુફામાં પડી રહેતો, ને બલભલા અમીર ઉમરાવો કે પાદશાહો પણ તેના દીવારનાં દર્શન કરવા બંધ તેને તે કોહું પણ આપતો નોતો. કેમકે

હરકે બરખુદ હરે સવાલ ગોશુદ; તા બેમીરદ નયાઝમદ ખુઅદ.

આઝ બેગઝારો પાદશાહી કુન; મરદને ખીતમએ ખુઅદ ખુઅદ.

જેણે પોતાને હાથ ઓળતો કીધો, જેણે સવાલનો દરવાજો ઉઘાડવા માંડયો, જેણે મોહતાજમંદ થઈ માગવા માંડયું, તે શખ્સ મરતાં સૂધી હાજ-બમંદ, દુઃખી અને બિખારી રહેવાનો. હે બાઈ ! લોલ છોડી દે; ત્યારેજ તું પાદશાહી કરીશ. કાંકે ગરદન તો વગર લોલવાળાનીજ ઉંચી રહે છે. એવામાં એક સમયે કોઈ યુક્તિબાજ પાદશાહ તે ફકીરને ભેટવાને આજ્યો, અને એકજ દહાડો પોતાના મહેલના સુકરા ઉપર ખાવાને પધારવાની મહેરબાની કરવાની વિનંતિ કરી. તે પાદશાહી આમત્રણને માન આપી પેલો ફકીર તેના મહેલ ઉપર ગયો. ખીજે દિવસે ફકીરને સુકરા ઉપર બેઠેલો જોઈ તેનું એહસાન માનવાને પાદશાહ તેની નજીક ગયો, એટલે પેલો ફકીર ઉઠીને ઉભો થયો ! પાદશાહ વિદાય થયા પછી, ફકીરને ખીજાએ પૂછ્યું, કે એટલી બધી આજ્ઞા કેમ ? કે હવે તું ઉઠીને ઉભો થાય છે ? અને તે બોલ્યો:—

“ હર ફરાં બેર સમાત બેનીશરતી;

વાજેખ આમદ બખેદમનશ બરખાસ્ત. ”

જેનાં ખાણુની ટેબલ ઉપર તું ખાણું ખાવાને બેઠો તેની ખીદમતમાં ઉઠી ઉભું થવાનું વાજખી થઈ પડ્યું. ખાણું ધાન ને ગયું માન. ધરતીકંપ, જવાણાચુખીનું ફાટવું, રેલ ચઢી આવવી, એવાં કુદ્રતી દુઃખો આગળ માણસનો દોષ શું છે ? ને ઉપાયે શું હોય ? એ તો અચાનક આફતો છે. એવી અફરમાત વિપત્તિઓ પણ ઇશ્વરે માણસનાં કાંઈ નહીં જણાયેલાં છુપાં સુખનેજ માટે સરજેલી ધારી લેવી. પરંતુ આવાં દુઃખો કોઈ કોઈ વારનાજ હોય છે. તેમાં દુઃખ પામનારાંઓને એટલો તો સંતોષ લઈને મન મનાવવાનું રહે છે કે; “ જે સૌનો રાહ તે આપણો રાહ. ” બધાંને દુઃખી દેખીને એક હમેશના દુઃખીને ઘણું દુઃખ લાગી આવતું નથી. કુદ્રતી દુઃખો બહુજ થોડાં હોય છે, ને તે તંબ્યારે આવે છે ત્યારે એક બેને નહીં પણ ઘણા મોટા ભાગને નડતાં હોવાથી મન સમજાવવાનો સધ્યારો તો મળેજ છે. તેમાં પણ અજ્ઞાનને લીધે એવાં દુઃખોને “ ઇશ્વરનો કોપ ” અથવા “ ખુદાઈ ગજબ ” ઓલવામાં આવે છે, પણ તે ખરૂં નથી. આ જગતમાં ઇશ્વરે પોતાનાં માનીતાં પ્રાણી “ મનુષ્ય ” ને દુઃખ દીધુંજ નથી. દુઃખ દેવાનો તો ઇરાદોએ રાખ્યો નથી.

“ હૃદયે આ જગતમાં દુઃખજ સરજ્યું છે, ” “ આપણને પરમેશ્વરે અભાગ્યાં ને કમનસીબ સરજ્યાં છે, ” “ આપણે આગલા ભવમાં કેવાંક પાપી હૃદયું કે આવાં દુઃખો દેખ્યે છિયે, ” “ જલથો એ અવતાર, સરજ્યાંજ ના હોત તો એક નામ ! ” વગેરે ઉદ્ગારો કાઢી આપણે ખુદને અન્યાય કયે છે. પરંતુ ખુદ પોતાની કૃપા કાંઈ ઓછી કરતા નથી. અંધારાંને રોજ ઉડીને સૂર્ય કાઢી મૂકે છે, ને નિત ઉડીને પાછું અંધકાર તો દોડતું આવે છે. દુઃખ સુખ સાથે મનનો સંબંધ છે, જેથી ઘડીકમાં ચિંતા ને ઘડીકમાં નિર્ચિંતાઈ આવે છે.

યે યેપ હૃદયે અતિ ભાયા હૈ. (૨૬)

છોડ દિયા સખ માલ ખનના, હીરા મોતિ હુંટાયા હૈ;
કેંકે કાકે કે શાલ દુશાહા, જગસં ચિત ઉડાયા હૈ.—યે૦ ૧

લોક લાજ કલ કાન છોડ સખ, મન મચકુ હુમાયા હૈ;
ધીરજ ધર્મ સખી છોડા તખ, મન કપીરી પાયા હૈ.—યે૦ ૨

જંગલમે અળ રમતા હૈ દિલ, જરતીમે ધજરાયા હૈ;
માતુપ ગંધ ન ભાતી હૈ સંગ, મરકટ મોર સુહાયા હૈ.—યે૦ ૩

ચાક ગરે બાંદર કે દમ દમ, આલે ભરના ભયા હૈ;
રંગીલાલ કો ઇશક રૈન દિન, યે સખ ખેલ ખિલાયા હૈ.—યે૦ ૪

સંતોષો મન હમેશાં પોતાની હાલત કરતાં નબળી હાલત સાથેજ સરખામણી કર્યા કરે છે, ને સુખી રહે છે. જ્યારે અસંતોષી મન હમેશાં પોતાની હાલત કરતાં ચઢતી હાલત સાથેજ સરખામણી કર્યા કરીને દુઃખ પામે છે. પહેલી હાલત હમેશાં ખુશી ખુશાલીમાંજ મનને રાખે છે, ને બીજી હાલત હરદમ મનને નાખુશીમાં ખાળ્યા કરે છે. તું જે આજુબાર ગરીબોને આપે છે, તું જે હરરોજ ખાય છે, તેનેજ હું તહાફ દ્રવ્ય માતું છું, બાકીતું તું કેને માટે રાખે છે ? શા સાફ હાથવાય કરે છે ?

લોભ, લાલચ, અદેખાઈ, દ્રેષ, અને એવા સર્વ દુઃખદ વિષયોથી સંતોષી જન મોકળો રહે છે. લોભી ગ્રીધરાઓ અસંતોષીની ઉપર ત્રાપ મારવાને ભમ્યાજ કરે છે, પણ સંતોષીને છેડતા નથી. ગરિબોલીએ છટાલીની સ્વતંત્રતાનો મૂખ્ય નાયક થઈને ઑસ્ટ્રીઓને છટાલીની જમીનમાંથી હાંકી કાઢ્યાં; પરંતુ તેણે પોતાના હાથમાં રાજ કારભાર નહીં લેતાં વિકટર ઇમાન્યલના હાથમાં રાજ સોંપીને પોતે પોતાને ગામ જઈને પાછો પોતાને હાથે હળે ખેડવાનો ધંધો કરવામાં સંતોષ માન્યો હતો. તેને ઈચ્છા કરત તો પોતે બાદશાહ થઈ શકત. તેણે પોતાનું પેન્શન પણ લીધું નહીં. એક ન્હાના બેટની ઝુંપડીમાં રહીને પોતાના હાથથી ઉપજાવેલા અનાજથીજ પોતાને: શુભરો કરતો રહ્યો હતો.

સુઝીરે શવદ બર દિલે મહેં રસક; યકી દઈમંદી યુવદ બી પેઝસક.

વગર બર ખેરદ ઝીરે ગઈદ હવા; ન ખાહદ બ દીવાનગી બર મવાહ.

મનુષ્યના અંતઃકરણમાં મત્સર ભરાઈ જાય છે ત્યારે તે વૈદ વગરની રોગી જેવો થઈ પડે છે. તેમજ જે યુદ્ધિ ઉપર લોભનું પડ ફરી વળે છે તેને દિવાનો, ચડેલો, ગાંડો પુરવાર કરવા સાફ સાફી ગવાહીની જરૂર રહેતી નથી. જે વસ્તુ આપણી પાસે નથી તેની ઇચ્છા કરવી એજ ખરાં દુઃખ કરતાં વધારે મુશ્કેલીનું મુળ છે. સંતોષી મન જે તેની પાસે હોય તે ઉપરાંતની ઇચ્છા કરતું જ નથી. એ પોલોઠારસની પાસે ઢગલાળંધ દોલત હોવાથી સૌ કોઈ તેની એટલી બધી દયા કરતાં હતાં, કે તેના જેવો રાત ને દહાડો સોસાઈ રહેલો, ફગળાયેલો સંતાપેલો, ને ગમગીન કોઈ પણ માણસ હોતું ના. કેમકે લાખો રૂપ્યાનો ખણી હતો, પરંતુ તેના પાપી અંતઃકરણમાં તો વિંછુઓ ડાંખ મારી રહ્યા હતા. એ કુસેન્દ્રીયાનો જીલમગાર હતો. તે જેને ચાહે તેને મારતો ને જેને ચાહે તેને કાપતો, અને તેની ફરતાનો તો પારજ નોતો. પરંતુ જલમ એત ખરાબજ હોય છે. સાધારણ મનુષ્ય પણ એવાઓનો કાળ થઈ પડે છે. તેવીજ રીતે એન્ટીગોનસ ગોનેટાસે છેવટે એને ભર ઉમેદમાં ને ભર જાહોજલાલીમાં ઠાર કર્યો. માટે જેઓ આખાદ થવા ઇચ્છતા હોય તેમણે એકકી ફલંગે આખાદીને પકડવાની આશા કદી રાખવીજ નહીં. જ્યાં પોતે છે તે જગા અને આખાદી એ યેના વચ્ચે એક સ્ટેશન તેણે કરવું જ જોઈશે; નહિ તો મૂર્ખ વાનરની પેઠે કુદવા જતાં વચ્ચે પડીને મરવું પડશે. તે સ્ટેશન નીતિનું છે. હે હીરજી ! આ સ્ટેશને અટકવા વગર ચલાવેલી ત્હારી ગાડી અધવચ્ચે અટકી પડી છે, અને ચાલતાં ચલણમાં દશ વાનીમાંથી જ્યારે એક પણ ખાવા જેટલી તને ભુખ નોતી લાગતી, તેજ ભુખ, ગાહું અટકી ગયાથી બમણી પેદા થઈ છે. ગરજ અને સ્વાર્થના દુઃખ અનીતિનાં છે.

પડી ગરજ મન ઝીર હય, સરી ગરજ મન ઝીર;

તુઝરી ચિત મનુષ્યકા, રહે ન એકી દોર.

સુ કમ ખુરદન તખીઅત શુદ કસીરા,

સુ સખતી પીશશ આયદ-સદલ ગીરદ.

વગર તન પરવરસત અન્દર ફરાખી,

સુ તન્ગી ખીનદ અજ સખતી બેમીરદ.

જ્યારે કોઈને થોડું ખાવાની તબે પડેલી હોય છે, ત્યારે લંગ્રીના વખતમાં તેને ભારી પડતું નથી. પણ જે સારા વખતમાં જે કોઈ ખાવરો ચાવરો હોય છે તે લંગ્રીના વખતમાં દુઃખે દુઃખે મરીજ બાય છે. જીવાનીમાં જેણે શેર સોનું પેદા નહીં કર્યું, તે ઘડપણમાં પાશીર અન્ન પણ મેળવવાનાં ફાંફાં મારે છે. આનું કારણ એજ છે, કે જે તે પ્રસંગે જેવો કરવો જોઈએ એવો વિચાર આદમી કરતો

નથી. જ્યારે તેં કરતો નથી અને જ્યારે એનાથી કોઈ બિહતું નથી, અને જ્યારે તે કંઈજ ઇચ્છા રાખતો નથી અથવા કોઈની અદેખાઈ પણ કરતો નથી, ત્યારે તે પરમૈયરનાં તુર્ત દર્શન કરે છે. ડાઢ વિનાનો સર્પ, તથા મદ વિનાનો હાથી જેમ નામનોજ સર્પ અને નામનોજ હાથી કહેવાય છે, તેમજ ધન વિનાનો પુરૂષ પણ જગતમાં નામનોજ પુરૂષ ગણાય છે. જે પામ્યા તે રાખવાનો, જે નહીં પામ્યા તે મેળવવાનો, સંકટમાં પડ્યા છે તો તેમાંથી છુટકારો કરવાનો, એવાં આ ત્રણ વાનાનો વિચાર, ચાલતાં ચલણમાં નહીં કીધા પછી અન્યાયથી, પાપથી, અને આડા ઉપાયથી તમને પૈસા મેળવવાનો વિચાર થાય છે, પછી પેટને ખાતર કે પૈસાને ખાતર, જે પુરૂષ માનને લીધે અથવા તો લોભથી, કોપથી કે ભયથી ખોટો ન્યાય કરે છે, તે પુરૂષ અનેક દુઃખો ખમીને નરકમાંજ જઈ પડે છે.

એરે બગ્યાન મેરે એન કાન દે કે સુતો,
તોરે ફલ પાત આન નેકકુ નિહારેં ના;
કરકે બિબેક નેક ટેક ન નમેકું દેત,
બપે એક એકકે અનેકકું ઉખારે ના;
કહે જ્યેષ્ઠલાલ શ્રેષ્ઠ તરૂંકી સંભાલ રાખ,
નેષ્ટ વજ આલ બાલતેં ઉખારે ના;
નિંદરકે મારે ભેટ રહે કહા મદિરમેં,
પેડે બાગ અંદરમેં બંદર નિકારે ના.

માટે હે હીરણ ! ભાણ ખાયતો મૂળિયાંની પણ સ્વરમ રાખ અને ત્હારો ભાભે કોઈ બીજાં ઇનશાન ઉપર નાંખવાનો વિચાર પડતો મેલીને ત્હારા પરવરદેગાર ઉપર નાખ. બસ આજેઝંદ ખલક જ કસ એકતેબ મકુન; હર આરણ્ય કે મી તલબી અઝ ખુદા તલબ ! જગતના સર્વે લોકો આજેઝ તથા હાજતમંદ છે; વારતે તેમાંના કોઈની પણ તું કશી આશા તથા ખાહેશ ના કર. મગર હરેક કશી ઉમેદ તું ચાહતો હોય તો તે ખુદાતાલા પાસેથી માંગ, કે તેજ એકલો તવ-ગર તથા સકિતવાન છે. પરંતુ જો તું ખાકી મતુબ પાસે ત્હારી હાલતનો ઇનશાફ કરાવવા જઈશ તો ત્હારી હાલત બમણી ખુરી થશે; કારણકે દુન્યામાં એટલી બધી અદેખાઈ, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા, અને નિંદા તથા ગપો હયાતિ ભોગવે છે, કે જેના ખોરાકને માટે જ્યારે કોઈ શિકાર હાથ નહીં આવતો, ત્યારે પેગંબરની પણ નામેસ્તી કરવા વગર ચાલતું નથી, તો પછી જેણે દુષ્ટ આચરણ અને બદકામ કર્યાંજ છે, તે જેવો તાજે ખોરાક મૂકી દઈને લોકો પેગમબરના જેવો સુંકકો સટ ખોરાક શા માટે લીએ ?

બ એજરો તોમેસ તવાં રસતન અઝ અઝામે ખુદાએ;
વશે મી ન તવાં અઝ જુયાને મરદમ રસત.

આભેજી અને પાપનો પસ્તાવો કરી તોળા કીધાથી ખુદાતાલાના હંડ-
માંથી કદાપિ છુટી શકારો, પરંતુ આદમીની જુબાનમાંથી કદિ પણ ત્હારો
છુટકો થનાર નથી. માટે ગીમત કે નિંદાની તું ચોટી પરવા કર. માણસે
એકવાર પોતાનું ચારિત્ર અને મહશુબની આજી શુભાવી તે પાછી કમાવી મુશ-
કેલ તો છે. એક કુતરો એક હાડકું પણ ચોરી બચત્યારે ખોસતો ખોસતો ફરે
છે, કેમકે તેના હિલમાં પાપ છે તેથી જરા ખડખડાટ થાય કે બિહુ મરે છે.
પણ રાત્રે તેજ કુત્રાને ધણીના ઘરની સંભાળ રાખતી વખતે ચોરોની ગમે
એવી ધાંધળા ધરપચની ખીક લાગતી નથી. ત્યારે મનુષ્યમાં તો દિન ને રાત
પાપજ હોવાથી તેનામાં હિમ્મત રહેજ ક્યાંથી ?

આનન જુઓ તો કેશરી, પણ હીંમતે શીયાળવા;

ડરતા ફરે દહર થકી, તો સિંહ શાના મારવા !

ચોરને મનથી તો ઝાડનું દરેક પાંદડું એ સિપાઈજ લાગે છે. ખોટાં
કરમ કરનારને વાર તહેવારની મોજ પડતીજ નથી. તેને તો પોતાનાંજ માંસનો
ભક્ષ કરીને પોતાનાંજ લોહીના ઝાંટ ગળવા પડે છે. આવા ધો-તે કપડે ધુતારા
ભાઈ વિષે નરમ શબ્દોમાં લોકો ટીકા કરે છે કે; “ધનજીમાં જે અનીતિનો ને
લોકને રડાવવનો અવશુષ્ટ નહીં હોત, તો ત્હારો ધનજી તો ડહમો ફરેસતોજ
હોત !” જેમ પેલીકન પ્રાણી પોતાનુંજ લોહી પીને ગુબારો કરે છે, વિંછુજેમ
પોતાની માતાનુંજ પેટ ચીરી નાંખીને ઉધરે છે, તેજ માદક હુષ્ટ માણસ પોતાનું
હેડું કાતરી કાતરીને ખાઈને, ચિંતા ખાઈનેજ ગુબારો કરે છે. તમે જોશો તો

ત્રિભિર્વૈ સ્ત્રિર્મિર્માસૈસ્ત્રિભિઃ પસૈસ્ત્રિભિર્દિનૈઃ ।

અત્યુત્કટૈઃ પાપ પુણ્યૈરિહૈવ ફલમશ્રુતે ॥

અત્યંત મોટું પાપ કે અત્યંત મોટું પુણ્ય આ દુનિયામાંજ, ૩ દિવ-
સમાં, કે ૩ પખવાડિયામાં, કે ૩ મહિનામાં, અથવા તો ૩ વર્ષમાંજ તેનું ફલ
અને લોગ લોગવાળ્યા વિના રહેતું નથી. ઢાંગી ને ઠગ કોહલું ખેતરમાંથી
હરામના માલની ચોરી કરે છે ખરું, પણ તેનું અંતઃકરણ ધબકતું હોવાથી તેજ
ખેતરમાં જોડીને તેનાથી તે માલ ખાઈ શકતો નથી. કોહલી અને બિલાડી જ્યારે
પોતાના શિકારને પકડવાની થાય છે ત્યારે ઉંઘતી હોય એવા ઢાંગ કરે છે.
એવું કહેવાય છે, કે ચો-તું કોહલું હમેશાં એક આંખ ઉઘાડી રાખીનેજ ઉઘે છે.

દર ગરબર ચુ ગોરપંદ સલીમ;

દર કદા હમચુ ચુર્ગે મદુમ ખાર.

ત્હારા મોઠાં પર તો ગરીબ ગાય જેવો થાય, ને ત્હારી પીઠ પાછળ તો
ફાડી ખાનારાં વઝૂના જેવો બને, એવો તે કાંઈ ત્હારો ખેરખાહ હોયજ નહીં. બહાલા
હીરિંજી ! ત્યારે હવે ખાનુએ આવ ! જીવનના કલહ અને ઉદ્દેગમાંથી જુદો

પડી હું પણની બળતી આગમાંથી અંતરનાં આશ્રય સ્થાનમાં પ્રવેશ કર; જ્યાં શાંતિનો ઠંડો પવન તને શિતળ કરશે, ત્હારામાં નવું જીવન રેડશે, અને તને નહું બળ આપશે. આ નવાં બળ વડે પાછો જાણે નવો જન્મ લેતો હોય તેમ ધન દોલતની આગલી બહાઈ જવા હઈ ધીમે ધીમે કરકસરથી અને નીતિના કૃત્યો મનમાં રાખી ટટાર થવા માંગશે, તો જરૂર ખુદાતાલા એકવાર તો ત્હારો ગુનાહ માફ કરી જે સ્થિતિ આગળ હતી તેના કરતાં પણ સારી દોલતમાં તને મુકશે. મીલીટરી ખાતામાં વારંવાર બોમો પાડવામાં આવે છે કે; As you were ! એટલે કે જ્યાં પ્રથમ હતા ત્યાં પાછો ગોઠવાઈ જવ ! છંદનો ખસારો કરવા પહેલાં તમે જે જગાએ હતા તેજ જગાએ પાછા આવી જવ ! ઉઠ. ઉભો થા, હીરજી ! જ્યાં હતો ત્યાં ટટાર ઉભો થઈ જાંગીની શરૂઆત પાછી શરૂ કર.

ધન મોટી મીલકતની કરે બહાઈ જેહ;
નવ સમજે સુખી કંઈ કહી, દારૂળુ દુઃખીઓ તેહ.
કંચનની રેતી સહીત મોટી મોટી નદીઓ વેહ;
તેને વાડે ખેતરે કંચન વરસે મેહ.
પશ્ચિમની લક્ષ્મી સા તે પર તૂટી હેય;
જર જમીન ને જોઈથી, જીવાન તે જો સેય.

હિલાસા પત્ર ૩૪૧ મો.

"And yet, as angels in some brighter dreams
Call to the soul when man doth sleep,
So some strange thoughts transcend our wanted themes,
And into glory peep."

VAUGHAN.

હે જોરાવરસિંહ ! ત્હારી દોલત ગુમાઈ માટેજ શું ત્હારી ઉપર અન્યાય ફાવશે ? અરે, ત્હારા જેવા નામ પ્રમાણેજ જોર અને બળ રાખનારા ઉપર શું સંકેત ઉપરવારી થઈને ચઢી આવશે ? શું નિરાશી તને કદિએ પકડવા પામશે ? શું મોત તને વશ કરી શકશે ? હા, યાદ રાખ, ભુલ મત, મોત બડા જોરાવર સિંહ હય ! દુઃખનું ઢાંકણ મોત, પણ તે ઢાંકણ જોરાવર છે.

ઓ ન્યાયિ અને જોરાવર મોત ! ખીજ કોઈથી જે બન્યું નથી, તે તે બળવી બતાવ્યું છે. આખી પૃથ્વિએ જેની ખુશામદ કરી, જેની રૂબ રાખી હતી, તે માણસની તે ખુશામદ કે રાખરખાવટ સમીપ વગર આ દુન્યામાંથી ફેંદી

લીધો. માણસની મોટાઇ, બલમી, કે લોભને તે પલકારામાં જમીનદોસ્ત કરીને કહ્યું; “ચાલ ઉઠ દાંથી !” ને પેલો તુર્તજ ઉઠીને ચાલતોજ થયો. એવો ત્હારો “જો હુકમ” અખખઇ ને અખંડ રહેજો ! ઝાડનાં પાંદડાંને ખરી પડવાની પાનખર રૂતુ હોય છે, અને પુલોનો કરમાઈ જવાનો વખત ઉત્તરનો પવન પુકવાની મોસમે આવશેજ. તારાઓને ઢંકાઈ જવાના કલાકો નણક છે; પરંતુ હે મૃત્યુરાજ ! વખત ત્હારોજ છે; તુંને આવવાની રૂતુ, મોસમ, કલાક કે વખત કાંઈ પણ મુકર છેજ નહીં. એક બુઝાય ને ખીન્નું મંડાય ! એક દેહ ખાલી પડયો, કે ખીન્ને દેહ ભરાય ! આજે શું ને કાલે શું !

“બસ કે ખરાબાત શુદ્ધ શોભએ ખરકે પુષ્ક;

બસ કે કતખખાને શુદ્ધ મુસતએ દુર્દ ખાર.”

ઘણાંક દરવીશોનાં મઠો, ખાંનીપીનીના મથકો થઈ પડ્યાં છે; અને ઘણીક લાયબ્રેરીઓ નીશાખાનાંની જગા થઈ પડી છે. અથવા એમ પણ થાય કે, ગાન ગમતનાં ઘરો તે દરવીશોનાં મથકો થઈ પડ્યાં છે, અને દારૂ તાડીનાં પીઠાં તે કેતાખખાંનાં થઈ પડ્યાં છે. આર્ય વર્ગમાં ચિત્રશુપ્ત, ચમરાબના મંત્રી રૂપે સુપ્રસિદ્ધ છે. અસલી વિચારના લોકો એમ માને છે, કે મૃત્યુનું રણદર રાખનારો દક્ષતરી તેજ છે, અને તે પોતાનાં દક્ષતરોમાં સઘળાં માણસોનાં સારાં નરસાં સર્વ કર્મોની નોંધ ને વિગતો ટાંકી લે છે. સાધારણ રીતે લોકોમાં એમ પણ મનાય છે, કે મરણ પછી સર્વને એ અધિકારી સમક્ષ લઈ જવામાં આવે છે, અને પછી ત્યાં તેના કર્મોની યોગ્ય તપાસ થયા પછી તેનો નિકાલ કરવામાં આવે છે. એટલે ત્યાં ગયા પછી ચિત્રશુપ્ત તે મનુષ્યનાં કર્મોની નોંધવહી તપાસે છે, અને તેનાં કર્મોને અનુસરીને તેને ધનામ કે બદલો આપે છે, અથવા શિક્ષા કરે છે. જેઓ શિક્ષાપાત્ર હોય છે તેમને તે નર્કમાં મોકલે છે, જ્યાં તેમને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. એ ચિત્રશુપ્તની નોંધ એવી તો ચોક્કસ છે કે, તેમાં સર્વ કર્મ, પછી તે સારાં હોવા માઠાં હોવા, તે સર્વની તપસીલ જડી આવે છે. ચિત્રશુપ્તને રાખ રખાવટ હોતી નથી. તેને સમ વિષમભાવ છેજ નહીં, એટલે તે સર્વને યોગ્યજ બદલો આપે છે. એમ પણ મનાય છે, કે ચિત્રશુપ્તને શુદ્ધ અને સદાચારી પુરૂષો સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ છેજ નહીં, એટલે તેવા પુરૂષોના ઉપર તેનો કાંઈએ અધિકાર ચાલતો નથી. એટલે ચિત્રશુપ્તને એવા પુરૂષો સંબંધી કાંઈ જમા ખરચ પાડવાનું રહેતુંજ નથી. કારણ કે તેમનો અધિકારી ચિત્રશુપ્તથી પણ પર એવો કોઈ ખીન્નેજ છે. એ ચિત્રશુપ્તનો રાજમેળ તે એજ. પળે પળે આપણામાંથી આ આકર્ષણ ગુણમય તેજ રસ્મિઓ સ્પુર્યા કરે છે, તેણે કરીને આકાશમાં, નિત્યની નોંધમાં, નિરંતર છાપો પડ્યાંજ કરે છે; જમા ખરચ થયાં

જ કરે છે. જેથી કરીને જ્યાં સુધી જમા ખરચનો આંકડો સરખો થાય નહીં ત્યાં સુધી આપણું ખાતું માંડી વળાવવાની આશા છેજ નહીં. આપણને સ્વર્ગ કે નર્ક, બેહેસ્ત કે હોજખ, સુખ કે દુઃખ, ઈનામ કે હંડની શિક્ષા, જે કાંઈ મળે છે તે સર્વનો મુખ્ય આધાર આપણા હવિતકાળમાં આપણે કીધેલાં કર્મો ઉપર રહે છે, એટલે એ સર્વ કેવળ સ્વીકૃત યાને પોતેજ ઉપભવેલું છે, એથી કરીને જે સંસારબંધન આપણને થાય છે, તેથી કેવળ શુદ્ધ અને નિઃસ્વાર્થી કર્મો કીધાથીજ છુટી શકાવાનો સંભવ છે. આપણાં પાપ પુણ્યનો બહલો આપનાર, અથવા આપણાં કર્મની આડે આવી શકનાર, એવો કોઈ ત્રીજો પુરૂષ ઉધાડો કે છુપાયેલો, દ્રશ્ય કે અદ્રશ્ય સૃષ્ટિમાં કોઈ ઠેકાણે છેજ નહીં. દેહનો નાશ થયો એ કાંઈ નાશ નથી. મૃત્યુ થયું એટલે એકજ પ્રકરણની સમાપ્તિ થઈ અને બીજાં નવાં પ્રકરણની શરૂઆત થઈ એમજ સમજવું; તે ક્યાં સુધી, કે આ સંસાર યાત્રાથી મુક્ત થઈએ ત્યાં સુધી. જન્મ મરણ એ તો આપણા કર્મનાં કાર્ય માત્ર છે. જેમ અગ્નિને સ્પર્શ કીધાથી હાઝ્યા વિના રહેવાતું નથી, તેમ કર્મના ક્ષણ ભોગવ્યા વિના છુટકોજ નથી. તેથી કરીને આ ચિત્રચુપ્તને આપણે વિસરી ન જઈને સર્વદા આપણા આચાર વિચાર એવા રાખવા, કે એનો ભય આપણને રહેજ નહીં. સ્વાર્થને ખોટો પાડવા પરમાર્થમાં ગમે એવું દુઃખ આવી પડે, તે સોસી ભણવું એજ સુખ. એકવાર ઋષિ શૃંગના આશ્રમમાંથી ઋષિ વશિષ્ઠ દેવે મહારાજ રામચંદ્રને કહેવડાવ્યું હતું કે, જમાઈના યજ્ઞમાં અમે રોકાયેલા છીએ, તમે ન્હાના છો, અને રાજગાદી ઉપર નવાજ બેઠેલા છો, વાસ્તે પ્રભને રાહ કરવામાં મંડેલા રહેજો. તેમાં જે યશ છે તેજ તમારી સર્વથી અદિગ્રાતી લક્ષ્મી છે. મહર્ષિને આ ગંભીર ઉપદેશ રામચંદ્રે ભક્તિ ભાવથી માથે ચઢાવ્યો, અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે મહર્ષિને આ ઉપદેશ પાલન કરવા જતાં જો મ્હારી પ્રાણુના કરતાં બહાલી સ્ત્રીતાને પણ છોડવી પડે તોપણ તેનાથી હું પાછો હટીશ નહીં. થોડા દિવસ પછી દ્વેતે આવીને ખબર આપી કે, લોકો રાવણુના ગૃહમાં રહેવાને માટે સ્ત્રીતા દેવીની દામનના સંબંધમાં શંકા સંઢેહ લાવે છે, કે લોકમાં થયેલી અગ્નિ પરિક્ષા પર તેઓ વિશ્વાસ રાખતા નથી, કે રાવણુના ઘરમાં સ્ત્રીતા ચોખ્ખી રહી હશે કે કેમ? આ ખબર સાંભળીને પ્રથમ રામચંદ્ર વિજળીને બટકો લાગ્યો હોય તેવી રીતે સ્તબ્ધ થઈ ગયા. થોડીવારમાં આ રાજ-સન્યાસીના દૃઢ ચિત્તે ખડું બળધારણ કર્યું. તેણે તો ઋષિ વાક્યના જવાબમાં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, કે પ્રભના મનને સંતોષ આપવામાં પ્રાણુના કરતાં પ્રિયતમ સ્ત્રીતાની, પણ આહુતિ આપીશ. તે પ્રતિજ્ઞા અને ઋષિ વાક્ય કદી તોડાયજ નહીં, તે છતાં રામ વિચલિત થયા નહીં. પર્તવ્ય નકકી કર્યું. તરત લક્ષ્મણને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, “પૂર્ણ ગર્ભવતી

સીતાને ગંગા નદીને કીનારે છોડી આવ !” ભાઈની આ તીવ્ર આજ્ઞા તોડવાની પણ લક્ષમણે હિંમત કરી નહીં. તે તિક્ષણ અને રામાંચિત્ત આજ્ઞાને તરત પૂર્ણ કરવા પણ તે સત્વર તૈયાર થયો; જેથી ઋષિનો ઉપદેશ પ્રતિપાલિત થયો, ઉપદેશક અને ઉપદેશ લેનારનો મહિમા જગતમાં પ્રચાર થયો. હાથીનું મોત મગતરે. હે ભેરાવરસિંહ ખસખસની ઠોકર એટલીજ ત્હારું મોત આણવાને ખસ છે. માટે તું મોતથી તો શું, પણ કશાંથી પણ ડરતાં, તું પોતે પોતાને ઓળખ; અને ત્હારાં કર્મ શિવાય તું ખીજાં કશાંનો ધાક નહીં રાખતાં ત્હારું હૈડું પ્રેમ અને પ્યારથી ભરેલું તળખોળ રાખ. ત્હારામાં રોગ પેઠા છે, પણ તે રોગ શું છે? પ્રેમની ગેરહાજરીને ક્ષીધે ઉપનન્ન થયેલી આપત્તિ. દર્દ શું છે? પડછાયો ભેવાથી પેસી ગયલો ધાક. આકૃત શું છે? ધોળે દિવસે આવેલાં સ્વપ્નાથી ગભરાઈને ખુમ પાડવી તે. ત્યારે ખડું જોતાં તો ગભરાટ ઉત્પન્ન કરે એવી કોઈ વસ્તુજ નથી. સર્વ દિશામાં, સર્વ કાળમાં, અને સર્વ દેશોમાં એકજ પરવરદેગારનું પરમ તત્ત્વ ભયું છે, અને તે તત્ત્વજ અમારો તો આત્મા છે, તો પછી અમે કઈ વસ્તુથી ડરે? ફકીરા મસીદ, ને જ્યાં પડયા ત્યાં નચિંત જેવા જે અમે, તેવા હાથ ધોઈ પરવારી ગયેલાને ડર હોયજ કેમ?

દરવીશો નીક સીરતો. ફરખુન્દે રાએરા;

નાને રાખાતો લોકમએ દરેયુએ શુ મળાશ.

ખાતુને ખુબસુરતો પાકીએ રાએરા;

નકશો નેગારો ખાતેમે શીરજે શુ મળાશ.

કહો કે, નેક ખસ્લત અને પવિત્ર વિચારના ફકીર લોકને સાનકના ટુકડા અને ભિખના કોળિયા નહીં જોઈએ. કહો કે, ખુબસુરત અને સોહામણા ચહેરાની ખીખીને શબ્દગાર અને ચાંદલો કે પીરોળની વિંટી નહીંજ જોઈએ. He that has nothing is frightened at nothing. મોતને કે મંદવાડને કાંઈ મુદ્દર્ત હોય? મોતને કે મંદવારને મુદ્દર્ત નહીં હોય. મોત ને મંદવાડમાં પણ તું પ્રભુનેજ જો.

અય ખેસમજ સમજ કે યહ મશહુદ કોન હય;

હર શેમે દેખ લે કે યહ મૌનુદ કોન હય.—અય૦

ગરચે ખુલા હો રાત્ર, સમી ઓ ખસીરકા,

હર ફાલમેં યહ દેખ લે, મકસુદ કોન હય.—અય૦

આદમ હય કોન તીન્નતે આદમ કહાંસે હય;

સેજદા કીયા સો કોન, વ મસનુદ કોન હય.—અય૦

ખીલવતમેં કોન ઝાહેદો, મીનોશ હો ગયા;

આખીદ હુવા સો કોન, વોહ મયમુદ કોન હય.—અય૦

કીસીકો ખરીદ કોન કીયા, કોન વોહ ખીકા;

યહ બોલા કોન, અવાજો માચુર કોન હય.—અય૦

અખતો સકુત સાધકે શાહ ખેર હો ગયા;

સમજકે પુદ કોન હય, નાપુદ કોન હય.—અય૦

હે જોરાવર! જ્યારે માલેકની ચીઠ્ઠી આવી ત્યારે ત્હારે એવી તો તૈયારીમાં રહેવું જોઈએ, કે અધું ખાણું ખાધું હોય, ને સાહેબનું તેડું આવે, કે લીધેલો કોળિયો હાથમાંજ રહેવા દઈ તુર્ત ચાદ્યા જવાય. જેમ કોમવેલે કયું હતું. કોમવેલને મરતી વખતે કંઈ ખાવાપીવાનું લેવા કહેવામાં આવ્યું, ત્યારે તેના જવાબમાં તે બોલ્યો હતો કે:—“મ્હારો વિચાર છે કે, મ્હારાથી જેમ બને તેમ જલદી મ્હારે ચાદ્યા જવું.” એટલું બોલીને ખાવાનું લેવા માટે થોડ્યા વિના તે તુરત મરણ પામ્યો. માંદગી ને મોત કોઈના હાથમાં નથી. પણ “ત્યારે મોત શું છે?” શું તેનો ખ્યાલ હજી તને આવ્યો નથી? અવિશ્વાસ, અજ્ઞાનતા, અને માયાને લીધેજ તેનું ખરૂં સ્વરૂપ તને સમજાતું નથી. તું જોકે કુંભારની ચાકે ચડડયો ખરો, તોપણ હજી ત્હારું ઠેકાણું લાગતું નથી.

એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે કોઈ અધિકારીની કિંવા નોકરની બદલી થાય છે, ત્યારે તેનાં બચ્ચાં છોકરાંને કાંઈ ગમગીની લાગતી નથી, તો જોઈ બદલી એ પણ મોત છે, અને મોત તે બદલીજ છે. એનું કારણ એજ છે, કે બદલી થવા છતાં ખાકી શરીરમાં તેમનો બાપ જીવતો હોવાનો સધ્યારો છે. જ્યારે મોતમાં એવો સધ્યારો કે વિશ્વાસ બચ્ચાંને માલુમ હોતો નથી, કે મીનોઈ શરીરમાં તો તેમનો પિતા પાછો મળશેજ. આત્મજ્ઞાન થયા વગર એની સમજ તને પડવાની નથી, તેમજ દુઃખો પડ્યા વગર પણ એની સમજ તને પડવાની નથી. વળી દુઃખો પડ્યા વગર આત્મજ્ઞાન કે સૃષ્ટિ રચનાનો અનુભવ પણ તને મળવાનો નથી. તે અનુભવ થવા સાફજ, જેને આપણે દુઃખ કહ્યે છીએ, તે પરમેશ્વરે પેદા કરેલાં છે; અને એ દુઃખો આપણાં ભલાં માટેજ તેણે પેદા કરેલાં છે. જરૂર; રામ સબસેં ભલાઈજ કરતે હેં. દુઃખોના અનુભવો મળ્યા વગર ખુદાની ખુદાઈ, અને કુદ્રતના સંજોગી બનાવેાનું જ્ઞાન થઈ શકેજ કેમ? સંકટ અને કષ્ટ એ જ્યારે પ્રગતિકરણ માટે અવશ્યની ચીજ છે, તો પછી એ સંકટ તે સંકટ નહીં, પણ જરૂરિયાત હાજતનીજ વસ્તુ છે. ઉધરતા જીવેના અનુભવ સાફ દુઃખની જરૂર છે. ઉધરતા જીવે ઉપર દુઃખ પડે છે, તે તો ગોયા નિશાળમાં નવાં નવાં લેશનો તેમને આપવામાં આવે છે. શું તમે એવો એક પણ દહાડો દીઠો છે, કે જે સાંજ પડતાંજ ખતમ નથી થતો? ત્યારે જે ખતમ થાય, જે નાશ પામે, જેની બદલી થાય, તેના માટે રૂદન કે બારી અને અંદેશો કરવો શા ખપનો? રોવેથી રાજ ન મળે. રોવેથી રાજની રાણી પણ સજીવન થતી નથી. રોવેથી જો પીર પેગંબરના પુત્ર બચવા પામતા નથી, તો

પછી ત્હારી તો ગણત્રિજ શી ? ભલા ભલા ચાલી ગયા તો ત્હારી કાકલુદી કે ચત્ત
 ચુકિતથી મોત અટકાવી શકાયે ? વાયે ઉડ્યા હાથી જય, ને ડોસી કહે
 મ્હારી પુણી કયાં ? તેમ તું નહીં બનતું બનાવવા માંગતો હોય તો હલાક ને
 હેરાન થઈશ. વાસ્તે નેકી અને ભલાઈનાં કામો કરવામાંજ આ દુનિયાનો અરેખરો
 આનંદ સમજી લે. હે ભૈરાવર ! ગેરબંધાઈ, અન્યાય, અને ખોટા આરોપના
 જેવું બીજું ભારે દુઃખ તને બીજું કશું લાગતુંજ નથી. પણ યાદ રાખજે, હું
 મ્હારા જાત અનુભવથી જાણું છું તેજ કહું છું, કે આ સૃષ્ટિમાં કોઈ કાળે,
 કોઈ સ્થળે, કોઈ પણ સ્થિતિમાં કોઈ પણ ઇનશાનને કે કોઈ પણ જાનવરને
 કે કોઈ પણ વગર જીવની વસ્તુને અન્યાય થતોજ નથી, ગેરબંધાઈ મળતોજ
 નથી. તે કહેવાતા ગેરબંધાઈના ડંશ વચ્ચે વસવાથીજ માણસાઈ આવે છે.
 હજારો ડંખોથીજ મધ બને છે; ને હજારો કાંટા વચ્ચેજ ગુલાબ વસે છે. પ્રેમ અને
 વિયોગના ડંખ અનુભવમાં આવ્યા વગર તેનું સુખ કે દુઃખ થતું નથી. મોટે-
 થી પ્રેમનું સુખ માનવાથી ખરું સુખ થતું નથી. સમાગમ, સંયોગ, સંબંધ,
 કે સ્પર્શ અનુભવાતો નથી ત્યાં સુધી પ્રેમના રસનો પણ મિઠાશ હોતો નથી.
 સાગર પ્રિયા પોતાના પ્રવિષ્ટ પ્યારને પ્રેમના આવા અનુભવ વીશે એમજ
 કહે છે, કે જો ! “પેલું માછલું જળાશયની તીરે પડ્યું પડ્યું તરફડે છે ! એવી
 ગતિવાળું તે માછલું ધીરજ ધરતું નથી, તો જોકે પાણી તો પાસેજ છે. હે
 પ્રિય પ્રવિષ્ટ ! પાણીના સ્પર્શ શિવાયનાં તે માછલાંને તેજ પાણી એક મહા વિકટ
 રૂપ થઈ પડ્યું છે. શ્રીમ્મ કાળના તાપના દિવસોમાં પર્વત બળવાલાગ્યો, અને તેની
 પાસે પાણીથી ભરેલું સરોવર તો છે, પણ પ્રિય પ્રવિષ્ટ ! પાણીના સ્પર્શ વગર તે આગ
 શી રીતે ઓલાશે ? જેને કામ રૂપી સર્પે ડંશ દીધો છે, પાસે વિષનું નિવારણ કરવાની
 જડી છુટ્ટિ અને મોહોરા પણ છે-તોપણ મિત્ર પ્રવિષ્ટ ! સ્પર્શ કર્યા વિના કંઈ વિષ ઉતરે ?
 નવ નવાં પકવાન્ન બનાવી થાળ ભરીને--તેમાં સ્વાદિષ્ટ લોજન પાસે મૂક્યું છે,
 પણ મિત્ર પ્રવિષ્ટ ! સ્પર્શ કર્યા શિવાય તે પકવાનને જોઈને કંઈ બૂખ ભાગે ? કેસર,
 ચંદન અને કંકુના એમ ત્રણ કટોરા ભરેલા છે, પણ મિત્ર પ્રવિષ્ટ ! સ્પર્શ કર્યા
 શિવાય તે કટોરા માંહેલો રંગ ઉડીને કંઈ અંગને પોતાની મેળે લાગવાનો છે ? અતિ
 ઉત્તમ બનાવેલા મહિરાથી ભરેલાં પ્યાલાં પાસે રાખ્યા છે, પણ મિત્ર પ્રવિષ્ટ !
 તેને હાથે ઝાલીને પીધા શિવાય કંઈ કેપ્પ આવે ? અમૃતથી ભરેલાં પાત્રો પાસે
 મુક્યાં છે, પણ પાણી પીધું નથી, તો મિત્ર પ્રવિષ્ટ ! તેને ઉઠાવી પીધા વગર કંઈ
 અમર થવાય છે ? ગંગા, યમુના અને સરસ્વતિ એમ ત્રિવેણી કહેતાં ત્રણે
 નદીઓનાં પાણીની લેહેરો ચાલી જાય છે, પણ મિત્ર પ્રવિષ્ટ ! તેના પ્રવાહમાં
 ન્હાયા શિવાય પાતક કાંઈ જાય છે ? શ્રીમંડળ, વીણા, મુરજ વિગેરે ઉત્તમ રસથી
 ભીંજાયેલાં વાજાં પાસે ધરેલાં છે, પણ હે મિત્ર પ્રવિષ્ટ ! તેને હાથે ઝાલી

બગાડયા વિના મધુર અવાજથી ! કાંઈ તે વાગશે ? એક બાજુ લોહાનો ગંજ ને ગંજ ધરી રાખેલો છે, ને બીજી બાજુએ પારસમણી છે, પણ હે મિત્ર પ્રવિણ ! તે લોહાં સાથે પારસમણીનો સ્પર્શ કર્યા વિના સોનું કાંઈ થશે ? ” હે અબળા ! ત્હારા વિષયરસથી ત્હારાં પતંગ્યાઓને બાળી બળ્મ કરવાને અને તારાજ કરવાને ત્હારાં વેણુબાણુ કેવાં કેવાં તિક્ષુ હોય છે ! ત્હારા ફાંદામાં પુરૂષને સપડાવી તું શું કહે છે ? ત્હારા વિરહ માટે તું શું કહેવા માંગે છે ?

બદ્ધ ગએ નએના રે, ઝીનત નાહી—બદ્ધ.

કાગદ હાય તો વાંચીએ રે ! કરમ ન જાંચ્યા જાએ,

કુવા હો તો તાગ હું, સમુદ્ર તાગો ન જાએ—બદ્ધ.

ખેતી હો તો ખેડ હું, હુંગર ખેડો ન જાએ,

પર સૈયાકી પ્રીત ખુરી, ભોર બએ હૃદ જાએ—બદ્ધ.

અરે ઓ ઓરત ! ત્હારા આવા આવા શબ્દોની જાગમાં મહા બકતો પણ ફસી પડી દુઃખી થયા છે. દુઃખનું મૂળજ ત્હારો વિષય રસ છે. મહા રામ-મહત્તુલસીદાસ ઘણા સ્ત્રી લંપટ હતા. પોતાની સ્ત્રી યશોદા વગર તેને ઘડીએ ચાલતું ન હોતું. ઘણે વર્ષે યશોદા મહિરે ગર્ધ ત્યારે તુર્તજ તેની પૂઠે તુલસીદાસ પણ પોતાને સાસરે ગયા. આવી રીતે તુલસીદાસને મોહ મુગ્ધ અને નિર્લજ્જ થતા બેઈ યશોદાએ મહિરાંને ઉંખરેજ તેમને અટકાવીને લલિતછંદ ગાયો હતો કે,

“ શરમ છે કશી કે નથી પતિ ! અરર ! આમ શું ગુમ થૈ ગતિ ?

મુજ અબાગિણીની બધી રતિ—પ્રભુ પદે ધરો થાય સદ્ગતિ.

રૂધિર માંસનાં ગર્ભ ગાત્રની—નરક ખાણુ હું નારી જાતની;

તુલસીદાસજી ! આટલી રતિ, પ્રભુ પદે ધરો થાય સદ્ગતિ.

ધન ધરા અને દાર સંતતિ, કરું નથી ખરું વિશ્વમાં પતિ !

જગત જળ આ જૂદી મોહની, પ્રભુ બળે થવા સ્વામિ સદ્ગતિ.

હાર શરીર આ પાપ પાંખડં, રટણુ તેહનું શું કરો મરં ?

પ્રભુ ! થવા કરો શ્રેય આપનું, સ્મરણુ રામના પુણ્ય નામનું. ”

આ ઉપરથી તુલસીદાસ મોટા બકત થયા હતા, તે તો સારી સતી સ્ત્રી મળવાથીજ, અને છેવટે સ્ત્રીનો વિષય રસ તજવાથીજ તેઓ દુઃખમાંથી પરમ સુખ પામ્યા હતા. હે ભોરાવરસિંહ ! વિષય બુદ્ધિ એજ મોતનું કારણ છે. હવસ એજ કવખતનું મોત છે. પ્રભુ વિષયીને પણ રોટી પાણી તો પહોંચાડે, પણ દુષ્ટ કર્મની માફી ના આપે.

રેઝક હરચંદ બીગમાન ખેરસદ;

શરતે અકલસ્ત જુરતન અઝ દરદા.

ગરયે કસ બીઅજબ ન ખાહદ મદ;

તુ મ રંવ દર દેહાને અઝદહરા.

બે કે આપણને દરરોજ રજક રોજી તો બેશક પહોંચી જાય છે, તો
 પણ બુધ્ધિની શરત તો એવી છે, કે રોજી રજકને તો લોકોના દરવાજા ઉપર
 શોધવીજ નેઈએ. બેકે કંઈ પણ મનુષ્ય મોત વગર તો મરતુંજ નથી, તોપણ
 એમ તો નથી, કે જાણી નેઈને અજઠાહના મોઢાંમાં ચાંદી ચલાવીને જવું. જીવતોડ
 મહેનત કરીને આપણે મર્યે, ને તેનો લઢાવો ખીજે લુટી જાય છે ત્યારે આપ-
 ણુને ઘણું માડું લાગી આવી, આપણે ખિન્ન થઈએ છિયે. પણ સંતાપ કરવાને
 બદલે, છાણમાં તલવાર મારનારનેજ મુકત્યું માન ખાતવા દેવાથી, યાદ રાખજો,
 કે તેથી તમારું માન તો બેવડાશેજ. ખરી વાત તો મોંડે વહેલે બહાર આવશેજ,
 અને એક તો તમે જે નેકનામી કરી હશે તેની પણ તારીફ થશે, ને સાથે વળી તમારાં
 મોટાં દિલની વાખવાખી થશે. બેનોકબર્નની લડાઈમાં મહાન ડગલાસે જ્યારે
 બેયું, કે તેનો હરીફ ભાઈબંધ રેન્ડોલ્ફ, દુશમનોના સંજ્યાબંધ લશકરથી
 ઘેરાઈ ગયો છે, અને તે હાર ખાશે તોપણ આપણાજ લશકરને નામોશી તો લાગશે,
 ત્યારે બેકે તે તેનો હરીફ હતો તોયે, તેની મદદે પોતાની ટુકડી લઈને દોડી
 ગયો. છેક નજીક મદદ આવતી બેઈ દુશમનો પાછા હડી ગયા, ને રેન્ડોલ્ફનો વિજય
 થતો બેઈ પોતે પ્રતિસ્પર્ધિ હોવા છતાં ડગલાસે પોતાની ટુકડીને પાછાં ફરવા કહીને
 બોલ્યો કે; “આ જીતમાં આપણો પણ ભાગ હોય એવો દેખાવ નહીં કરતાં, મહારા
 સામાવાળાની જીતનું મહત્વ આપણે આપણી હાજરીથી બોધ કરવું નેઈતું નથી.”
 અન્યાય જેવું કાંઈજ હોતું નથી. એક ખુની ખડું ખુન કરવાથી એક
 જન્મમાં બચી જાય છે, અને ખીજે જન્મે તેજ ખુની ઉપર કોઈનું
 ખુન કરવાનો ખોટો આરોપ આવી ફાંસીએ જાય છે. શૂળીનું વિધ્ન
 કાંટે ગયું અથવા સોયે ઉતર્યું, એમ કહીને આપણે એક ખરા આરોપમાંથી છટ
 કનાર વીશે બોલ્યે છિયે ખરા, પરંતુ શૂળીનું તે કહિએ કાંટાયે પતતું નથીજ.
 મોંડે વહેલે તો શૂળીયે ચઢવા જેવાં કીધેલાં કૃત્યના ફળનો રસ શૂળી ઉપરજ
 ચુસવો પડવાનો. જે ખોટે રસ્તે મેળવેલું તેને માટે તો જવાનો માર્ગ પણ ખોટોજ
 જડવાનો. Evil gotten, evil spent. એક ભાગદાર એક રસ્તે તમારા હક્કના
 પૈસા કે મીલકતનો હિસ્સો ખાઈ જાય તો ખાવાનુંદો. પછી તમેજ બેશો કે હક્કનુંજ
 હશે તો ઘર બેઠાંએ પણ, ચાલી ચલાવીને તેજ ભાગ્યો તમને તમારો ભાગ આપવા
 આવશે, અને તમે તમારો ભાગ લેવાને તે વેળાએ ખુશી નહીં પણ હશે, તોયે તે
 કરગરીને પણ નેતમારું છે તે તમને આપી જશે. મહારું છે તે કહિ કોઈનું થવાનુંજ નથી,
 તેમ તમારું છે તે કહિ મહારું થવાનું નથી. એક દિવાની મુકદ્દમા કેટલાક ભાગદારો વચ્ચે
 ઇન સન ૧૬૦૮થી ચાલ્યો, તેમાં ઘણા ભાગદારો હતા. થોડાક વાદી ને થોડાક પ્રતિ-
 વાદી થયા. બે ત્રણ ભાગદારો બન્ને પક્ષથી અલગ રહી કહેવા લાગ્યા, કે
 હક્કનું હશે તો ઘર બેઠાં આવશે. લડી લડીને ખુવાર થયા પછી કોર્ટે જે ચુકા-

હો આપ્યો તેમાં એક પાઈ પણ ખર્ચ કર્યા વગર પેલા મૂળા બેઠેલા ભાગદારોને પણ તેમનો ભાગ મળ્યો; પરંતુ તે ભાગ લેવા પણ તેઓ તત્પર થયા નહીં, અને એથી તાણીને તેઓને તેમનો ભાગ લઈ જવા બનને પહે તેમના કાલાવાલા કરવા પડ્યા ! માટે તું ઈશ્વર ઉપર ભરોસો રાખ; અદલા દેગા સો ખાતલી પર દેગા ! અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખી આપણે માનવું જ નેઈએ, કે બે હાથ વગર તાલી પડતીજ નથી. સર ટોમસ મૂરને ઘણાં અન્યાય થયો, બહુએ ગેર ઇનશાફ થયો, પણ પોતે દુઃખી છે એમ કદિએ કોઈને તેણે જણાવ્યું નોતું. જ્યારે તેને છેવટે ફાંસીએ લટકાવવામાં આવ્યો ત્યારે પણ નિરાશ નહીં થતાં ખુશખુશાલ અહેરે ફાંસીના માચડા ઉપર ચઢી ગયો હતો, અને બોલ્યો હતો કે; “ત્યાં હજી ઇનશાફનું મને ભોગવવું જ પડશે.” આનંદથી મરણાધિન થયો હતો, પણ છેવટ સુધી પોતાના અંતઃકરણ વિરૂદ્ધ વર્તવાની ના પાડી. તે પોતાના મત ઉપર મક્કમ હતો, જેથી તેણે બધું કોઈ લડાઈ મારી હોય એટલો પ્રવૃત્તિત રહ્યો હતો, અને પોતાના જમાઈ રૌપરને કહેવા લાગ્યો:—“દીકરા રૌપર! હું ખુદાનો પાડ માનું છું, કેમકે જંગમાં હું જીત્યો છું.” જ્યારે ડચુક એફ નોરફોર્કે તેને નજીક આવતા બચાંકર પ્રસંગ માટે ચેતાવીને રાજ સાથે વાદ ન કરવા સલાહ આપી જણાવ્યું કે; “રાજ રૂઠે તો મોતનોજ સામાન થાય !” ત્યારે મૂરે હસીને જવાબ દીધો:—“બસ-બસ-બસ-એટલુંજ કે ! મહારા લોર્ડ ! ત્યારે તો મહારામાં ને તમારામાં ફરક માત્ર એટલોજ છે, કે હું આજે માર્યો જઈશ, ને તમે આવતી કાલે માર્યા જશો ! આપણ બન્ને ઇનશાફ તો સરખાજ મેળવવાના.” માટે હે ઇનશાનો ! આશાથી જીવો ને આશાથી મરો. શ્વાસ ત્યાં લગી આશ રાખો. અને ત્યાર પછી પણ !

ઇસ અર્ખકા શીરાયેગા ચકકર કહાં કહાં,	
લે જાયેગા મુઝે એ બદ અખતર કહાં કહાં.	ઇસ૦
મુઝે અદમમે સોતે થે આરામસે સદા,	
ભટકે હય દારે ફાનીમે આ કર કહાં કહાં.	ઇસ૦
ઝગડે પે ઝગડા એક નયા દેખતે હય હમ,	
ગંધલા કરે ખીયાલે મુનવર કહાં કહાં.	ઇસ૦
મેરી રીહાઈ અખ તો તેરે હાતમેહી હય,	
તુને મદદ કી ખાલી કે અકબર કહાં કહાં.	ઇસ૦

હે ભોરાવરસીંહ ! આપણે આ ઉપરથી એવી પણ સંભાળ લેવી નેઈએ, કે આપણી આશાને ઘણી લાંબી મંજલ કરવા દેવી નહીં. આપણને પુખ્ત વિચાર કરવો નેઈએ, કે જે આશા આપણ ધરીએ છિયે તે આ દુકંદ જીવનમાં ફળદ્રુપ થશે કે નહીં. અને જે ફળદ્રુપ થઈ, તો તેનું આપણને ફળ મળશે કે નહીં. જે ચીજે આપણાથી અતિ ઘણી દૂર હોય તેને માટે ઉમેદ રાખ્યે તો એમાં

થોડોજ શક છે, કે રસ્તામાંજ વાયુ થઈ આવી, સર્પ કરડી, કે ભમરી રૂપે આવી આપણને જમડો કઢાય ઉચ્ચુચ ઉચ્ચી નય. Death always finds some excuse. મોતને કાંઈ પણ પહોંચે કે નિમિત્ત જોઈએ. જે ચીજોની કિંમતની આપણને થોડીજ પિછાન હોય; તે ઉપર આપણી ઉમેદ બાંધીએ તો તેનું સાફ ફળ મળતાં જે આપણને ખુશી ઉત્પન્ન થાય, તે કરતાં તેનું માફું ફળ મળતાં હજારગણી વધારે નાઉમેદી ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહીં. અને વળી જે ચીજો કદિ આપણને મળશેજ નહીં એવી ખાતરી હોય, તે ઉપરાંત તેમની આશા ધરવી એ ફ્રાકટજ છે. અને જીંદગીના સ્વપ્નામાંથી ફારેગ થવાને બદલે, ઉપર કહેલી ત્રણ ચીજોનું બરાબર ધોરણ નહીં બાંધ્યાથી, માણસની જીંદગી ઉપર અવદશા ખેસે છે. એ તો એક પથથરનો ખડક છે, જેની ઉપર આશુક માથકનાં જોડાં અથડીને કડકા બુકલા થાય છે, અને તેઓને દરેક સદીમાં દિલાસા દેનારાઓ, કિમિયાગરો, અને નવા નવા બુદ્ધા શોધનારાઓ વળગી પડે છે; જેઓ એવી ખોટી આશા ઉપર પોતાની ઈમારત બાંધે છે, તેઓ પગ આગળની લક્ષ્મીને છોડી દૂરથી ચળકતા ખોટા હીરા ઉપર દૂરથીજ મોહીત પડે છે પણ જો તમે તેને છોડી દેશો, તો તમે ચાહો તે કરી શકશો. કહેવત છે કે, રાત્રી છોડે નગરી, જો ભાવે સો લે. જે વસ્તુ ઉપર અભાવ થયો, જેનો ત્યાગ થયો, જેને માટે તિરસ્કાર થયો, તે આપણને જોવાએ ગમતી નથી. તેમજ આ દુઃખી સંસાર ઉપર તહમારો મન ઉતારો થવાથીજ તમને તેનાં દુઃખોની લાગણી થતી પણ બાંધ પડશે. જેમ કેઈ રસીક પુરૂષે અતિસય રસાસ્વાદ વડે પંચામૃતનું ભોજન કર્યું હોય, પણ તે દૈવયોગે પેટમાં ન ટકતાં વોમીટ થઈને ઉલટી થઈ જાય, તો જોકે તે પોતાનુંજ જમણું હતું, છતાં પણ તે પુરૂષ તેને એવું તો ત્યજી દે છે કે, ફરીથી તેના સામુ પણ જોતો નથી; અને હવે પછી રસીક પદાર્થનું શું થશે, તેનું પણ તેને લગારે અભિમાન રહેતું નથી. એજ પ્રમાણે, સંસારના ભોગ ભોગવ્યા પછી ત્યાગ થાય તોજ તે ત્યાગ ખરો જાણવો. બાધેલાં અન્નનો ઉલટીદાર ત્યાગ થાય, એ ત્યાગ જેમ સહાનો છે, તેમ ધારણ કરેલા સંસારને ભોગવ્યા પછી, દ્રઢ વૈરાગદ્વારા ત્યાગ થાય, તેજ વૈરાગ્ય સહાનો છે એમ સમજવું. કાંકે, જેણે ફફીરી લીધી તેને અમીરીની ચિંતા ક્યાં છે? ફફીરા નચિંત, ને જ્યાં સુતા ત્યાં મસીદ. જેઓ આવાં બરાં સુખને પડતું મેલી ખાલી દમામ પર ઢોડે છે, અને જે તેમનાં મ્હોં આગળ છે તેને છોડીને આકાશના ચંદ્રમાને પકડવા ધાય છે, તેઓ પોતાની એવી ગણત્રિ ઉપર, ને જીંદગી અમર છે, એવા ભરૂસા ઉપર કાર્ય કરે છે; ખેડેસ્તનું સુખ પૃથિવ ઉપર માગે છે, ચંદ્રમાને હથેલી ઉપર જોવા માંગે છે, અને છેલ્લે સરવાળે પોતાને ભીખારી કરે છે. ખોટી આશા તેનું સત્યાનાશ વાળે છે, અને

તેને બેઆબડૂ કરે છે. કોઈ એવી એવી મોટી ખોટી, લલી ખુરી આશાઓ રાખી રાખીને મુંઝા, તો કોઈ આશાની નિરાશામાં રસ્તો પકડી ચાલતા થયા.

કોઈ મોતી ચાખતા હએ, કોઈ મુઠ્ઠા ઝૈર મટર;

નિસ દમ કઝાને હાથમે, લી તેગ ઝૈર સીપર;

કામ આપ કુછ ફફીરી, ન કુછ તખ્ત ઝૈર છતર;

ચેહ ખાક પર મુવા, વોહ મુવા તખ્તકે ઉપર;

થી જએસી નિસકી કદર વોહ ખતલાકે મર ગયા.

આરબ લોકોની કથા પ્રમાણે આશાના બાંધનારા ધણીના હમેશ આજનાશકર જેવા ખુરા હાલ થયાં વિના રહેતા નથી. હે ભાઈ! તું ત્હારા ઉપરજ આશા અને વિશ્વાસ બાંધ. પારકી મદદ ને પારકી આશ સદા નિરાશ કરે છે. તું પરતંત્ર નહીં થા. ગમે એટલી પાયમાલી થઈ તો શું થયું? નિરાશ ના થતો, નેમ આશાના બાંધનમાં પણ જીકડાઈ ના જતો. તું ત્હારા પગ ઉપરજ ઉભો રહેવાનો ટેક રાખજે. જેની મીલકત ચોરાઈ ગઈ હોય તે માણસ કેવો સુખી? સંસાર બધનમાંથી છુટો થઈને જે પરમેશ્વરની સાથે નિકટનો સંબંધ બાંધી શકે એવો હોય, તેની આ નહાસી જવાથી તો ઉલટો તે વધારે સુખી થઈ શકે છે.

અદ્વાકા નામ સચ્યા, સખ જુઠા હય જતન !

ખુદાજ સાચો છે, ખીજું બધું જીહું છે. મુસલમાન લોકોના શાસ્ત્રમાં એક એવી વાત છે, કે એક વખત ઈબ્રાહીમને દરિયાઈ મુસાફરી કરવાની ઇચ્છા થઈ. ખીજરા અથવા વરૂણ દેવતાએ (તેસ્તર તીર ઈજદે) તેના વહાણના પોતેજ કપનપન થવાની માંગણી કરી. પ્રથમ તો ઈબ્રાહીમે લોળપણે તે માંગણી કબુલ રાખી; પણ લાંગો વિચાર કરીને તેણે તેશતર ઈજદને કહ્યું; “હે ઉદાર બંધુ! મને માફ કર! હું મ્હારાં વહાણમાં કોઈ કેપ્ટન માંગતોજ નથી. પ્રેમરૂપી ઈશ્વરજ મ્હ.રૂ વહાણ ચલાવે એજ મને બહુ પ્યારું છે. ત્હારા હાથમાં હલ્લેસું આવશે અને મ્હારૂં જહાજ સહીસલામત જશે તો ખરૂં, પણ મ્હારે એટલાં બધાં રક્ષણની જરૂર નથી. કેમકે ગામ તને પાડ ચઢાવવા દઉં તો મ્હારે ત્હારા ઉપર અવલાંખીને રહેવું પડે, અને ઈશ્વર ઉપર પૂરો ભરોસો રાખવાના માર્ગમાં મને તું હરકત કરતા થઈ પડે. માટે મહેરબાની કરીને મ્હારી અને અદલાતાલાની વચમાં પડદાની માફક તું ઉભો ના રહે. મ્હારા બંધુ ખીજરા ઉપર આધાર રાખવા કરતાં મ્હારા ઈશ્વર ઉપરજ સઘળો બોલે નાંખવામાં મને અધિક આનંદ થાય છે.” એક ફકીર સાધુ ઉંડાં જંગલનાં એકાંત ખુણામાં એકલો પડેલો હતો. ત્યાં તે દેશનો

બાદશાહ એકાએક શિકારીઓ સાથે જઈ ચઢ્યો. ફકીરને દેખી બાદશાહ છેક તેની નજીક આવ્યો, પરંતુ ફકીર તો લાંબા ટાંટિયા કરીને પરવરદેગારની ચાદમાં મસ્ત થઈ પડેલો, એટલે પાદશાહની કાંઈ પણ પરવા તેણે કીધી નહીં. બાદશાહ અભિમાનથી બોલ્યો કે ; “ આ ખીદડીના પહેરનારા લંગોટિયા ફકીર લોકોમાં માણસાઈજ હોતી નથી, પરંતુ હેવાન્યતજ હોય છે. ” આ ઉપરથી વઝીરે ગેલા ફકીરને ધમકાવ્યો કે ; “ શલતનતનો બાદશાહ ત્હારી આગળ આવી ઉભો તોએ તે ઉઠી ઉભા થઈને તેની ખીદમત કેમ નહીં બજાવી ? ” ફકીરે ઉતર આવ્યો કે ; “ ત્હારા બાદશાહને કહે, કે જે કોઈ ત્હારાથી કાંઈ મેળવવાની આશા રાખે તેનાથીજ તું ખીદમતની પણ આશા રાખ ! વળી એમ પણ કહેજે, કે પાદશાહ તો પ્રજા સંરક્ષણ કરવા માટે સરજાયેલો છે, નહીં કે રૈયત પાસે પોતાની ખીદમત ઉઠાવાવવાને માટે ! સેજ સાચાદી સાહેબ કહે કે ;

પાદશાહ પાસખાંને દરવીશરત, ગરએ ન્યામત બદરે દૈક્ષને હસ્ત ;

યુસપદ અઝ બરાએ ચોપાંનીસ્ત, બદરે ચોપાં બરાએ ખેદમતે હસ્ત.

પાદશાહ તો ફકીર પુકરા ને ગરીબ ગુરખાંનો પાશબાન છે, પછી તેની પાસે અસંખ્ય ખજાનો હોય તો શું થયું ! બકરાં મેઢાં કાંઈ ભરવાડની ખીદમત કરવાને સરજાયેલાં નથી, પરંતુ ભરવાડજ બકરાંઓની ખીદમત કરવાને સાફ સરજાયેલો છે. ” બાદશાહને ફકીરતું આ કહેવું બ્યાજી જણાયાથી બોલ્યો :— “ ફકીર સાહેબ ! ત્હારી કનેથી જે જોઈએ તે માગી લો ! ” ફકીર કહે :— “ મને કશી ચીજની હાજત નથી, માત્ર એટલુંજ કરજે કે ફરીથી અહિં આવી મને સતાવીશ મા ! ” બાદશાહ કબુલ થયો અને વિનંતિ કરી કે, મને કાંઈ બાધ આપ. ત્યારે ફકીર કહે ;

દર યાગ કુતુ કે ન્યામત હસ્ત બ દસ્ત ;

કે દૈક્ષતો મુલક ગી રચદ દસ્ત બ દસ્ત.

તું એટલું ચોકસ સમજી લે, કે આ વૈભવ ને દ્રવ્ય સૌ હાલજ ત્હારા હાથમાં છે. કેમકે દૈક્ષત કિંવા મુલક વળી ત્હારા હાથમાંથી ખીતના હાથમાં જવાનો એ નકકી છે. હે જોરાવરસિંહ ! તું પણ મર્દ છે. ત્હારો દેખ અને ની મિથ્યા ધન અને કલ્પિત દુઃખને વેચતો ના. બસ હિંમતથી કંઈ કે ;

દૈક્ષત ગમ્મ તો જાનેકી પરવા નહીં હમેં,

રાહત ગમ્મ, ગમ્મ ઇસકાબિ અસલા નહીં હમેં.

આફતકા, દરદો રંજકા, શિકવા નહીં હમેં,

દરકાર કોઈ દૈક્ષતે દુનિયા નહીં હમેં.

નામર્દ જાન દેતે હયેં માલે હરામ પર,

જો મર્દ હયેં જનાય ! વ્હો મરતે હયેં નામ પર.

દુન્યાઈ આફતો તથા સાંસારિક પીડાકારીઓની દુઃખભરી, કષ્ટની દરકાર કર્યા વિના ઠરેલ જીવથી સઘળી ના-સખરી દૂર કરીને જે શખ્સ ગુપ્તગુપ્ત બેઠેલ તરફની રાહ લે છે, તેજ ખરે ભાગ્યશાળી છે. આ જીવગી તો નાટકનો એક દેખાવ છે, અને આ જગત તેનો વખતો છે; જે ઉપર માણસો પોતાની કંટાળાભરી મુસાફરીના દેખાવો રજૂ કરે છે. એ કંટાળાભરી મુસાફરીને આનંદમય બનાવવા માટે શ્રમ, રોકાણ અને પરિશ્રમનીજ જરૂર વિશેષ છે. ઝલેડસ્ટનને માટે લોર્ડ મોરલી કહે છે કે; “Toil was his native element.” અર્થાત; ઝલેડસ્ટનનો સુખ વિશેનો મુદ્રા, મહેનત અને પરિશ્રમ કરવા વીશેજ હતો. જે રોકાણવાળાં ઉદ્યોગી મનુષ્યો છે તે વધતા ઓછા લાભ સામુ જોતાં નથી. જે અપાટામાં આવ્યું તેનો અંગીકાર કરે છે. કાળની ગતિ જાણ્યામાં આવતીજ નથી. હઝાર પ્રકારનાં વિદ્યત વસ્ત્રો આવીને પડે છે. મનુષ્યની યુક્ષિ ચંચલ છે, દેહ ક્ષણભંગુર છે, એવું સમજીને હાથમાં આવ્યો લાભ મૂકી દઈને અપ્રસ્તુત ઉપર ભરોસો જે કોઈ રાખે છે, તે મુર્ખો અંતે પશ્ચાતાપ પામે છે. પશ્ચાતાપ કરાવવા પહેલાં આફતોનો વરસાદ વરશે છે, અને એવાં વિપત્તિઓથી ઘેરાયેલાં આદમીઓ જે નહીં કરવાનું તે પહેલે કરે છે. રાવજી પારકી સ્ત્રીનું હરણ કરવામાં કેમ દોષ જાણ્યો નહીં? તેમ રામે પણ સોનાના મૃગનો અસંલવ કેમ જાણ્યો નહીં? અને યુધિષ્ઠિરે પણ એકાએક જુગાર રમીને કેમ અનર્થ વહોરી લીધો હતો? માટે જયારે વિપત્તિ પાસે આવે છે ત્યારે મૂઠ મનના લોકોની યુષ્ઠિ ઘણું કરીને નાશજ પામે છે. જે મનુષ્ય કે પ્રાણી સ્વસ્થ સ્થિતિમાં પોતાનું મન સ્થિર રાખીને પોતાના બચાવનાં સાધનો ઉપર મુસ્તાક રહે છે, તે પણ આફત કાળે સપડાયા વિના રહેતાં નથી. જે હરિજી પાંદડાંનો ખડખડાટ પણ સાંભળીને ભય પામે છે અને પલકારામાં નાસી શકે છે, તે હરિજીને પણ પારખીઓ હુમેશાં સામથી કેદ કરે છે, તેના તરફ દષ્ટિ કરે.

‘હે સભી જહાનમે’ તદખીર કયા કરે ?

ઉલટી તુમારી હો ગઇ તકદીર કયા કરે ?

ભલા ભલા આવી રીતે તકદીરના ફાંદામાં શાથી સપડાય છે, તેનો વિચાર કરતાં જાણીશો, કે કોઈ પણ દુન્યવિ વસ્તુઓનો પ્રેમ અને કોઈ પણ ચીજ ઉપરની આસક્તિથીજ મનુષ્યો દુઃખના પાસમાં સપડાઇને સંકટ ભોગવે છે આવી આસક્તિ અને પ્રેમથી શાહજહાંનો પુત્ર જવાન દારાશાહ દરવેશ ફકીર થયો, પણ સીકંદર નૌશાબા નામની શાહબદીના પ્રેમમાં લપટાઇને દુઃખી થયો હતો. પ્રેમથી કુલ્લ ફકીર થયો હતો. વળી પ્રેમથી શાહ ખન્ના બાદશાહીથી દૂર થયો; તથા મહમદશા ગીજનવીને કિંકર-નોકર આયાજે નામના

સુલામનો પ્રેમ લાગ્યો હતો, અને તેનાથીજ તેણે સુખ દુઃખ માન્યું હતું. તેવીજ રીતે હુમાયુ અને અકબરના વજીર-ખાનખાખા ખંડેરામના મનમાં પણ પ્રેમ ઉલટ્યો હતો, જેથી હેરાન થયો હતો. હે જોરાવર! એ પ્રેમની અને આસક્તિની કળાજ નવિન છે; કેમકે મજનુયે પણ પ્રેમનીજ માથે જટા કરી હતી, ને દુઃખી થયો હતો. મનુષ્યો ઉપરના પ્રેમને છોડીને તમે જડ વસ્તુ ઉપર આસક્તિ રાખો તો ત્યાં પણ દુઃખ અને વિપત્તિ શિવાય તમે ખીજી કંઈ નહીં જોશો. પૈસા જેવી જડ વસ્તુ માટે, સોના રૂપાં જેવા જડ પદાર્થો માટે, મનુષ્યો કેવાં કેવાં સુખોની આશા ને આશામાં લુપ્ત થઈ હલાક થાય છે, તે આપણે હવે સમજવું જોઈએ. જેમની પાસે પૈસા છે, તેમને હોવાનું દુઃખ. જેમની પાસે નથી તેમને નહીં હોવાનું દુઃખ. પૈસાનું દુઃખ કે સુખ શું છે તે ત્હારે જાણવું હોય, તો થોડા ઉછીના લઈ જો. સઘળી ખરાખીનું મૂળ પૈસા છે, એમ લોકો કહે છે, પણ પૈસા કંઈ ખરાખીનું મૂળ નથી, મગર પૈસા એકઠા કરવાનો નાદ એજ ખરાખીનું ખી છે. પૈસા રંગછેલમાં અને મોજ શોખના વિષય રસમાં ઉડાવવા એજ ખરાખીનું મૂળ છે. એરીસ્ટોટલે સુખનો સાર એટલોજ કાઢ્યો છે કે; "Not pleasure, but freedom from pain, is what the wise man will aim at." હે ભાઈ! તું સોનાની શોધમાં આખી દુન્યાની આસપાસ ક્યાં સુધી ભગ્યા ને ભટક્યા કરશે? ત્હારો પૈસો જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ ત્હારી ચિંતા ને કાળજી પણ વધતી જાય છે. તું પૈસોજ ભોગો કર્યા કરવામાં કાં પછડાઈ મરે છે, તે તો તને છોડી જવાનો છે, તે તને અગર તું તેને છોડી જાય તો પછી તેના જેવું દુઃખ ઉપજવનારું શું છે? ત્હારી દોલત કરતાં કુખેરની દોલત વધારે હતી. કુખેરના ધન કરતાં કાઝની દોલત અધિક હતી. સસુદ્રમાં રહેનારા તિમિ નામનાં મોટાં જળચરને ગળી જનારો તિમિગિલ નામનો મચ્છ છે. વળી તેને પણ ગળી જનારો તિમિગિલ નામનો એક જળવાન જળચર છે. અને વળી તેને પણ ગળી જનારો રાધવ નામનો એક મહા મોટો જળચર છે. પણ વળી તેને પણ ગળનારો એક મહાન જળચર છે. અર્થાત, શેરને માથે સવાશેર ઈશ્વરે સરજેલોજ છે, એમ હુમેશાં માનવું. જે કોઈ પોતાના સુખના ભોગે પૈસાનોજ સંગ્રહ કરે છે, તે તો ખીજાઓનો ભોળો પોતાને માથે ઉંચકીને, તથા દુઃખનો ભારો પોતાને શીર ચઢાવીનેજ જીવે છે જે ખર્ચતો નથી, ખાતો નથી, ને ખવડાવતો નથી, તેના પૈસાનો ઉપયોગ શું? પોતાનો પૈસો તો જેમ ખીજાને ત્યાં પૈસો પડેલો છે તેવોજ છે. "આ મ્હારી દોલત છે" એમ અમથું બોલવા માટેજ તે પૈસો છે, પણ તે જતો રહે ત્યારે તો અમથી નહીં પણ ખરી ગમખવારી કરવી પડે છે. આપવું, ભોગવવું, અથવા ખોવું એટલુંજ દોલતની સરજતમાં છે. જેઓ

આપતાએ નથી ને લોગવતાએ નથી, તેઓને જોવાનેજ વખત આવે છે.

ગુલેસ્તાનમાં શેખ સાઆદીએ એક હેકાયત લખી છે, કે એક પાદશાહ દહાડો ને રાત એશ અસરત અને વૈભવમાં એવો તો આનંદમાં ગુબ્બરોતો ગયો ને બોલતો ગયો કે;

‘ મારા બે જોડાં ખુશતર અર્જી વક દમ નીસ્ત;

કઝ નીકો બદ અંદોશોઆ અઝ દસ ગમ નીસ્ત! ”

આહા ! આથી વિશેષ આનંદનો એક પણ દમ આ પૃથિવ પર બાકી રહ્યો નથી. આજે જેવી રીતે મહારો વખત આનંદ ને વૈભવમાં પસાર થાય છે, એવો બીજો કોઈ વખત નહીં હશે ! કેમકે આ પ્રસંગે મને કોઈ પણ સારા માઠા પુરૂષનો ડર કે અંદેશો નથી. મને આજે કોઈનો પણ ગમ કરવાનો રહ્યો નથી. આ બંત, બહુ ર સખત ઠંડીમાં નખાવસ્થામાં ઠરઠરતા એક ફકીરના કાને પડતાંજ, તે બોલ્યો:—

“ અએ આં કે એકબાએ તો દર આલમ નીસ્ત;

ગીરમ કે ગમન નીસ્ત, ગમે મા દમ નીસ્ત? ”

હે પાદશાહ ! ત્યારો જેવા ઉચ પ્રારબ્ધવાળો પૃથિવ ભરમાં કોઈ નથી એ ખરું, અને હું કબુલ કરું છું, કે તને પોતાને કશો શોક, ગમ, કે દુઃખ નથી, પરંતુ અમ ગરીબ નિરાશારોનો પણ શું તને ગમ કે દુઃખ લાગતું નથી વારું ? પાદશાહને દયા આવ્યાથી દીનારથી ભરેલી એક થેલી મંગાવી અરૂખામાં આવીને ફકીરને કહેવા લાગ્યો; “ સાંઈ સાહેબ ! તમારા અબ્બાનો ખાજો ઓજો, કે તેમાં આ દીનારો ખખેરી દઉં ! ” ફકીર બોલ્યો; “ મને જામે પહેરવાતું ઠેકાણું નહીં મળે તો જામાની દામન કયાંથી લાઉં, ને જોજો ઓજી ! ” આથી પાદશાહને તેની ગરીબી ઉપર રહેમ આવ્યાથી માણસોને નીચે મોકલી એક પોશાક પણ પહેરવાને મોકલાવ્યો. સાંઈ સાહેબે તો થોડાજ વખતમાં બધા દીનાર ખરચી ખાધા, ને પાછા પાદશાહ કને આવી બોલવા બેઠા:—

“ કંતર દર કંઠે આઝાદગાં ન ગીરદ માસ;

ન સચ દર દીલે આશક, ન આખ દર ગેરખાત. ”

ફકીર જેવા આજઠા લોકના હાથમાં દ્રવ્ય કે માલ મીલકત કાંઈ ઠરીને રહે નહીં. આશકના દિલમાં માશુક વિષે સખર રહેજ નહીં. ચાલણીમાં પાણી પણ ઠરી રહે નહીં. ફકીરના આગમન વીશે ક વખતે હમ્મુરિયાએ જઈને પાદશાહને તેના પાછાં આવ્યાની વરધી આપી. કહ્યું છે કે; પાદશાહોને પાદશાહીના કામમાં કોઈવાર ખુશ તો કોઈ વાર નાખુશ રહેવું પડે છે, માટે તેમને વખત ક વખત સંભાળવો જોઈએ.

“ દરાંમશ ખુઅદ ન્યામતે પાદશાહ; કે હંગામે દુરસન ન દરદ નેગાહ.

મન્નતે શુખન તા ન બીની જ પીશ; બ બીકુદે શુક્તન મયર કંઠે બીશ. ”

જે કોઈ પાદશાહની પુરસદનો વખત તપાસતો નથી, તેને પાદશાહ તરફની બક્ષીશ હરામ થાય છે. ત્હારું બાલુતું ત્હારી માગણીને પેશ પડે એવું ન હોય તો તું બેહુંદો શખ્દ કાઢીને ત્હારો વક્કર ના શુભાવીશ.

અંતે પાદશાહે ફરમાવ્યું કે; એ બેબા ખર્ચ કરનારા ખર્ચાળ બેહુયાને અહિંથી હાંકી મેલો. આટલું બધું નાણું એણે કિંચિત વખતમાંજ શુભાવી દીધું, તો એને હવે બક્ષીશ આપવી ફાકટ છે. ધર્મ ખાતાંની પુંછ છે તેનો હું એક દસ્તી છું. એ પુંછ ગરીબ, અનાથ, ને કંગાળ લોકોને ખવાડવા થકી છે, નહીં કે આવા શેતાનના ભાઈઓમાં છુટાવી દેવાને વારતે છે.

“ અગ્નહી કુ રહે રોશન શમયે કાપૂરી નેહદ;

ખુદ બીની કેશ બ શય રોગર ન બાસદ દર ચેરાગ ! ”

જે બેવકુફ ધોળે દિવસે મીણબત્તિ બાળે તેને ત્યાં તું જલ્દીથીજ ભેરો, કે રાત્રે દિવામાં પૂરવાનું દીવેલ પણ નહીં હશે. આ ઉપરથી ડાહ્યા વઝીરોએ પાદશાહને સલાહ આપી, કે જેનો એકવાર આપે હાથ પકડયો તેને આમ તુચ્છકારી કાઢવો આપને ઘટિત નથી, તેમ આવા દગિદ્રી લોકોને એકદમ દ્રવ્યનો ઢગલો આપી દેવો એ પણ ઉચિત નથી. એવા અનાથોને તો ખપ બેશું રોજનું રોજ થોડું થોડુંજ આપવું ઘટિત છે, માટે એને સખર હખર દુઃખી ના કરો!

“ બ રહે ખુદ દર એતેમાં બાઝ ન તવાનદ કર્દ;

ચુ બાઝ શુદ બ દોરસ્તી ફગાઝ ન તરાં કર્દ. ”

કોઈએ પણ પોતાને ત્યાં સખાવતનો અને દાનધર્મનો દરવાજો ઉઘાડો સદામતું સ્થાપવું નહીં, ને સ્થાપ્યા પછી તે બંધ પાડવું નહીં. જેમકે;

“ કસ ન બીનદ કે તેરનગાને હોગઝ; બ લમે આમે શૂર ગીરદ આયંદ;

હરકુગ્ન ચશમઝ બુઅદ શીરીન; મદ્દમે મુર્ગો મુર ગીરદ આયંદ. ”

હજ કરવા જતા લોકોના કાફલાના તરસ્યા થએલા હાથ લોકોને ખારાં પાણીના ઝરા આગળ ભેગા થએલા કોઈએ દીઠા નથી. જે ઠેકાણે મિઠાં અમૃત પાણીનો ઝરો હોય ત્યાંજ મનુષ્ય, પંખેરાં, કે કીડી સર્વ કોઈ એકઠાં થાય છે. પૈસા છે તે જીંદગીની સગવડને માટે છે, જીંદગી કાંઈ પૈસાની સવડ માટે નથી. હે! નશીબ-દાર કોણ? અને કમનશીબ કોણ? જે માણસ વાવરે છે ને વાવે છે તે નશીબ-દાર. જે માણસ મરી જાય છે, ને પાછળ દલ્લો મૂકી જાય છે તેને કમનશીબ સમજવો. દગલો કર્યો જા, પૈસાનો કોટ બનાવ્યો જા, પછી છોને ત્હારી આસ-પાસનાઓ ભૂખે મરીને ટવળતાં હોયને! પણ હે શુભામ! તું એટલું તો ન ભૂલીશ, કે ત્હારી કબર ત્હારાથીજ ભરાશે, ત્હારા પૈસાથી કાંઈ ભરાવાની નથી. કબરમાં ત્યારે તું શું લઈ જશે? ખાખ રાખ થઈ રહેલાં ફાટાં તુટાં કપડાં ને કફન. ત્હારા બાગ બગીચા અને રાયચિલાં તને મરતી વખતે ભુલ્લી જવાનાં, અને ત્હારી હબરો એકર

જમીનમાંથી માત્ર ત્હારાં કદ જેટલી લંબાઈની જગ્યાજ ત્હારે માટે તો એલાહીદી કાઢવાની છે. પૈસાદાર કંભુશ! તું તો ગરીબ કરતાંએ વધારે ગરીબ છે. તું તો મહેલ ઉભો કરે છે, ને શહેરનો નાશ કરે છે. આ પ્રદ્વાંડમાં જેટલી વસ્તુ છે તે સર્વ વસ્તુઓ એક તુષ્ણાતુર મનુષ્યની અદ્ય તુષ્ણાને પણ જરાએ પૂર્ણ કરી શકતી નથી. ગોડીનો, જેને લોકો ગ્રીપરના નામે ઓળખતા હતા, તે એક ફ્રેન્ચ પાદરી હતો, જેની પાસે પુષ્કળ પૈસો હતો, પણ તે જીવસે ખાતોએ નહીં, તેમ ગરીબોમાં પૈ પણ સખાવત નોતો કરતો. લોકો તેને બહુએ સમજાવતાં, પણ ખસ તે કંભુશ પેટે પાટો બાંધીને પણ પૈસોજ જમા કરતો. આ લલાં આદમીના દીલમાં એમજ ચોટી ગયું હતું, કે મ્હારાં આ વતન રીહમ્સ શહેરમાં જ્યારે ત્યારે પાણીની ટીપણી પડ્યા કરે છે, ને લોકો તરસે માર્યા જાય છે, માટે મોટું વોટર વર્ક્સ બાંધું. આખરે તેણે પોતાની પાઈએ પાઈ પાણીના બાંધકામ માટે આપી દીધી, અને બોલ્યો કે; “હું જો ગરીબોમાં પૈસા વહેંચી આપત, તો ગરીબોના ખીસાં ખીજેજ દહાડે ખાલી જણાત, પરંતુ હવે તેમના દીલ અમૃતથી હંમેશાં તર રહેશે!” મરહુમ શેઠ નવરોજી વહાડયાએ પણ કરકસરથી લેગી કરેલી દોલત—૧ કરોડની દોલત—એવાંજ ઉમદા ધોરણે પોતાના મરણ બાદ અર્પણ થવા દીધી છે. પ્રભુતા નામ ઉપર ખસ આપ-આપ કર!

હું બજન કરીશ હરિનું સદા મુખે, આ સંસાર આગ સમ લાગે;
મિથ્યાં ફાંફાં મારી હારી—બજન.

જીંદગી જોગવાની ભુકિતને સાફ પૈસા તો જોઈએ, પરંતુ તેની પણ હદ ઠરાવેલી છે. તે પેદા કરવાની પણ હદ છે. પૈસા વગરનો માણસ તો પાંખ વિનાના પક્ષી જેવો, સુકાન વિનાના વહાણ જેવો છે. ખીસા ખાલી એ તો ભારેમાં ભારે ક હુવા છે, તોએ ત્હારી આજી ઇજતના લોગે પૈસો નહીં મેળવ. પૈસાને હલકો પણ ગણવો નહીં, તેમ ભારી પણ માનવો નહીં. પ્રમાણિક મહેનતથી મળેલી દોલત તે લક્ષ્મી છે, તેના તો પગ ઉપર માથું મુકીને તેની પુંજ કર્યે, તેને ધિક્કાર્યે નહીં. પણ અપ્રમાણિકપણે આયતી મળેલી દોલત તો કાંકરા છે. કાંકરાની માફક તે વેર વિખેર થઈ જશે. પૈસો સેવક લેખે સારો છે, શેઠ લેખે માઠો છે. માટે આલોક પરલોકને તે અર્પણ કરી દે. આ સાટું તને ગેરલાલ નહીં કરશે. હે લોભ્યા કંભુશ! બધાંઓ તને પૈસાદાર કહે છે, પણ હું તો તને ગરીબ કંબાજાજ કહું છું. કેમકે ત્હારો ખજાનો પણ ત્હારાથી ઉપયોગમાં લેવાતો નથી. તે તો ત્હારી પુકે આવનાશ વારસોનો છે, અને તેના ઉપર તેમની માલકી હોવાથી તેમની રજા વગર તું ખાઈ શકતોજ નથી. જા-જા-કંભુશ! ગમે તો ઉત્તરથી દક્ષિણ લટક, અને પૈસો લેગો કરીને મરતી વખતે એટલુંજ બોલાવી જા, કે “આહા! પેલાં કંભુશે જીવસે ખાધું નહીં, ને કેવો મોટો વારસો વારસોને

આપી ગયો !” આટલું બોલાયે એટલે ત્હારી હળદર ફીટીને અવર આવશે !
 બ-મુખે-બ-આ ધરતી ઉપર ભાર કરવા તું પાછો ફરીશ નહીં.
 ફીલમુદ્ર બાથોને એકવાર એક કંભુચને ટોંચો માર્યો, કે ત્હારી દોલત કાંઈ
 ત્હારા કલાસરની ને કહેલુસરની કે કબજામાં રહેનારી નથી, પરંતુ તું ત્હારી
 દોલતના કબજામાં છે. પૈસે મળેલાં જુવાનીનાં મુખોને લઈને કરેલાં પાપો
 ઘડખણમાં તોખા કરાવીને બાજ સિકકે પાછાં આપી દેવા તૈયાર થાય, તે પ્રસંગે
 તું દુઃખોમાં એવો તો વિટલાઈ જશે, કે ત્હારો પશ્ચાતાપ મોડો થઈ પડશે.
 કહેવત છે કે ; અશક્તિમાન મૈત્રે સાધુઃ જ્યારે અંગમાં તાકાત રહી નહીં ત્યારેજ
 તું સાધુ થવાની ઇચ્છા કરશે.

સરે મુએ દેલત સુરીદ ન શુદ;
 હીય મૂર્ખ પર તનત શીદા નમાન્દ.
 અમ હસન તોમે આં જમા કરદી;
 કે તુરા તાકતે યુનાહ નમાન્દ.

ઓ ભાઈ ત્હારાં શરીર ઉપરનો કોઈ પણ નિમાળો ભેડે કાળો રહેવા
 પામ્યો નથી, તોય ત્હાડું અંતઃકરણ તો હજીએ એક અભિભાર પણ ચોખ્ખું
 ધોતું થઈ શક્યું નથી. આજે હવે હે અમીર હસન ! તેં હમણા જ્યારે પશ્ચાતાપ
 કરવા માંડ્યો છે, તે તો ત્હારાંમાં પાપ કરવાની ચકિત હવે રહી નથી તેથીજ તું
 પશ્ચાતાપ કરે છે. હે ભાઈ ! એકજ દરદ એવું છે, કે જે કંભુચને કઢિએ લાગુ
 પડતું નથી, અને તેનો પ્રાણ લેતું નથી. અને તે હર્ષ “લીલ મોટું થઈ આવવાનું”
 છે. હે બંદાલા ! પારકે ઘેર રહેવા કરતાં જંગલમાં રહેવું તે સાડું; અત્યંત
 નઠારી ખાયડીવાળા ગૃહસ્થાશ્રમના કરતાં તો ત્યાગી રહેવું સાડું; અને છતે
 પૈસે હિજિરતા દેખવી તેના કરતાં તો મરી જવું સાડું.

કોઈ એક પ્રવાસી બ્રાહ્મણ પોતાના ઉવોગાર્થે ખીબ દેશાવર ખાતે
 જતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં થાકી ગયો અને લગભગ સંધ્યાકાળનો સમય પણ
 થવા આવેલો તેથી એક ગામના સરોવરના તટ ઉપર જઈને બેઠો. એટલામાં
 તેની પાસે તે ગામનો રહેવાસી એક ખીબે બ્રાહ્મણ જઈને ઉભો રહ્યો. તેને
 પેલા પ્રવાસી બ્રાહ્મણે નિચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પુછ્યા.

પ્રશ્ન—વિપ્રાત્નિજગરેમહાન્કથયતાં ?—હે બ્રાહ્મણ ! આ નમરીમાં કોઈ મોટો છે ?

ઉત્તર—તોલ્લુમાળાંગળ :—તાડનાં વૃક્ષ સર્વથી મોટાં છે.

પ્રશ્ન—કાવાતા ?—અહિંયાં કોઈ હાતા છે ?

ઉત્તર—રનકોદ્દાતિવસનપ્રાતર્પૂર્ણિવાનિશી—ધોખી છે, ક્રમકે તે પ્રાતઃકાળે વસ્ત્રો
 લઈ નખ છે અને સંધ્યાળે ધોઈને પાછાં ઘેર આવીને આપી નખ છે.

પ્રશ્ન—કોવસ:—અહિયાં કોઈ દક્ષ છે ?

ઉત્તર—પરદારવિત્તહરણસર્વોપદક્ષોજન:—ખીબની સ્ત્રી અને પારકા દ્રવ્યનું હરણ કરવામાં સર્વે દક્ષ છે.

પ્રશ્ન—કસ્માજ્જીવસિદ્ધેસલે ?—હે મિત્ર ! ત્યારે અહિયાં તું શી રીતે જીવી શકે છે ?

ઉત્તર—વિષકમિન્યાયેનજીવામ્યહં—જેવું રીતે વિપથી ઉત્પન્ન થએલો કીડો વિષમાં જીવે છે તેવી રીતે આ ઠેકાણે હું રહીને ગુજરા કરું છું.

હે બ્રાહ્મણ ! આ નગરમાં કોઈ મોટો છે ? હા. તાડનાં વૃક્ષ સર્વથી મોટાં છે. અહિયાં કોઈ દાતા છે ? હા. ધોખી છે, કેમકે તે પ્રાતઃકાળે વસ્ત્રો લઇ જાય છે અને સંધ્યાકાળે ધોઇને પાછાં ઘેર બેઠાં આવીને આપી જાય છે. કોઈ દક્ષ છે ? હા. ખીબની સ્ત્રી અને પારકા દ્રવ્યનું હરણ કરવામાં સર્વે જણા દક્ષ છે. ત્યારે હે મિત્ર ! અહિયાં તું શી રીતે જીવી શકે છે ? જવાબ દીધો કે; જેવી રીતે વિપથી ઉત્પન્ન થએલો કીડો વિષમાં જીવે છે, તેવી રીતે આ ઠેકાણે રહીને મહાઈ ગુજરાન ચલાવું છું. આ પ્રકારની બ્રાહ્મણના મુખની હકિકત સાંભળી તે પ્રવાસી બ્રાહ્મણે પોતાના મનથી, આ કૃષ્ણ નગરમાં મહાઈ ગુજરાન ચલાવવાનું નથી, એમ ઠરાવ કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો. કૃષ્ણ, લોભી કંજુશો ઢગના ઢગ એકઠા કરે છે, તોએ તે ઢગલા તો “લાવ—લાવ” કર્યા કરતા હોવાથી હંમેશાં તે લોભી નિસાસા મારીનેજ દહાડા પૂરા કરે છે. તેનો મુદ્રાલેખ એજ છે, કે “સોનું મેળવવું ને સાચવવું.” પરંતુ તે નીચ કંજુશ, ભરપૂર ભંડાર છતાં ભૂમે મરે છે, પોતાના ધનના ઢગલા ઉપર સેવન બેસીને ચિંતા કર્યા કરે છે, અને હજી વધારે મળે તેની પીડાકારીમાં પીડા પામે છે. નામુશીમાં તે બળાપો ને અંતાપ કરતાજ બેસે છે, અને પોતાને હંમેશાં ગરીબ માને છે. પૈસાનો છંદ, તેમજ ખીબ કોઈ પણ વિષય રસના લોભને તજવા શિવાય તમાઈ દુઃખ તો ટળવાનું નથી. શ્વાન મૈથુન, કરજ, ગર્ભ ધારણ, પ્રજુતા, કૃષ્ણતા, ખજાની મિત્રતા, અને બદ પહેરેલી અથવા કુપથ્ય, આ સર્વ પહેલાં તો આનંદ આપે છે, પરંતુ પરિણામે મહા દુઃખદાયક થઈ પડે છે; અને મોતનો દેખાવ પણ એ સર્વને ભારે બિવાડનારો, બુલવનારો, ને લખલખાં ભરાવે એવો લાગે છે.

વિપય વાત મમ માત તજને, કૃષ્ણ ભગ્ન તું કરવા દે;

ધર્મ ઇતિએ ધરણી ધરનું, ધ્યાન ધૃતીથી ધરવા દે;

અધ્રમપણાને અલગ રાખી, ભંડાર ભકિતના ભરવા દે;

નરવર નામનું નામ મળ્યું છે, તો ભવસાગર તરવા દે;

નાશવંત નર નાન છોડીને, અક્ષય કરને વરવા દે.—વિષય.

આત્મ પુરાણ આ વાતને એવી રીતે સાબિત કરે છે કે; ગર્ભથી માંડીને વૃષ્ટાવસ્થા સુધીના સંસારમાં જે સંકટો ને કષ્ટો પડે છે, તેના કરતાં

પણ એ વા જીવોને મરણ સમયે વધારે કંપ પડે છે. શરીર શીથિલ થઈ જાય છે, ઇંદ્રિયોના દેવતાઓ ઉડી જાય છે, અને પેલો જીવ માયાના પાશથી બંધાયેલો ઘડીકમાં સંસારતરફ જોઈને તે તરફ ધસે છે, અને ઘડીએકમાં કાળના પાસ લઈ ઉભેલા યમના હુતોને જોઈ તથા પોતાનાં કંપ કર્મોના વિચાર કરી, થરથર કુણ જાય છે. માતા, પિતા, બંધુ, સ્ત્રી, પુત્ર અને સંબંધીઓની સામું તે દીન વદને અને ચકળ વકળ થતાં નેત્રે જીએ છે. પરંતુ કાળ યમ ભગવાનના પાશમાં સપડાયેલો તે કોઈથી પણ છોડાવી શકાતો નથી. મરણ શરણે પડેલા જીવને જે દુઃખ પડે છે તે અવર્ણનિય છે. તપેલાં તેલમાં પડતાં જેવું જીવતાંને દુઃખ થાય તેવું દુઃખ મરણ સમે પાપીને થાય છે. નરકનાં દુઃખથી પણ વધારે દુઃખ મરણ કાળે થાય છે. પાપીનો જીવ આવાં દુઃખોની પરંપરાને લીધે, કવચિત મૂર્છા પામે છે, ને કવચીત ભાનમાં આવે છે, અને કવચીત યમના હુતોનાં દર્શનથી ત્રાસીને ગભરાઈ જવા છતાં પણ વાણીથી પોતાનાં દુઃખનો પોકાર પાડી શકતો નથી; માત્ર આંખોમાંથી ગરગર અશ્રુઓની ધારાઓનેજ પાડી શકે છે, અથવા કવચિત યમહુતના ભય-કર કાળ દડને જોઈ ત્રાસ પામેલો જીવ મળમૂત્રનો ત્યાગ કરી દે છે. કાળા અને વિકાળ મૂખના જમ હુતોને હાથમાં પાસ લઈ પોતાને લેવા આવેલા જોતાંજ નિર્બળ થયેલો જીવ મુખમાંથી કીણું વમન કરવા માંડે છે, મળોનો ત્યાગ કરે છે, અને સરણને માટે આમ તેમ દ્રષ્ટિ ફેંકે છે; પરંતુ કોઈ તેને સહાય થઈ શકતું નથી. યમના હુતો તેને બાંધી રૂંધીને લઈ જતાં કહે છે કે, “હે પાપી જીવ! તને શિકકાર છે; કારણ કે મનુષ્યના જેવો ઉત્તમ દેહ પામવા છતાં પણ તેં ચોરાસીના ફેરામાંથી મુક્ત કરનાર ભક્તિ કે આત્મજ્ઞાન સંપાદન કર્યું નહિ. આ મારો મિત્ર, આ મારો શત્રુ, અને આ ઉદાસીન એવી ભેદ દષ્ટિ રાખી હે જીવ! તેં પોતેજ તારા પગ ઉપર કુહાડો મારેલો છે, તો હવે શા માટે ભય પામે છે? જે અનાત્મ દેહમાં તેં આત્મયુદ્ધિ કરી હતી, તે દેહ તો તારા માત પીતાનાં મળ મૂત્રથી ઉત્પન્ન થયેલો હતો, જેમાં મળ મૂત્રનો સંચય હતો, એવા દેહને તેં તારા માન્યો હતો. જે આપણું ન હોય તેમાં આત્મયુષ્ણિ કરવાથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે, તેમ તને થયું; કારણકે દેહમાં તેં મહારાપણની મમતા કરી હતી. શરીરનું તો સો વર્ષ સુખી સેવન કરવા છતાં પણ તે મનુષ્યનું થતું નથી, માટે તેને કૃતઘ્ની કહેણું છે. “કબર ઉપરના લેખો”માં એક જીવાન બાળકની ઘોર પર લખાયેલો નીચેલો બોધક લેખ આપવામાં આવ્યો છે કે:—

“Who plucked this flower ?

The master plucked it;

The Gardner held his peace.”

આ સંસારના બગીચામાં પોતાને પેટે પડેલાં બચ્ચાંઓનું રક્ષણ કરનાર માળીએ જ્યારે જોયું, કે પોતાના પેટનું એક પુલ જેવું બચ્ચું મરણના સીતળ હાથે કુમળાઇ ગયું છે, ત્યારે તે અનણ્યપણે, યકીન વગરના દિલે, સવાલ કરે છે કે; “કોણે આ પુલ તોડ્યું?” જવાબ મળે છે કે; “વળી કોણે? બગીચાના મીનોઈ માલિકે!” આ ઠંડા જવાબથી પેલો માળી એકદમ સંતુરિત પડીને તુર્તજ મીનોઈ માલિકની મરજીને આધીન થઇ જાય છે. તેમજ હે વહલા! ત્યારે પણ

“જન્મ સુધીને નહિ હરખાવું, દેહ પડે નહિ દિલગિર થાવું;

કલેશ ધણો શા માટે કરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું!

કોઇ મુઆ ફાગળીઆ લકી, કોઇ મુઆ નળયધિ નકી;

પડ્યું કેઈનું તો છાપરું, મોડું વહેલું મરવું ખરું!

પુત્રાદિક છે પ્રજુનો માલ, સોપે ત્યાં સુધી સંભાળ;

દે કહેતાં શિદ દિલમાં ડરું, મોડું વહેલું મરવું ખરું!

કોઇ મુઆ પાણીમાં પડી, આવી અનણી એવી ધડી;

અરે અધિક હું શું ઉચરું? મોડું વહેલું મરવું ખરું.

મોટા નાનાનો નહિ મેળ, ખલક ખુદનો એવો ખેલ;

ધ્યાન વિષે વીચારી ધરું, મોડું વહેલું મરવું ખરું!

ઝાડે પંખી બેમાં થાય, જ્યાં ત્યાં તે જૂદાં પડિ જાય;

જેવા મળિયા જન જતર. મોડું વહેલું મરવું ખરું!”

એટલા માટેજ વ્યાસ ભગવાન તો જીવને સંખોધીને કહે છે કે:—

सर्वाणामपि धानस्य कृतमस्य विनाशिनः शरीरं कदापि कृतमृदाः पापानि कुर्वन् इति॥

નર્ક અને મળમૂત્રાદિક સર્વ અપવિત્ર વસ્તુઓના સ્વરૂપ જેવાં કૃતધન અને વિનાશી શરીરને માટે હે મુઠ જીવો! શા માટે તમે પાપ કર્મો કરો છો? હે પાપી જીવો! એ અનિત્ય શરીરના ભોગોને માટે તમે અનેક પાપ કર્મ કર્યા છતાં સાફ કૃત્ય તો કંઈજ કર્યું નહિ, માટે તમારે તમારા પાપોનું ફળ અવશ્ય ભોગવવુંજ પડશે. યમદૂતો જીવને લઈ ગયા પછી તે પાપી પુરૂષના શરીરને તેનાં સંબંધીઓ બાળીને ખાખ કરી નાંખે છે, થોડા દિવસ તેનો શોક કરી પોત પોતાનાં કામોમાં પ્રવૃત થાય છે, તથા તેને વિસરી પણ જાય છે. પેલો જીવ યમ-રાજને ત્યાં ગયા પછી તેના કર્મ પ્રમાણે ફળ મેળવીને સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે, અને વળી પાછો મેઘની દ્વારાએ પૃથ્વી ઉપર આવી કર્માનુસાર જન્મને પામે છે. વળી પાછું બધું ભૂલીજ નહ, તે તેના કર્મોમાં પાછો પ્રવૃત થાય છે, અને વળી પાછો મૃત્યુને પામે છે. આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન થાય નહિ ત્યાં સુધી જીવ વારંવાર જન્મધર્યા કરે; અને જેમ સૂર્ય, ચંદ્ર, રવિ, સોમ ઇત્યાદિક વારોનાં ચક્રમાં ફરતાં પાર પામતા નથી, તેમ જીવ પણ જન્મ અને મૃત્યુની પરંપરા

માંથી મુક્ત થતોજ નથી; તેમજ દુઃખતર એવા સંસાર સાગરનો પાર પામી શકતો નથી. સાત્વિકી પ્રભાઓએ આ રીતે મનુષ્ય લોક અને શરીર કથામાં કેટલું દુઃખ છે તેની મણુના કરી પોતાના મનને એ વમળમાંથી દૂર કરવા અને વૈરાગ્ય તરફ વૃત્તિને વાળવા સારૂ, શરીરાદિકમાં સઘળી વાતે દોષ છે એવી કઠ મતિ કરવા માંડી જેથી, સાત્વિકી પ્રભાઓને અનાત્મ વસ્તુમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તેઓ તદ્દનંતર આત્મજ્ઞાનને માટે અધિકારી થઈ તત્સર્જની શ્રવણ, મનન કરવા લાગી. આ તો આત્મજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ સમજાવ્યું, પણ વળી ખીલે જ્ઞાની લેખક પોતેજ પૂછે છે ને પોતેજ નીચે મુજબ સમજાવે છે કે;

હવે મોત કેમ આવે છે, અથવા એક જીવ મરી જાય એવો જીવતાં શરીરમાં તુર્તજ શો ખનાવ ખને છે, તે વિષે વિદ્યા શું શિખવે છે? આપણા શરીરમાં રચના અથવા પદ્ધતિના બે મોટા ઠાઠ કરેલા છે. એક જેને જ્ઞાનતંતુનો ઠાઠ કહે છે, તે છે; અને ખીલે પાચણ ક્રિયા તથા ખીલ જુદા જુદા અવયવોની ક્રિયાનો ઠાઠ છે. જ્ઞાનતંતુના ઠાઠમાં સઘળું લેખનું રાજ્ય ચાલે છે, કે જે લેખમાંથી નિકળેલી નસો આખાં શરીરમાં પ્રરી વળી લેખને જ્ઞાન પહોંચાડે છે. બહાલા! તમે જાણો છો, કે મોત બે પ્રકારે થાય છે. એક તો અકસ્માતથી, અને ખીલું રોગથી. પહેલું એટલે અકસ્માતથી થતું મોત જલમ છે, તે જખરદસ્તીભરેલું મોત છે. એટલે જ્ઞાનતંતુની નસોને ગોઠા લાગવાથી દિલ ચાલતું બંધ પડી જાય છે, અને જીવ શક્તિઓ ધીમે ધીમે અથવા કોઈવાર એકદમ બંધ પડે છે. ખીલું યાને રોગથી થતાં મોતની સમજ વિદ્યા એમ આપે છે, કે લોહીના ફરવામાં હરકત થવાથી તે મોત નિપજે છે. લોહીની રગોમાં ધોરી નસોનું લાલ લોહી ફરવાને બદલે જ્યારે કાળું, મેલું, અને ઝેરી લોહી ફરે છે, ત્યારે આ ખીલ પ્રકારનું મોત થાય છે. પહેલું syncope અથવા “ બેશુષ્ણિતું મોત ” કહેવાય છે, અને ખીલું “ asphyxia ” અથવા દમ બંધ થઈ જવાનું મોત, એ નામથી ઓળખાય છે. પહેલી ભતનું મોત તાબડોતોબ અને તડ ને ફડ આવે છે; પણ ખીલ ક્રીસમનું મોત જે લાંબા રોમ વિકારથી થાય છે, તે ધીમું રિખાવતું મોત છે. ચહેરાનું કરમાઈ જવું, આંખોનો ફીકાસ, ફાટેલી આંખો, અને શુંગળાઈ જતો તથા ઘોંગાટ કરતો દમ અને ધરટલો એ સઘળી હેરાનગતિઓ ખીલ પ્રકારનાં મોતમાં થાય છે.

વળી મોતની વખતે શરીર મરી જાય છે, ત્યારે સઘળા અંગ ભાગે એકજ વખતે સાથે સાથે મરતા નથી. મોત સર્વ અંગભાગને સામટા મારતું નથી. શરીરનો કોઈ ભાગ પહેલાં, તો કોઈ ભાગ પછી, એમ હેરફેર વખતે મરે છે. તેમાં ફેફસું પોતાનું કામ બંધ કરવામાં સર્વથી છેલ્લું હોય છે. ફેફસું જે દમને ચલાવે છે, તે બધાંથી છેલ્લું મરે છે; એટલે દમ છેક છેવટે બંધ

થાય છે. જેમ જેમ મોત પાસે આવે છે, તેમ તેમ ફેફસાં ઉપર વધારે ને વધારે ઝાંઝો પડતો જાય છે; હવા લેવાની ફેફસાં માંહેલી ખારીક નળીઓમાં એક બાતનો પ્રવાહ ભરાય છે, જેથી તેમાં હવા ઘણી કઠણાઈથી દાખલ થાય છે. ખડારની હવા અને તે અંદરના પ્રવાહ વચ્ચે ભેરાર અથડા અથડી આવે છે, અને એ રીતે ઘટલો ચાલવાનો જે ઘોંઘાટ કરતો અવાજ સંભળાય છે, તે આ અથડાઅથડીનો અવાજ છે, જેથી ફેફસાંમાં જતી હવા લોહી સાફ કરવાને અશક્ત થઈ પડે છે, અને લોહી મેલું ને મેલું જ રહી જાય છે. સાફ થયા વગરનો તે પ્રવાહ “હાર્ટ” અથવા દિલમાં વહે છે, કે જ્યાંથી શરીરના સઘળા ભાગોમાં તે ફરી વળે છે. લેબાં ઉપર પણ તેજ ગદલો પ્રવાહ જ્યારે જાય છે, ત્યારે લેબું પોતાની શક્તિ ખોઈને મંદ થઈ જાય છે. એ મંદ અસર તળે લેબું ઉંઘમાં પડે છે, પણ હજી તે મોતની ઉંઘ નથી. જ્યાં સુધી કંઠજી દમ આવે છે ત્યાં સુધી ખરાબ લોહીથી તે ઉંઘમાં મરતાં માણસને તરેહવાર સ્વપ્ના આવે છે, અને સ્વપ્નામાં તેને આગલું પાછલું ઘણુંક જેમ જેમ યાદ આવે છે, તેમ તેમ તે જાલવાની કેશોશ કરે છે, અને તેના હોઠ ફડફડાવ્યા કરે છે. ખેડુત મરતી વખતે લીલાં ખેત્રોને યાદ કરતો મરે છે. નેપોલિયન ખોનાપાર્ટ મરતી વખતે લડાઈના મેદાનનેજ યાદ કરી કરીને મુઓ હતો.

મોત કેમ આવે છે, તે વિષે વિદ્યાની મદદથી મળતી ઉપદ્રી સમજણ સર હેનરી હાલ્ડર્ડ નામનો વિદ્વાન આપી ગયો છે. આ વખતે ડાક્ટર બેલીના શબ્દોનો યાદ આવે છે. તેણે મોતના પિછાનાઓની આગળ બેસીને જે કાંઈ અનુભવ થેળવ્યો છે, તે સર્વ અનુભવનો સાર તે એવો કહાડે છે, કે ખુદાતાલાએ માણસની એવી સરજત કરેલી છે કે, આપણુ જન્મ લેતાં જેવી ખેલાન હાલતમાં આવ્યા, તેવીજ ખેલાન હાલતમાં, કરી પણ જાણુ પિછાન વગર, આપણે આ દુન્યા છોડી જઈએ છિયે. એથી ઉલ્ટો, એટલે હુશિયારી અથવા શુધ્ધિ વચ્ચે મરણ પામવાનો દાખલો પચાસમાં એક પણ દાખલો, ડાક્ટર બેલી કહે છે કે, મેં દીડો નથી. મોત એક સેવટની અને સદાની ઉંઘ છે, અને જાગૃત અવસ્થામાંથી આ ભર નિંદ્રાવસ્થામાં જતી વખતે માણસે શુદ્ધિ રાખવી નહીં, એ તેના તરફની દયાને માટે ખુદાતાલાએ નિર્માણ કીધું છે. અગર જો મરતું માણસ મરી જતી વખતે હુશિયાર રહે તો તેનાં મોતની ઘડી કેવી ઘતત્રી થઈ પડે તે જાંચનારે પોતેજ વિચારવાનું છે.

શાંત મોતના કેટલાક અજાયબ જેવા દાખલા સર હમ્ફ્રી ડેવી આપે છે. ડાક્ટર કેલન નામનો વિદ્વાન મરવા મુતો ત્યારે તેણે પોતાની બાજુએ બેઠેલા એક મિત્રના કાનમાં હલસે કહ્યું હતું કે; “હું ચાહું છું કે મ્હારામાં જાલવા કે લખવાની તાકાત રહી હોત! કેમકે ત્યારેજ મરણ એ કેવું ખુશનુમા છે તેનું

વર્ષન હું પોતેજ મુકી ગયો હોત !” ડાકટર જલ્લાકે ઘડપણથી ઘણો નાતવાન થયો હતો, અને તેને છાતી પરથી લોહી પડતું હતું, તેથી તે ઘણી સાદી સુતરી કરી પરહેજ ઉપર રહેલો હતો. એક દાહડો તે પોતાનું હંમેશનું દુધ પાઉ ખાતો હતો તેટલામાં તે ખાતા ખાતા ઉંઘી ગયો; અને એવી તો શાંતિથી મરણ પામ્યો, કે તેના હાથમાં જે ચમચો ધરેલો હતો તે ચમચો કિંવા તેમાંનું દુધ પાઉ જરાએ ધોળાયું નહીં! એજ પ્રમાણે સર ચાર્લ્સ જલ્લેગડન પોતાના બે ફ્રેન્ડ દોસ્તોની સાથે કાફી પીતાં પીતાં મરી ગયો હતો. તેણે પોતાની ખુરશીમાં એવી તો શાંત ઉંઘમાં પ્રાણ મૂકી દીધો હતો, કે તેના હાથમાંનું કાફીનું કપ જેમનું તેમ રહી ગયું, અને તેમાંથી કાફીનું એક ટીપું પણ છળકાયું કે ધોળાયું નહીં હતું. ઘરડાં માણસોના મોત ઘણું કરીને શાંત હોય છે. ઘડપણ અને ઘડપણની નળળાઈથી ઘણાં મરણો થાય છે; પણ તેવાં નાતવાન ઘરડાંઓ પણ ઘણું કરીને કાંઈ રોગ અથવા દુઃખ દર્દથીજ મરે છે. ફક્ત ઘરડાં હોવાને લીધેજ મરી ગયાં એવા દાખલા જુજ બને છે; અને જે રોગે તેમનો લોગ લીધો તે રોગ જો તેમને નહીં થયો હોત, તો હજી વધારે વર્ષ તેઓ જીવત, એમ તે ઉપરથી ઠરે છે; ફક્ત ઘડપણથી થતું મરણ એક મીઠી ઉંઘ સરખું હોય છે. એક ઘરડું માણસ સેવટની ઉંઘમાં ઉંઘી જાય તેજ ખડું કુદ્રતી મોત છે. ઉંઘમાં ઉંઘતાં (મરતાં) માણસ અને ખરેખરાં એક ઉંઘતાં માણસમાં તફાવત માત્ર થોડોજ હોય છે.

આવું કુદ્રતી મોત આવવાની ઉમ્મર કઈ છે? ચાહુદીઓના બાઈબલમાં લખ્યું છે કે, “માણસની સરાસરી ઉમ્મર ૭૦ વર્ષની છે. ખીજાઓ હેંસી વર્ષનાં થવા પામે છે, પણ તેઓની શક્તિ એટલી તો ઘટી જાય છે, કે તેમની જીંદગી એક જાનજી અને એક દુઃખ થઈ પડે છે. તે જીંદગી જલ્દી પસાર થઈ જાય છે અને સઘળાં અંદરનાં જઈયે ધિયે.” યુરોપના કંડા સુલકમાં, ગરમ દેશના કરતાં, શરીરનો ઘસારો ઓછો થવાથી જીંદગી વધારે લંબાય છે, પણ તે સસ ૮૪-૮૫થી વધારે વર્ષની નથી. વિદ્વાન જીલુમનગ્રેક શરિર વિષય વિષેના પોતાના અંધમાં માણસની ઘણામાં ઘણી ઉમર ૮૬ વર્ષની ઠરાવે છે. તે કહે છે કે, એ ઉમર સુધી તેણે ઘણાઓને જીવતા જોયા છે, પણ એ ઉમર પછી જીવેલા થોડાજ છે. આ ઉત્તમ લેખ ઉપરથી સમજી શકાયે, કે આપણું આયુષ્ય અડધ છે; એટલુંજ નહીં, પણ તે અનિશ્ચિત પણ છે. આપણને ખીજી કશુંનો ભરોસોજ નથી. હેં જોરાવર! આવતી કાલે શું બનશે એની આપણને ખબર હોતીજ નથી. એટલુંજ નહીં, પણ આવતી કાલ આપણે કેળીશું કે નહીં, એની પણ આપણને ખાતરી નથી.

“ જ્યારે હુકમ હરીનો થશે, પેટ કુટે નહિ પાછો જશે;
 શિવ એનાથી ઉલટો ફરે, મોડું વહેલું મરવું ખરે.
 જન્મ સાથે જ્યાં જુદા રચાય, સનમુખ રહિને સહેવા ધાય;
 અકળાયાથી નહિ ઉગરે, મોડું વહેલું મરવું ખરે.
 આ જગત્તા રાખે જન્મ, રાજી રાજી રહેવું તેમ;
 દીક થઈ નિર્ભય થઈ ઠરે, મોડું વહેલું મરવું ખરે.
 મોટા રાજા રાણા ગયા, ધિર આંહી કોઈ નહિ થયા;
 જેણે ધન ઝાઝું વાવ્યું, મોડું વહેલું મરવું ખરે.
 પ્રારથના શ્રી પ્રભુની કરો, ધર્મ વિચારી ધીરજ ધરો;
 પામો મુખ તેથી પાંચર, મોડું વહેલું મરવું ખરે.
 આ અવસર કાપ્યો છે કાળ, બહુ માયો મોટાં ને બાળ;
 સમજી શોક સદા પર હરે, મોડું વહેલું મરવું ખરે.”

ઢોહરો.

કંઈ જન્મ્યા ને મરિ ગયા, લાખો લેખે લોક;
 દુનિયામાં દલપત કહે, તો શિવ કરિયે શોક ?”

દિલાસા પત્ર ૩૪૨ મો.

“ On fickle wings the minutes haste,
 And Fortune's favours never last. ”

SENECA.

હે સતોગિયા મુશન ! રડ નહીં; સદાબાજની રમત એવીજ હોય છે. જગત્માં પ્રકાર પ્રકારના સદા ચાલે છે, પણ તેમાંથી ચોખ્ખે હાથે કોઈજ નિકળ્યો છે. અપધાત કરવા શેનો નિકળ્યો છે ? ત્હારી પોતાની અને બાપીકી પુંજ તો શુભાવી, પણ સાથે સગાં ફનેહિઓને પણ તેં નાગાં કીધાં. હવે અફસોસ કરેથી શું વળે ? ગલશાઈ ના બા. કુવો તળાવ કરવા ના ઢોડ. જીવતો હશે તો કાલે પાછું મેળવશે. ત્હારી ઠોઠ બુદ્ધિ, ત્હારી કમી ગણત્રિ, અને ત્હારી ઝોછી ચાહદાસ્ત માટે બળાપો કરવાની જરૂર નથી. બીજા દલાલો હુશિયાર, ગણત્રિ બાજ, અંચળ મનશક્તિવાળા, ને તુંજ કાં આવો ડફોળ રહ્યો, એવો બળાપો કરીશ ના. એક લલાં આદમીની લક્મી, પુંજ, દોલત કુદકે ને બુસકે વધે છે. નશીબ દેવીની ચાલ બહુજ ઝડપી છે. એક દહાડામાં શાહ તેજ બનાવે છે, ને ફાવે તો ઝડપથી ફેફીર પણ તેજ બનાવી શકે છે.

લેખો કાન મીટે જાકા આંક પુરે ! .

કાટી ઉપાય કરતે ના મીટે, દુઃખ સુખ જાકે કરમમેં લીખે,
મેં અજળ કણુ ન ચેતીઓ, બીન ટીપે મોતી સાગર બરે—લેખો કાન.
ગાંધર્ભ બાધે મરમ ન બુજે, કાન જાણે ખોટે ખરે,

કલત કબીર સંસાર સખ લાલચ, જીવમેં લગે સખ કામ બીગરે—લેખો કાન.

લક્ષ્મીદેવી અણધારેલા મળી ગયેલા દલ્લાનાં પગલાંમાં એકદમ ગરી
બાઈનું પગલું મુકી દે છે. નશીબનું ચક્રકર ચાલુ ગોળ ફરિયાજ કરે છે, અને
કોઈ પણ જોમ નહીં કહેશે, કે આજે હું તે ચક્રના મથાળેજ ઉભો રહીશ.
નશીબદેવી આજે સુશન ! તને ભર્યોપૂર્યો તંદોરસ્ત રાખશે, ને કાલે કાયલી
કરી દેશે. પણ તે દેવીનો ઉદ્દોગ અને કાળજીથી તું ચોટલો પકડજે હો;
જો તેથી જરાએ બીધો તો તે તને ત્રાપ માર્યા વગર નહીં રહેશે. આવતી વહુ,
ઠરેલી લક્ષ્મી ને જોસતો રાજ વખણાયાં તો વખણાયાં. દુન્યાંદારીમાં કાળજી
ન રાખ્યાથી, નહીં તેવાં દુઃખો પેદા પડે છે. ઘણી કિંમતી જીંદગીનો અજ્ઞાનપણા
અને બીન કાળજીથીજ નાશ થયો છે. ભવિષ્યમાં ઉંચી આશા આપનારા ઘણા
મહાન નરોના કવજતે જે મરણ નિપજ્યાં છે, તે દુન્યાંદારીની સાધારણ કાળજી
નહીં રાખવાનાજ પરિણામ છે. તન, મન, અને ધનની કાળજીપૂર્વક રક્ષા કીધા
વિનાજ તેના જલ્દતી અંત આવે છે. મહાન ગાયનકારોનોજ દાખલો જૂઓ.
પર્ગોલેસી ૨૬ વરસની વયે મુઓ; તે શરીરની બેદરકારીનેજ લીધે.
સ્કુબર્ટ ૩૧ વરસની ઉંમરે, મોઝાર્ટ ૩૫ વરસની ભર જીવાંનીમાં, પરસેલ
૩૭ વરસની ઉંમરે, ને મેન્ડેલ્સોન ૩૮ વરસની વયે ગુજર્યા, ને ગાયનની
દુન્યાને તેથી જે ખોટ ગઈ, તે તેઓએ તંદોરસ્તીની બેપરવાઈ વાપરવાથીજ.
પોતાનું કામ પૂરું કરીને વિવેકાનંદ, રામતિર્થ, શંકાચાર્ય, એઓ મન ઉપરના
બોજાથી અનુક્રમે ૪૦-૩૩ અને ૩૨ વરસની વયે મરણ પામ્યા. અને ધનની-
કાળજી નહીં રાખવાથી કેને કેવાં દુઃખો પડ્યાં છે, તેના તો અસંખ્ય દાખ-
લઓ આપ્યા છે, ને હવે પછી ઘણા આપીશ. ટુંકામાં, હે સુશન ! ત્યારે જાણવુંજ
જોઈએ, કે દુનિયાના લોકો તવંગરીને દોલતના વધારામાં સમજે છે, પણ તે
તો સંતોષમાંજ છે. એ વીશે નજીરે કહ્યું છે કે

જો ફખરમેં પુરે હએ, વોલ હર હાલમેં ખુશ હએ,
હર કામમેં હર દામમેં; હર જાલમેં ખુશ હએ,
મર માલ દિયા યારને, તો માલમેં ખુશ હએ,
બેઝર નો કિયા તો ઉલી એહવાલમેં ખુશ હએ,
ઇફલાસમેં ઇદિઆરમેં ઇક્યાલમેં ખુશ હએ,
ફરે હએ મોહી મદ જો, હર હાલમેં ખુશ હએ.

હે સુશન ! તેં નહીં કરવાના કામ કરી ધન હોલત ગુમાવી. નિંદવા યોગ્ય કર્મ કર્યા પછી પરતાનો કરનાર મનુષ્યને પાછળથી જેવી બુધ્ધિ સુઝ પડે છે, તેવી બુદ્ધિ જો પ્રથમથીજ થતી હોય, તો કોનો ઉદય ન થાય ? સદા બદાની ખરાબીનાં દુઃખ જાણ્યા છતાં તું કીચલમાં પડ્યો, હવે અફસોસ શા કામનો ? હવે ચોંટીને ચાલ, દહાડો પાછો ફરતાં વાર નહીં લાગશે.

અસત્ય આદમી સત્યની વાત શું જાણે ? ખુદા વગરનો ખુદાને કેમ જાણે ? મૂર્ખ ડહાપણની, અને બેઇમાન ઇમાનની વ્રાત શું જાણે ? તેઓ પોતાને ખરા સમજતા હોય, તો પણ તેઓ ખોટા રહે છે. કારણ કે, તેઓ ખીજાઓને ઠગાયલાં, વહેંચાયલાં સમજે છે, જ્યારે તેઓ પોતેજ ઠગખાજ માયાને બાઝીરહેલાં હોય છે. અદેખાઈ, અંટસ, ધર્માધ્વપણું, અને વહેંચ એ ગોચા રંગેલા કાચો છે, કે જે મારફતે તેઓ જીએ છે, જેથી તેઓ સર્વ ચીજને તે રંગોથી રંગાયેલી જીએ છે.

સુરદાસ નામનો એક વાણિયો પાદશાહનો પ્રધાન હતો, અને જોકે તેનું નામ સુરદાસ હતું, પણ તે આંખે આંધળો નહોતો. એક વાર પાદશાહે તેને ખંડણી ઉધરાવવા સાડ પરદેશ મોકલ્યો, અને ત્યાં તેણે બધો પૈસો એકઠો કર્યો. અને પછી તેણે વિચાર કર્યો કે, આ પૈસો મ્હારે પાદશાહને ત્યાં મોકલવો તેના કરતાં શ્રીનાથજી ઠાકોરને ત્યાં ભોગ ધરાવવાના કામમાં તે વાપરવો, તે વધારે સાડું છે. એમ વિચારી તેણે તે દ્રવ્યથી ગોળનાં ગાડાં ભરાવીને ત્યાંથી શ્રીનાથજી મોકલી દીધાં, અને પછી ત્યાં રહે રહે તેણે ઠાકોરજીને વિનંતી કરી, કે હું મહારાજ ! તમે આ ગોળના માલપુવા કરાવી ભોગ લેજો ! પછી તે ગાડાં મધ રાત્રે શ્રીનાથજીના મંદીર આગળ આવી પહોંચ્યાં; અને ગાડીવાનોએ ત્યાંના મહંતને તે વખતે સુતેલા જગાડ્યા, અને તેમને કહ્યું કે, સુરદાસે ઠાકોરજીને માલપુવાનો ભોગ લગાવવા સાડ ગોળનાં ગાડાં મોકલ્યાં છે તે લ્યો. ત્યારે મહંતે કહ્યું કે, અત્યારે તો અડધી રાત ગઈ છે, અને ઠાકોરજી ઉઘી ગયા છે; તેથી માલપુવાનો ભોગ સવારે ધરાવીશું, માટે તમે સવારે તે લાવજો. એટલે ઠાકોરજીએ મંદીરમાંથી અવાજ આપ્યો કે, “હું તો હજી જાગ્યું છું, અને મ્હારે તો અત્યારેજ માલપુવા ખાવા છે, માટે તમે મને અત્યારેજ માલપુવા કરી આપો !” એ પ્રમાણે ઠાકોરજીએ પોતાના ભક્તનો પ્રેમ જોઈને અડધી રાત્રે માલપુવા કરાવરાવીને ભોગ લીધો. સુરદાસે એકવાર પાદશાહને ચીઠ્ઠી લખી મોકલી કે, “હું તો અહિં સંત લોકોની રક્ષા કરું છું અને ભક્તિ કરું છું.” એટલે તે ચીઠ્ઠી કોઈ એક સાધુએ વાંચતાં સાંભળી લીધી. તે ઉપરથી તે સાધુ સુરદાસની પરિક્ષા લેવાને માટે સુરદાસ પાસે ગયો. સુરદાસ તે વખતે ઠાકોરનાં મંદીર આગળ બેઠા હતા.

લાગ્યો. ત્યારે સુરદાસે તેને કહ્યું કે, “ઠાકોરનાં મંદીરમાં જોડા સાથે લેઈને જવું યોગ્ય નથી, માટે જો તમને જોડા ચોરી જવાની ધારતી રહેતી હોય, તો તમે દર્શન કરી આવો ત્યાં સુધી હું તમારા જોડા જોતો રહીશ.” એમ કહી તેમણે તેના જોડા પોતાના હાથમાં, તે પાછો આવ્યો ત્યાં સુધી, પકડી રાખ્યા. એટલે તેમની સચ્ચાઈ જોઈને તો સાધુ તેમને પગે પડ્યો અને તેમના પગ ઘોઈ પાણી પીધું. પાદશાહને કાને વાત આવી કે, સુરદાસે તો ખંડણી ઉઘરાવીને સાધુઓને ખવરાવી દીધી. એટલે તે ઉપરથી તેણે સુરદાસને પકડી લાવવા લશ્કર મોકલ્યું. એટલે સુરદાસે દ્રવ્યને બદલે પથરાની ગુણે ભરી, અને તેણે બાદશાહને એક ચીટી લખી કે, “હે પૃથ્વીપતિ ! મેં તમારું બધું ધન સાધુઓને ખવરાવી દીધું છે, અને તેથી મહારી પાસે હવે કંઈ બાકી રહ્યું નથી; જેથી મેં આ ગુણોમાં પથરા ભરીને મોકલ્યા છે; અને હવે હું અંદીથી નાશી જાઉં છું.” એમ લખીને ચીટી એક પેટીમાં મુકીને તે લશ્કરની વચમાંથી રાતો રાત નાશી ગયા. એટલે લશ્કર તે ગુણે લઈને પાદશાહ પાસે આવ્યું, અને પાદશાહે તે પેટીમાંની ચીટી ખોલીને વાંચી તો સુરદાસે સંત સેવામાં ધનને ખર્ચી નાંખ્યું છે એમ જાણીને તે ખુશી થયો. સુરદાસના પછી તેની જગાએ જે ખીજે પ્રધાન થયો તેણે તે સાંભળ્યું કે, બાદશાહે તો સુરદાસનો ગુન્હો માફ કર્યો, માટે સુરદાસે જે ધન સાધુઓને ખવરાવી દીધું તે સાફ મહારો તો તેને યોગ્ય શિક્ષા કરવી જોઈએ. એમ વિચારીને તેણે સુરદાસને પકડવા માણસો મોકલ્યાં, અને તેઓ સુરદાસને ત્યાં પકડી પણ લાવ્યા. તેને દિવાન આગળ ખડો કર્યો, એટલે દિવાને નોકરોને કહ્યું કે; એ હુણ્હરામી માણસનું મને મોં બતાવો નહીં, એને બારોબાર કેદમાં પૂરી દો. એટલે તે ઉપરથી સુરદાસને કેદમાં પુરી દીધા, અને તે પ્રમાણે તે કેટલાક દિવસ સુધી કેદખાનામાં રહ્યા. પછી સુરદાસે કેદખાનામાંથી એકવાર બાદશાહને એક દુહો લખી મોકલ્યો કે:—

ઇક તમ અંધીઆરો કરે, શુન્ય દઇ પુનિ તાહિ-॥

દશ તમ તે રક્ષા કરો, દીનમની અકબરશાહિ ॥

ફારસીમાં “અકબર” એવું પ્રકાશ કરનારનું નામ છે, માટે હે અકબરશાહ પાદશાહ ! તમે અકબરશાહ થઈને તમારા રાજ્યમાં આ અંધારું ચલાવવા દીધો છો તે આપને યોગ્ય નથી. તમારી જાણની બહાર તમારા દિવાને મને કેદ કરી રાખ્યો છે, માટે તમે મને તે કેદખાનામાંથી છોડાવો ! બાદશાહે તે દુહો વાંચીને તરત માણસ મોકલ્યાં અને તેમને છોડી મુકાવ્યા. પછી ત્યાંથી તે વંદાવન ગયા. ત્યાં જઈ પછી તેમણે ઠાકોરજીનાં રોજ નવાં નવાં પદ બનાવવા માંડ્યાં અને ઠાકોરજીના લકિત રસમાં લીંબઈ ગયા. સુરદાસનાં પદ સાંભળીને ઘણા લોકોને પ્રેમ થવા લાગ્યો; કારણ કે તે પદ પ્રેમ રસથી ભરપૂર બનાવેલાં હતાં.

જે સાધના વડે ખીજાને દુઃખ દે છે, તેજ દુઃખી થાય છે. સ્વાર્થથી સાધેલું ઉત્તમ સાધન ક્વચિત્જ શૂન્ય આપે છે. જે સખમરીનના સાધન વડે આખી જગતને જેર કરવા જરૂરન કયસરે ધાર્યું, તેજ સખમરીને તેની પાયમાલી કરી. કાંકે સખમરીનના સાધને એક લાકડી હાંકી અમેઝીકાને પણ દુશ્મન બનાવ્યાથી ૪૪ વર્ષનો જરમનીએ કરેલો ભગિરથ પ્રયત્ન ચાર મહિનામાં વ્યર્થ ગયો. ઈશ્વરે આજ સુધી શહેનશાહોનાં શહેનશાહ તરીકે પોતે પહેરેલું તાજ કોઇને પહેરવા દીધું નથી. ગુલેસ્તાનમાં એક હેકાયત કહી છે કે; શીરાજ શહેરને આઘાદ કરનારા બાદશાહ ઓમ્રોલીશને એક ગુલામ નાશી ગયો હતો. તેને જ્યારે પકડી લાવીને પાદશાહ આગળ ખડો કર્યો, ત્યારે તે ગુલામ ઉપર કટું વેર ને કહેરેલો કીનો રાખનારા વજીરે પાદશાહને સૂચના કીધી, કે એને કતલ કરવો, કે જેથી ખીજા ગુલામો ડરી જઇને આયંદે નાશી ન ભય. વજીરની આવી કાનાસોરીથી રખે પ્રાણ લેવામાં આવે એવી ધાસ્તીથી, ગુલામે બાદશાહ સમક્ષ લોચે મસ્તક મૂકી કાકલુદી કરી કે;

હરચે રવદ બર સરમ ચું તુ પસંદી રવારત;

ખંદે ચે દાઆવે કુનદ હુકમ ખુદાવંદારત ?

“હે બંદે નવાજ ! જે પણ કાંઈ વિપત્તિ કિંવા સંકટ મ્હારા ઉપર નાખવાનું તું માલેક પસંદ કરશે તે મ્હારા માથા ઉપર ! હું તે વિરૂધ્ધ શી ક્રિયાદ કરી શકું ? હુકમ કરવાનું તો તું ખુદાવંદનાજ હાથમાં છે; પરંતુ મ્હારી એટલીજ વિરૂધ્ધિ છે, કે તું આ નકામા ખુનનો ગુન્હા ત્હારે માથે નહીં રાખ. ત્હારાથી મ્હારી ને મ્હારા બાપદાદા કે આલ ઓબાદની પરવરશી થએલી છે, અને જેગુન્હાને માર્યાનું પાપ તને કિયામતને દહાડે, ઈશ્વરના ન્યામને વખતે, ખુનનો બદલો ફાંસીએ જેવો ભોગવવો પડશે, માટે મ્હારા ઉપર કોઈ ખુનનો અપરાધ લાવ, ને પછીજ મ્હને ગરદન માર, કે ત્હારે માથે આળ ના રહે !” ત્યારે પાદશાહે કહ્યું; “શું આળનું ખ્ધાનું ત્હારે માથે લાઉં તે તુંજ મને સુઝાડ !” એટલે ગુલામ કહે; “ત્હારા વજીરનું ખુન કરવા માગું છું, તે પછી તું મને કતલ કરજે, કે કિયામતને દહાડે તને હલાકી નહીં પડેયે !” પાદશાહે વજીર તરફ હુગીને જવાબ માંગ્યો; ત્યારે વજીરે ગભરાઈને ઉત્તર દીધો; “ગરીબ પરવર ! એ આંડાળને ત્હારા પિતાશ્રીની કબરને સંગાતી વહેલો કર, નહીં તો તે મ્હારો જરૂર પ્રાણ લેશે. મેં ડાહ્યા લોકોની શિખામણ માની નહીં કે;

ચું કરદી બા કમુલ અંદાઝ પેકાર;

સરે ખુદરા બ નાદાની શીકસ્તી.

ચું તીર અંદાખતી બર રએ દુશ્મન;

હઝરે કુત કાંદર આમાજશ નીશસ્તી.

દેહાંના મારનારા ગોફિણિયા કિંવા ગલોલિયા સાથે જ્યારે તેં ટટો કયોં,
 ત્યારે તું એમજ સમજી લે, કે તેં બાણી જોઇને નાદાનીથી ત્હારું મસ્તક ફેડી
 નાખ્યું. જ્યારે તેં શત્રુની સામે તીર ફેંકયો ત્યારે ત્હારે તપાસવું, કે તું પણ
 સામાના તીરની નેમમાંજ ખેડેલો છે. દુશ્મનને તીર ખાસ્વા જતાં ત્હારે પણ તેનો
 તીર તપાસવો જોઈએ.” હે સુશન ! સદા પંજમાં શું, કે વેપાર ધંધામાં શું; સંસારમાં
 શું કે એકાંતવાસમાં શું; બધેજ જોખમ તો છે, પણ તેને કરશે કેમ ?
 અનંગલદ્રામાં કાકૂએ જોખમ વિષે ઠીક કહ્યું છે કે:—જોખમ, બસ જોખમ જ્યાં
 દૃષ્ટિપાત કરે ત્યાં દેખાય છે. સર્વત્ર વ્યાપક નવાણૂં ટકાવું જોખમ ! જે આ
 સંસારમાં આજન્મ પ્રજ્ઞચારી અથવા વાંઠાજ રહેવાનું પસંદ કરીએ, તો
 વ્યલિચારના માર્ગમાં ઘસડાઈ જવાનું જોખમ. અને પરણીને પત્ની દેવીને ઘરમાં
 લાવીએ, તો માયડી તથા છૈયાં છોકરાંનાં હોજરાં ભરવાનું બયંકર જોખમ !
 જે રાજ્યના સ્વામી થઈને પોતાને મહારાજાધિરાજના નામથી ઓળખાવીએ, તો
 પ્રજાને સર્વ પ્રકારે સંતુષ્ટ રાખી રાજ્યને શત્રુના આઘાતથી રક્ષવાનું જોખમ.
 અને સાધારણ પ્રજાજનજ રહીએ, લો રાજ્યના ન્યાય તથા મનસ્વી નિયમોને
 પાળવાનું જોખમ. જે વ્યાપાર કરીએ, તો ખોટનું જોખમ. અને ઘરમાંની મૂડીને
 ખેડા ખેડાજ ખાયા કરીએ, તો થોડા વખતમાંજ બધી મૂડી સફાચટ મેદાન થઈ
 જવાનું જોખમ. જે ધનાઢય હોઈએ, તો લૂંટાઈ જવાનું જોખમ. અને રાંકડા
 કે કંગાલ હોઈએ, તો ભૂજે મરી જવાનું જોખમ. કુલીનતામાં મહાન હાનિનું
 જોખમ. અને વર્ણસંકર હોવામાં સંસારના તિરસ્કારને પાત્ર થવાનું જોખમ.
 લોગમાં રોગનું જોખમ. અને ત્યાગમાં રોગનું જોખમ. વીરતામાં વિચ્છેદનું જોખમ.
 અને વિજ્યમાં પરાજયનું જોખમ. મીઠ વીલ્કીન્સ (મીઠાખર) મોટો વક્તા અને
 મોટો લેખક હતો. મોટી મોટી પરપોટા કંપની ઉભી કરીને ભારે સદા ખેલવાની
 રૂઠી તેણેજ ગોઠી કાઢી હતી. તેનો મત એ હતો, કે “ સદા ખેલ્યા વગર દોલત
 મેળવાતી નથી, પણ સાથે સાથે એટલું પણ ચાલે રાખવું, કે તેનું આખર પરિણામ
 જોખમ, નિરાશા ને સંતાપ સોસારામાંજ આવે છે. માટે ગમે તો એકવાર શ્રીમંત
 થઈ છેવટે ખાખા વળખા થવાનું પસંદ કરો. ” તે વારંવાર સદામાં સર્વસ્વ ખોઈ
 દઈને બાપલા વિનાનો થતો ખરો, પરંતુ તે કદિ પણ નિરાશ કે નાઉમેદ ખીલકુલ
 નોતો થતો, અને પાછો ને પાછો નશીબ અજમાવતો. આખરે બધાજ સદામાં
 તેના પાસા અવળા પડ્યા ક્રીધા, ત્યારે છેવટે ઑસ્ટ્રેલીયા ચાલ્યો ગયો, પણ
 નાઉમેદ કે નિસાસ્યો ખીલકુલ જણાયો નથી. જે વેળાએ વીરવર હેનોબાલે
 મસ્તાન હાથીના પ્રમાણે ઈટાલીને ગભરાવી મૂક્યું હતું, અને છેલ્લે કાણિની
 લડાઈમાં ઘણી ખરી રોમન માતાને પુત્રના વિરહમાં, અને ઘણી ખરી રોમન
 પત્નિને પતિ વિરહમાં શોકાતુર કરી મેલી હતી, ત્યારે કઈ દેવી શક્તિના બળથી, ને

કેટલા દિવસમાં રોમ રાજે ઘણું લશ્કર તેની સામે એકઠું કરીધું હતું ? જોખમથી. જીવતાંને “ રામ જોલો ભાઈ રામ ” થઈ જવાનું, અને ‘ રામ જોલો ભાઈ રામ ’ થયેલાંને નરકવાસી થવાનું જોખમ. ત્યારે કહે હવે મારી પ્રાણીશ્વરી ! છે કે નહિ આ સંસારમાં ડગલે ને પગલે નવ્વાણુ ટકાનું જોખમ ! નોકરીમાં જોખમ. ધંધા ધાપામાં જોખમ. વેપાર કે સદાગતમાં જોખમ. જ્યાં જોશો ત્યાં જોખમ ને જોખમ. જોખમ વગરની કાંઈ જગા ખાલી નથી. શ્રીક લોકોની એક દંતકથા છે, કે મેલીગર નામનો એક પુરુષ હતો, તેનું લવિષ એક ચોક્કસ લાકડાંના ટુકડા સાથે જોડાયેલું હતું. તે લાકડું તેની માતા આલયિયા પોતાના જીવની માફક જળવતી હતી, અને કુદ્રત પણ એવીજ હતી, કે તે લાકડું જેમ સ્વચ્છ રહેતું તેમ મેલીગરની તંદોરસ્તી પણ સારી રહેતી, અને તેની માતાની તે લાકડાંના ટુકડાની જળવણી અને કાળજીને લીધેજ તે જીવવા પામ્યો હતો. હવે એટલાજ જોખમથી જો દરેક માણસ પોતાના શરીરને સાચવે તો માણસ પોતાની જાંદગી શાંતિ અને સુખથીજ ભોગવી શકે. મુશન ! થયું તે થયું. બની એ બની. હવે માત્ર ધીરજ રાખી સારા વખતની આશા કરવા માટે પાછો ઉઘાગ શરૂ કર. બહુ કે, આજથીજ તું ધંધામાં પડ્યો એમ સમજ.

ધીરાં થઇને સેહેવું પડે તે, એ ન પરાક્રમ જાણવું જે તે.	ધીરાં.
ધાએક લાંબાં ચતાં પડી રહેવું, ટક ટક જોવું મ્હોડે નવ કહેવું.	ધીરાં.
છાતી ઉપર કો પગ મૂકી ભાંડો, કો વળિ પાણીનું પૂજી ઉઠાડો.	ધીરાં.
દુઃખ થયે ન જાણડવું રે ભાઈ, “હોય !” એવું કહી ભણતી ભલાઈ.	ધીરાં.
સૂખ થયે પાડ માનવો ભારે, એમાં નવાઈ નહી કોઈ ધારે.	ધીરાં.
દુઃખ થકી વળી જિવ જો રિખાયે, ઉચું કે ંહેજું મોત થાયે.	ધીરાં.
બવ રણમાં નરમદ સિંહ સિપાઈ, જોયે ધીરજથી હસીને બવાઈ.	ધીરાં.

મુશન ! ત્હારાં આ નવાં દુઃખનું મૂળ અસતોષ છે. કોઈવાર જમીન ઉપર, અને કોઈ વાર પલંગ ઉપર સુવાનું મળે; કોઈવાર ફક્ત શાકનો, તો કોઈવાર સારાં ભાતનો ખોરાક મળે; કોઈવાર ફાટેલી ઢાળળી, તો કોઈવાર સુંદર રમણ ઓઢવા મળે, તોપણ કાર્ય સાધનાર ચતુર માણસ તો દુઃખ તથા સુખને ગણતોજ નથી.

સસતોષપી અમૃતથી ધરાયેલાંને જેવું સુખ મળે છે, તેવું

સુખ અસતોષમાં નથીજ.

કોઈ પણ દુઃખચારો ઈશ્વરની સહાયતા માગી દુઃખ મટાડવા પ્રયત્ન કરશે તો દુઃખોને મારી હઠાવવાનું અશક્ય જણાશે નહીં. કાળા માથાના માનવીના પ્રયત્નને લીધે તો અલમસ્ત પહાડોને પોતાના પેટમાંથી પણ માર્ગ કાઢી આપવા

પડયા છે. મનુષ્યના પ્રયત્નથી ખીહને મહાસાગરોએ પોતાનાં નાકમાં તારનાં દોર-
ડાંની નાથ ઘલાવા દીધી છે. માણસે પાતાલમાં રસ્તા શોધ્યા. દરિયાની તળેટીમાં
ફરવા માંડ્યું. ઉંચે આકાશની હવામાં સહેલ ઉડાવવા માંડી, અગ્નિ, જળ,
જમીન, વાયુ સર્વ ઉપર જેણે સરદારી લેવા માંડી. તે કાળા માથાનો માનવી
જરા જેટલાં દુઃખથી શા સાડુ ડરકણ થવો જોઈએ? ટુંકમાં મનુષ્ય પ્રયત્ન
આગળ કાંઈ પણ જ્યારે અંશકય નથી, ત્યારે દુઃખમાં તે એવી શી તાકાત છે,
કે તે આવા મર્દ અચ્ચાને સતાવવાનું છોડી ન શકે? આપણે એક હાથ ઉપર
સળુરી અને હિંમત રાખવાની ટેવ પાડવા માંગ્યે, તે તે પણ બને; ને ખીજા હાથ
ઉપર દુઃખના પોકારો, દુઃખની ફરિયાદો, તથા અસંતોષ અને બડબાડ કરવાની ટેવ
પાડ્યે તો તે પણ આપણેજ પાડી શક્યે. ન્હાના દુઃખને મોટું મસ દેખાડી સરાઘાત
કરવાની, અને મોટામાં મોટી ઐશ્વરી બક્ષેશોની કાંઈ ગણત્રિજ નહીં કરવાની
પણ ટેવ પાડ્યે તો પડે. પણ એક ટેવ સારી ને સુખકર છે, જ્યારે ખીજી
કટેવ અને દુઃખકર છે. ન્હાની મુશકેલીને પણ આવકાર આપી પંપાળિયે તો
આપણેજ તેના ભોગ થઇ પડ્યે છિયે. અર્થાત, આનંદમય સ્વભાવ રાખવાની
અગર બડિયેલ ને કુંજરો સ્વભાવ રાખી દુઃખની પ્રકૃતિ જણાવવાની, એ બન્ને
જાતની કેળવણી આપણે લઈ શક્યે. જીવ ખુશાલ રાખવાની અને જીંદગીને
ધોળી દેખવાની ટેવ પણ ખીજી ટેવ માફકજ પાડી શકાય. મન ચાહે કે હું
તખતે બેસું, પણ કરમ ચાહે કે હું બંદીખાને પેસું. જોખમ ખેડિયા શિવાય
મોટા માણસ થવાનું નથી. મોટા માણસે તો છાતી પહોળી ને શીનો ફરાખ
રાખવો ઘણો જરૂરનો છે. હિંમત ઉપરજ બધા જોખમ ખેડી શકાય. મોટા થવું
ને ધબકારાથી ખીવું એ બે વાત ચાલે નહીં. મોટા થયા કે અદેખાઈ આગળ
આવીને ઉભી રહેવાનીજ, પણ ધૈર્યતા ને શાંતતાથી તે જોખમો સહેજે પાર
પાડી શકાય. ડોઠ જોનશન એમજ કહે છે કે, દરેક ચીજની ધોળીજ બાજુ
જેવાનો માહવરો, એ દર વરસે એક હજાર પૌંડ કમાવા બરાબર છે.
કેમકે જ્યાં જોશો ત્યાં જોખમ તો છે, પણ ધૈર્યતા ને શાંતતા જેણે રાખી
તેના માથેથી કડક ઉતરી જાય છે.

“અતઃ તત્ત્વ સર્વત્ર જણાતો જોખમનો બીજા આકાર;
સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાલ લોકમાં જોખમનોજ બપો બંડાર.
હોય ન જેમાં જોખમ એવી વસ્તુ ન ત્રિભુવનમાં મળતાર;
નથી ભિન્ન સંસાર, નામ જોખમનું ખીજું છે સંસાર.
દેવોને પણ દાનવનું જોખમ કપાળમાં અથડાણ;
તેથી જોખમના અંકાયા ઠકા બરાબર નવાણું!”

સુશન! તકદીરની આગળ તું ડાહ્યા ના થા. તકદીરની સાથે તું સદ્ગૃહ ના રમ. તકદીરનું તાળું તકદીરની કુંચીથી કોઈએ ઉઘાડયું નથી, અને ઉઘડે પણ નહીં; તો જો કે આસમાનની નીચે અકલમંદો તો ઘણા છે. દૈવ આગળ કોઈનું ચલાણ નથી. ધીરજ ધર, ગોરા રૂઝેગા તો અપના સોહાગ લયગા, ભાગ તો ન લયગા ? જે સખશનાં નશીબમાં કામળ કાળાં ઉનથી વણેલી છે, તે કામળને જોડેસતના પાણીથી ઘોશે તોએ કાળી ને કાળીજ રહેવાની.

હર કો ચીંત્યો હર કરે, તો તું રહે ઉપર નચીંત,

તેરા ચીંત્યો જો હર કરે, તો કદી ન રહેવે ચીત.

આ દુન્યા છે તે તો પરવરદેગારની મીલકત છે; અને તે વગર ખીજ સરવે ચીજ કૃના થનારી છે. સખુરી ધર; સખરકી ડાલમેં મેવા લગતા હય.

જે પરમેશ્વર પાણીમાં મંછલાંને અને પુરકી પર પક્ષી અને પશુને પેટ પુરતું આપી તેમની દાદ લે છે, તે ત્હારીએ દાદ લેશે. શું કરવા મુખ લોક ફીકર કરે છે ? ફીકર કરવાથી કાંઈ વળવાનું નથી. જે સમજીને આપે છે, અપટને આપે છે, દુન્યાને આપે છે, તે તુંને પણ આપશેજ. માટે પાછો ટટાર થઈ જા. ખંતથી સારો રોજગાર શરૂ કર. તમે ખંતથી જેવું સાડું ચિત્યા ને ઈચ્છયા કરો, ને ઉદ્યોગથી તે વાસના અને મનોરથને વખાયાં કરો, તો તમે જે કાંઈ થવા માંગો તે થઈ શકો એમ છે. એક સુધારની વાત છે, કે એક મેજીસ્ટ્રેટની પુરશી સમારવાનું તે કામ કરતાં કરતાં, તે પુરશીને ઘણાજ ખ્યાર ને ખંતથી રીપર કરતો હતો. આ પુરશી ઉપર આટલી ખાસ તત્પરતા રાખવાનું જ્યારે તેને કારણ પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે; “એસવા માટે મ્હારે લાયકની સગવડ સાથની એ પુરશી બને એવી કાળજીથી તે હું બનાઉં છું, કે જ્યારે મેજીસ્ટ્રેટ થઈને મ્હારે એ પુરશી ઉપર એસવાનો વખત આવશે ત્યારે મને સગવડ થશે.” ખરેખર, તેમજ થયું; ને તેજ પુરશી ઉપર તે મેજીસ્ટ્રેટ તરીકે બેઠો હતો. નેપોલ્યન હમેશાં કહેતો કે, અશક્ય એ શબ્દ તો મુખાંઓનીજ ડીક્નરીમાં હોય છે. માટે હે સુશન! તને ઘટે છે, કે પાછો રૂઝો રોજગાર તું શરૂ કર. ગમમાં ગીરફતાર થવાથી ધરતી પણ તને હિણતી જણાશે, ને આકાશ પણ કાળું કાળું જણાશે. દરેક માનવીએ ઈચ્છિત વસ્તુ શુભાવવા માટે અફસોસ કરતાં બેસી રહેવું નહીં. મોંઝે વહેલે તું જે માંગશે તે તને મળશે. આશકની ઇચ્છામાં ખુરતી માશુકને આ ગંજલમાં બાધ દીધો છે, તે ઉપર વિચાર ચલાવીને, ત્હારા ઉપર પણ લાગુ પાડીને ત્હાડું પણ દીલ બેહલાવ.

બયેડી હમે દીલગીર કયું તેરા દીલગ્યા આ જાનેંગા,

જો ઇરાદા હમે તેરા સોહી ખુદા પર લાવેગા.

સોંચમેં બયેડી પરી તાજુક બદન અએ ગુલ બદન,

ગમકે ખાનેસે પરી ચેહરા સજન તેરા કુમલાવેગા.
 સીરમેં સનદલ ડાલકે બયેહી હએ નાનુક પરી,
 સુખહમી થંડી હવા કેં દરદે સર હો જવેગા.
 નાહકે બાલોંકે તખં છતર મીલાની યાતસા,
 પુખસુરત હો કહીં તુમકો નજર હો લગાવેગા.
 બાંમપે બયેહી હએં પરી નાજે અદાસે ગુલખદન,
 વો શીરોજશાહ બાદશાહ દેખે ઉડા લે જવેગા.

ઘણા માનવીઓ વિલક્ષણ મનોબળ મેળવવા માટે તળપાપડ થઈ ઉત્તમ મન શક્તિમાં સુખ હોવાનું સમજી કમબુખ્તિ અને ઓછી અછલ માટે દુઃખ પામે છે. અરે! ઘણું વાંચનારાઓને જેવાં અનેક દુઃખો થાય છે, ઘણું જાણવાનો લોભ રાખનારાં જેવાં પીડાય છે, તેટલાં અજાણી બલા દૂર રાખનારાંઓ પીડાતાં નથી. વિલક્ષણ મનોબળ કેવાં સુખદુઃખો સાથે જોડાય છે તે તમે પહેલાં સમજો. ઘણી બુદ્ધિ, ઘણીજ અકકલ, ને ઘણો એલ્મ દુઃખ કરે.

પંડિતજી પીડાતે હો કયું ? તો કે' સારે શાસ્ત્રોકે અદેશે!

“Begone my book, stretch forth your wings and fly,
 Amongst the nobles and gentility;
 Thou’rt not to sell to scavengers and clowns,
 But given to worthy persons of renown.”

વિલક્ષણ બુદ્ધિવાળાં મનુષ્યો વિષે, તેઓનાં વિલક્ષણ કામો વિષે, અને તેઓની જીંદગી દરમિયાન થયેલા નવનવા ફેરફારો વિષે, મોટી કે નાહની પ્રત્યેક બારીકીઓનું અવલોકન અને અભ્યાસ કરવાની માણસ જાતની સ્વાભાવિક ત્રત્તિ હોય છે. વિશેષ બુદ્ધિપ્રભાવ, કિંવા અલૌકિક મનોબળનાં દ્રષ્ટાંતો, માનવીઓના મગજની સપાટી ઉપર હરહમેશ ગભરાટનો છાપ બેસાડી મેલનારાં હોય છે. હજારો વરસ ઉપર થઈ ગયેલા ઇંગ્લંડ કે રોમ અને ગ્રીસના રાજાઓનો ઇતિહાસ હિંદુસ્થાનનો એક નિશાળ્યો આખાદ કહી શકશે, મગર સુરતમાં રહેનારો એક નિશાળ્યો જેમ પોતાની પાડોશના ધરમપોર કે વાંસદાના હૈયાત રાજાઓ સુધ્ધાંના નામો વટીક જાણતો નથી, કે જાણવાની દરકાર કરતો નથી, તેમ પોતાની પડોશમાં આવેલાં મોટાં નીઝામના રાજાનું આખું નામ શું છે તેટલું પણ એક મદ્રાસી અભ્યાસી જાણી શકતો નથી. છતાં હસદને લીધે હજારો વરસ ઉપરના ગ્રીક અને રોમન ઇતિહાસો નહીં આવડવા માટે શરમાતો ફરે છે.

છુપતે નહીં છુપાયે કબી નેકો બદકે તૌર,
આંખોંસે આશકાર હય દેખો હસદકે તૌર.

સ્પર્ધા વીશે એવુંજ મત એક વિખ્યાત લેખકે પણ જાહેર કરેલું છે. આપણે જેઓ આપણી બરાબર પાસે વસનારાં પાડોશીનું પણ નામ જાણતાં નથી, તેમજ આસપાસ બનતા સ્વતઃને કનવાર નહીં કરવા જેવા મોટા બનાવો તરફ જ્યારે આપણે ઝાંખીને પણ જોતાં નથી, ત્યારે બોસ્વેલ અને હોરેસ વેલ્પોલ વચ્ચે ચાલેલા ગપ્પાસપ્પા જાણવામાં મોજ સમજ્યે છિયે. કાઉંપરે લખેલાં કાગળપત્રો જાણે આપણા ઉપરજ લખાયેલાં હોય તેમ હોંશે હોંશે વાંચ્યે છિયે; અને ફલાણા નાટકમાં શેક્સપીઅરે Love (પ્યાર) શબ્દ કેટલીવાર વાપર્યો છે, તેની ગણત્રિ યાદ રાખ્યે છિયે. દર રાતે ચાહનાં કેટલાં કપ ડોક્ટર બેન્સન પીતો હતો, તે આપણે જાણ્યે છિયે; અને તે નારંગીની છાલો લેગી કરીને શું કરતો હશે, તે વીશે અચરત થઇને આનંદ કર્યે છિયે. ગીબ્બન જ્યારે પોતાનાં ધુંટણા આગળ પ્યારનું જાહેરનામું વાંચી સંભળાવે છે, અને પાછો ઉઠવાની ના પાડે છે, ત્યારે આપણને હસવું આવે છે. વળી હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં તવારીખનો કાંઈ નવોજ સફેા ઉઘાડવા સાડૂ આવવા આગમ્ય કાચું ને કાચું ગૌમાસ ચપાટી જતો, અને પોર્ટ દારૂની આખી બાટલી ગટગટાવી જતો, જાણે આજેજ આપણે મહાન રાજદ્વારી પીટને જોતા હોઈએ એવું આપણને ખુશ લાગે છે, પણ એ સૌ વિવેકશુ મનોબળવાળા દુઃખી નરોની હયાતિ બાદ થવા પામે છે. અને એવા દુઃખી બુદ્ધિશાળીઓની નિર્ભવ વાતો પણ યાદ કરીને આપણે આપણાં મનને બગાડી મનની ઉપાધિઓ વધારી દુઃખી કે હેરાન થઈએ છિયે. એવાં મનોબળવાળા પ્રોફેસર પૌરસન હેરાન હેરાન થયો હતો. જ્યારે તે ઇટનની સ્કુલમાં હજી તો જાણીતો હતો, ત્યારથીજ અદ્ભૂત યાદદાસ્તનો પ્રકાશ બતાવતો હતો. એક દિવસે પોતાના શિક્ષક આગળ જોવા તે પાઠ વાંચી સંભળાવવા જાય છે, તેવોજ એક ઠુંગાજ છોકરાએ તેને અટકાવીને પૂછ્યું, “એ કઈ ચોપડી છે ? જોઈ !” પૌરસને હાથમાંથી “હોરેસ” તેને જોવા આપતાંજ જોવાને જહાંને પેલા છોકરાએ તેનાજ જેવી કોઈ ભલતીજ ચોપડી આપીને “હોરેસ” લઈ લીધી. તે લઈ માસ્તર આગળ લેસન વાંચી જવા તે ઉભો. જ્યારે તેને ૧૯૯ અને ૧૦૯૦ લાગ વાંચવા હુકમ થયો ત્યારે સફાઈખંધ તેણે બરાબર અર્થ સમજાવીને વાંચ્યું, અને આખો કલાસ હસી પડ્યો. તે જોઈ માસ્તર બોલ્યા; “પૌરસન ! તું કિયો ભાગ વાંચે છે, ને હું કિયો ભાગ શોધ્યાં કરું છું ! એ આવૃત્તિ કોની છે ? જોઈ !” પૌરસને આનાકાની કરી, પણ માસ્તરે તે તેના હાથમાંથી લીધી ત્યારે તેની ભારે અજાયબી વચ્ચે માલમ પડ્યું, કે તે તો અંગ્રેજી “ઓવીઝ.” હતી !

આથી આગળ વાંચવા માસ્તરે તેને કહેતાંજ, તેણે તે સહેલાઈથી, સફાઈથી અને ખીનચુક આખી “ઝોલી” છેવટ સૂધી વાંચી ને તેની સમજણ સમજાવી ! આ પછી તે આકુળવ્યાકુળ થવા લાગ્યો, અને ઉત્તમ મનશક્તિની હદ ઓળંગવાથી બેચેની કેટલી વધે છે, તેનાં દુઃખો ખીનઝોને તે સમજાવવા લાગ્યો. ઘણાક વરસ ઉપર ઝોડીનખરોમાં વિલ્યમ લાયન નામનો ભટકયાં કરતો એક રમત્યાળ છોકરો પોતાની અજબ જેવી યાદદાસ્ત શક્તિથી લોકોને છક્ક કરતો હતો. એક સાંજે તેણે શરત નાંખી કે; “પંચનું એક પ્યાલું જો તેને કોઈ પાય, તો સવારના પહોરમાં “ડેલી એડવરટાઈઝર” નામનું જાહેર ખબરોનું જે ન્યુસપેપર નિકળશે, તે માત્ર એકજ વાર વાંચી જવા પછી હું વગર અચકાવે અને વગર અટકાવે ખીન ચુક મોઢે બોલી જઈશ !” ખીન સવારે તેણે એક અહસ્થના હાથમાં પેલું પેપર આપ્યું, અને શબ્દે શબ્દ ખરાખર પરાં-પરાં મોઢે બોલી ગયો ! જાતજાતની જાહેર ખબરો, જાતજાતના ગુંથવાડા ભરેલા ભાવો, સ્થાનિક સમાચારો કે દેશવરોની ખબરો, અકસ્માતના ખનાવો, કોર્ટ દરખાસ્ત, સર્વ હકીકત એક પણ ભુલ વિના બોલી ગયો ! આવા પ્રયોગો ક્રીધા પછી તેનો ચડેલ અવતાર થઈ ગયો, અને હયા આણુવા ભેગ સ્થિતિમાં તે રડ રડ કર્યા કરનારો દુઃખી પુરૂષ આખી જીંદગી દુઃખમાં કાઢીનેજ મૂક્યો. એ દાખલા શું બતાવે છે ? વિશેષ મનોબળ એ કાંઈ કેળવવાથી નિપજતું દુઃખ-દાયક પરિણામ માત્ર નહીં કહેવાય, પરંતુ કુદ્રતની કારશાળ શિવાય મનુષ્ય-પ્રયત્નનું તે કામ નથી. જેમાં આદમીની શક્તિની હદ પુરી થાય, તેમાંજ ખુદાની ખુદાઈ શરૂ થતી માનવી પડે. ડૉ. એકેલીનના જણાવ્યા પ્રમાણે ઝોડીઅર ફેગલની તેહનાતમાં એક માણસ અદ્ભુત યાદદાસ્તવાળો રહેતો હતો, તેને તો યાદદાસ્તના કોઈપણ પ્રયોગો કરવા કહેતાં આબાદ કરી બળવતો હતો. ટેબલ ઉપર તે દહાડાનું એક ન્યુસપેપર મૂકેલું હતું. જે આખું વાંચી જવા શેઠે તેને ફરમાવ્યું. વાંચી ગયો. “શેઠે કહ્યું; હવે મોઢે બોલી જા!” બોલી ગયો. મથાળેથી પકડયું, તે છેક કોણે છાપ્યું છે, ત્યાં સૂધી આબાદ બોલ્યો. આથી શેઠે અભયખી ભરેલી હાથ મારી; એટલે ગુલામડો કહે; “શેઠ ! એ તો કંઈજ નથી. જો આપ હુકમ કરો તો એજ આખું ન્યુસપેપર હવે છેલ્લેથી મોઢે બોલી જાઉં !” “એ તો અશક્ય !” શેઠ બોલ્યો. “કંઈજ અશક્ય નથી. જો આપ ધીરજથી સાંભળો તો બોલું.” અને પછી જરા પણ અચકાયા વિના છેલ્લા શબ્દથી શરૂ કરી મથાળાં સૂધી ખરાખર ઉંધું બોલી ગયો ! આ અખતરો પૂરો થવા પછી તેને મગજે ચકરી ભમરી આવવા લાગી. ફેર આવવા માંડી; અને છેવટે મગજની બાજુ પકડાઈ હાલતમાં દુઃખી થઈને તેને મરવું પડ્યું.

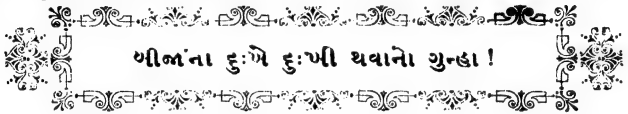
આ દાખલાઓ ઉપરથી નિર્વિવાદ ઠરે છે, કે જેમ પ્રાણી મંડળની

પ્રેરણા પોતાની છેક ઉંચાઈએ પહોંચતાં લાન અને હોશની હદ આગળ આવી લાગે છે, અને જેમ તેમને અનેક દુઃખો થાય છે, તેમજ આદમીની અક્ષલ પણ છેક ઉંચી સિમાએ આપ્યા પછી, ઇસારત રૂપી ઘણાં ઉંચાં પ્રકારના લાનને તે પ્રાપ્ત કરે છે; પરંતુ દુઃખ પામીને થોડાજ વખતમાં તેનો નાશ થાય છે. વળી વિલક્ષણ મનોબળ જ્યારે પોતાની સર્વથી હલકામાં હલકી પંકિત ઉપર ઉતરી પડે છે, ત્યારે તેનું વિશેષ બળ પ્રગટી નિકળેલું વારંવાર તપાસવામાં આવ્યું છે. તે વેળાએ મનશક્તિની છેલ્લામાં છેલ્લી નાદુરસ્તી યાને ગાંડાપણું થાય છે. તોપણ તેનું પ્રબળ અચરત કરે એવું વધી જાય છે. એરીસ્ટોટલ આપણને એક કવિને માટે કહે છે, કે જ્યારે તેની કાવ્ય-લાગણી બેહદ ઉશકેરાઈને તેને ગાંડો ઘેલો કરી મેલતી, ત્યારે એડાયેલી તેની કવિતાઓ જેવી સર્વોત્તમ લખાયેલી છે, તેવી ઉત્તમ કવિતાઓ તે કવિ પોતાની સ્થિર અને શાંત સ્થિતિમાં કદી પણ લખી શક્યો નથી ! મહાન કવિ ટેસોના “આરમિદા” તેમજ “કલોરિન્દા” નામનાં કાવ્યોમાં જે ઉંચામાં ઉંચાં ગૌહરો પ્રકાશે છે, તે રોગની પીડાકારીથી જ્યારે તે ગાંડો થયો હતો ત્યારેજ લખાયેલાં હતાં; અને ખરેખરાં તેજ ઘેલાપણામાં સળગી સભડીને તે મરણ પણ પામ્યો હતો. સીસેરો આપણને સવાલ કરે છે કે; પેસુવ્યસે જે કાંઈ લખ્યું છે, તે સાવધપણે બાણીબુજીને લખેલું છે, એમ તમે માનો છો કે શું ? ના, ના, એમ બનવું અશક્ય છે. એ કવિરાજે જે ઉત્તમ વખાણવા લાયક કાવ્યો લખેલાં છે, તે મનના અશાંત જુસ્સાઓથી ઉશકેરાઈ જઈને દુઃખીની ઝાંઝ અને પડીકારીનાં ઝનુનમાં, ઈશ્વર પ્રેરણાથીજ તેણે લખેલાં હોવાં જોઈએ; પરંતુ હું એટલું તો કહીશ, કે ઘણીજ ઉંચી મનશક્તિ માનવી જીવનનો જલદી અંત લાવે છે, અને દુઃખી દુઃખી કરીને તેનો પ્રાણ લે છે. શું ત્યારે ઉત્તમ મનોબળ નહીં મળવાનું આપણે દુઃખ માનવું જોઈએ ? ના, કદી નહીં.

યે તાજ હોતા હય સાયા ચુસ્તર, કિસીકે સરસે કિસીકે સર પર;
 નહીં હય સતોપ ઇસકા દમબર, કિસીકે સરસે કિસીકે સર પર.
 કટાર ઇસને કહીં ન પાયા, કિ હય યે શાખે શજરકા સાયા;
 જો પહુંચતા હય ઉતર ઉતર કર, કિસીકે સરસે કિસીકે સર પર.
 જો સર હય પરદા સિતારકા હય, યે પોરવા તંતકારકા હય;
 રવાં રવાં ઉંગલિયાં હય ચક સર, કિસીકે સરસે કિસીકે સર પર.

અમુક હદ સુધી મનની પ્રકૃતિઓ ઉશકેરી મેલવાની જુદી જુદી રીતો-ઓ વીશે અજબ જેવી વિરૂધ્ધ વાતો જણાયેલી છે. રાજકવિ દ્રાઈડન જ્યારે પંજુ કાંઈ અતિ અગત્યનું કામ લઈ બેસતો, ત્યારે પહેલ વહેલાં તો જુલાબ લેતો, પછી ફક્ત ખોલાવતો, અને દુઃખો વેઠ્યા બાદ લખવા માંડતો ! બ્લેકસ્ટોન પોતાનું મનોબળ દુઃખવવાને, મનના જુસ્સાને માટે જે યુક્તિ રચતો, તે એટલીજ હતી, કે તેની ટેબલ ઉપર વાંકી વળેલી તેની ડાકીને અડોઅડ

જુના પોર્ટ દારૂની ખાટલી હોવી જોઈએ; જો બખ્ખાની ખાટલી નહીં હોય, તો એક પલ્લુ લીટી તે લખી શકતો નહતો ! પરંતુ સાહિત્યની જેહમત મહેનતમાં “ભારદ્વારી ઘોડા”ની ઉપમા પામેલો ડોન જોનસન તો આવી બધી તૈયારી રાખીને લખાણો કરનારાઓ તરફ હસતો હતો, અને હમેશાં કહેતો, કે હરેક પ્રસંગે અને પ્રત્યેક સંજોગો વચ્ચે, જ્યારે ગમે ત્યારે એક સરખી રીતે, જે લેખક સાફ લખી શકતો નહીં હોય તે કંઈજ કામનો નથી. એવી જાતની મન અને તન ઉપર કષ્ટિ લોગવવી એ તો ગાંડાપણું છે. આ પ્રમાણે મનોબળ પોતાનો ભાવ કેવા કેવા પ્રસંગો વચ્ચે અને સંજોગો સાથે ભજવી શકે છે તેના દાખલા આપ્યા છે. તે ઉપરથી તમારે સમજવું જોઈએ, કે તનનાં દુઃખ કરતાં મનનાં દુઃખ વધારે ભયંકર છે. તનનાં દુઃખ ખમાય; મનનાં દુઃખ ના ખમાય.

ખીજાના દુઃખે દુઃખી થવાનો ગુન્હા !

“ I learn what pain is in another man by knowing what it is in myself ; but I might know this without feeling the pity. I might have been so constituted as to rejoice that another man was in agony ; how can you prove that my own aversion to pain must necessarily make me feel for the pain of another ? ”

“ અફસોસ ! પ્રભુ જેમ રાખે તેમ રહેવું ઠીક છે.” સુશન બોલ્યો ;

“ વાપે નાદાનીકે વખતે મર્ગ પે સાખીત હુવા ;

ખાખ થા જો કુછ કે દેખા, જો સુના અખ સાના થા.

મહારે મહારી નાદાની ઉપર હવે અપ્રસોસ થાય છે, કે છેલ્લી વખતે મને એમ જણાય છે, કે દુન્યામાં હું જે જોતો હતો તે તો સ્વપ્નું જોતો હતો, અને જે કાંઈ સાંભળતો હતો તે તો કલ્પિત જુઠી જુઠી વાતો હતી. દ્રોપદીએ અતિ દુઃખના વખતે શ્રી કૃષ્ણને વિનાંત કરી હતી કે; “ હે ભકતવત્સલ શ્રી કૃષ્ણ ! મહાબલી દેવકીનંદન ! હે વાસુદેવ ! ત્હારી સ-તા અક્ષય છે. હે જનાર્દન ! જે તને નમે છે તેનાં દુઃખડાં તું જરૂર દૂર કરે છે. ઓ જગત્પ્રતિ-પાળ જગત્ પિતા ! હું તને નમન કરું છું. તુંજ સર્વ અંતર્યામી સર્વાત્મા છે. તુંજ જગત્ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય કરે છે. અખિલ જગત્ ત્હારે આધારે છે. તુંજ અમારી જ્ઞાનશક્તિનું ઝરણુ છે. હે મહાન અને અજન્મ ! હે પરમાત્મા ! જે તને વિશ્વાસથી ભજે છે તેને તું કદિ વિસરતો નથી. તું સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને સુષ્ટિનું સત્વ દો, આપજ સર્વનું આદિકારણ અને સર્વ નિધિ આપને આધારે છે. હે અચ્યુત ! ત્હારી કૃપા અને સ-તાથીજ સર્વનાં દુઃખો દૂર થાય છે. હે દેવાધિદેવ ! ઘણીવાર વહારે આવી દુઃખીઓની લજ્જા રાખીને તે રક્ષણ કર્યું છે. મહારી લજ્જા ત્હારે હાથ છે ! ” આટલુંજ બોલતાં નારાયણ તેણીની મહદે દોડી આવ્યા હતા, તેમ હે સુશન ! ધીરજ ધર, ત્હારી બહારે પણ આવશે.

ચંચલ મન નિશ્ચિન ભટકત હે;

એજ ભટકત હે, ભટકાવત હે;—ચંચલ,

નિમ મર્કટ તર ઉપર ચડા કર,

ડાર ડાર પર લટકત હે;—ચંચલ,

કાચકે હેત લોભ કર મૂરખ;

ચિંતામણિકાં પટકત હે;—ચંચલ,

અભાનંદ સમીપ છોડ કર;

તુચ્છ વિષયરસ ગટકત હે;—ચંચલ.

હે મુશન ! ત્હારે બીજાના સુખે સુખી થવું પણ બીજાના દુઃખે દુઃખી ના થવું ! હમણા હમણા એવો પ્રચાર પડી ગયો છે કે, જે સિદ્ધાંત અથવા જે અર્થ કિંવા જે ઇતિહાસિક બનાવ કંઈ જમાનાઓથી આપણે જાણતા હોઈએ તે સિદ્ધાંત, તે અર્થ, કિંવા તે બનાવને તોડી પાડી તેથી ઉલટું કાંઈ નવુંજ ઉભું કરવામાં આવતાં, તેના શોધકની કુશળતા વિષે લોકોમાં, અગર તો ભારે માન ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા તો ભારે ટીકાને પાત્ર તે શોધકને થવું પડે છે. પરંતુ વગર તાસુખીએ જે તે નવા વિચાર તરફ ખારીક મનન કરીને વિચાર કરવા જેટલી શાંતિ પકડી હોય છે તો કાંઈક નવું અજવાળું જાણ્યા વિના રહેતું નથી. “બીજાના સુખે સુખી થવું” એ સિદ્ધાંત ઉપરથી આપણા લોકોએ “બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું” એવું પ્રમાણ ઉભું કરેલું છે. “મુખ તેને છે જેનાથી બીજાને સુખ છે” એ પ્રમાણ ઉપરથી આપણે નવો સિદ્ધાંત એ બાંધ્યો છે કે; “દુઃખ તેને છે જેનાથી બીજાને દુઃખ છે.” આ સુંદર લાગતા શબ્દોના ઉડાણમાં ઉતરવાથી આપણે જે એક પ્રમાણ પકડી એકાં છિયે, કે “બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું” એ ઉંડી ફિલસુફીની નજરે એતાં બરાબર નથી. વેદાન્ત શ્રીકૃષ્ણ પ્રમાણે તપાસતાં, તેમજ જરથોસ્તી ધર્મના તત્વની દ્રષ્ટિથી એતાં બીજાના સુખે સુખી થવું એજ બરાબર છે, પણ બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું એ બરાબર નથી. બીજાં માણસ દુઃખી થાય છે, તેને સુખ આપવા જે તમે ધારતાં હો, તો તેના જેવાં તમે દુઃખી થાવ તેથી કંઈ તેનું દુઃખ ટળવાનું નથી. તમારો મિત્ર પૈસા ખોઈ બેઠાથી નિર્ધનતામાં આવી ગયો, માટે તમારે પણ પૈસા ગુમાવી દઈને તેનાં દુઃખે દુઃખી થવાનું નથી, પરંતુ તેને નિર્ધનતામાંથી ઉગારવાના ઉપાય લેવા જોઈએ. એક સચું બહાણું મદવાડ લોગવી દુઃખી થતું હોય, અને નિર્જળ થઈ પડ્યું હોય, તેથી તેના દુઃખે દુઃખી થવાને બદલે તમે સહાય રહી, તમારામાં બળ જેવું ને તેવું રહેવા દઈ, તે દુર્બળને મદદ આપો, પણ તમે પોતે દુર્બળ નહીં થશો. દિલસોઝી એ શબ્દ પ્રચારને લીધે મધુર લાગે છે, પરંતુ દિલસોઝી એટલે બીજાનું જીવન દુઃખથી બળી ગયું છે માટે તમે પણ તમારું દિલ સોઝ કરો, એટલે કે દિલને બાળી નાખો, એ વાજબી નથીજ. તમે દુઃખી રહેહી પ્રત્યે દિલબરી, દિલોબની, દિલઅક્ષાની અને દિલહારી રાખો, પરંતુ દિલસોઝીને તેના ધાતુને બાઝી રહીને નહીં રાખો. દર્દ, રોગરાધ, કે દુઃખથી હેરાન

થતાં બહાલાંને દેખીને તમારું હૈડું ખાળી નાખે, તમે હરણપ્રાડ થઈ લોહી પાણી ઉડાવી દઈ મોઢું કુમળાવીને હાથ-હાથ કરો, તો શું તમે તમારાં બહાલાંનું દુઃખ દર્દ દર્દે કરી શકશો ? જો તમે પણ તેનાં જેવાં કાયલી ને કાયર થઈ પડો તો તમારાં અગિયું માંદ તમે ઘટાડતાં નથી પણ વધારો છો. તે ખાપડાનું દર્દ વિશેષ જોર પકડે એવાજ ઉપાય તમે તેના દુઃખે દુઃખી થવાથી લો છો. હું આમ નથી કહેતો, કે તેથી કરીને તમે ખીજનું દુઃખ દેખીને સુખી રહો, અથવા ખુશી થાવ, પરંતુ ખીજનાં દુઃખે દુઃખી થવું વાજખી સમ-- જીને તમે મોટી ભુલ કરીને હાથે કરીને સંતાપમાં પડો છો. કેટલીક વખતે તો આપણે કિયું સુખ માગ્યે છિયે તે આપણે પોતેજ સમજી શકતાં નથી. નોકરી ઘણી કઠણ છે તે છોડવાનું પણ મન થાય છે, ને એવી નોકરી ફરીથી નહીં મળશે એમ જાણીને તે નહીં છોડવાનું પણ મન થાય છે. તમે તે વેળાએ ખુદાતાલાથી કંઈ રીતનું સુખ માગશો ? એજ, કે વખત વેળાએ જે ઇશ્વર કરે છે તે આપણા કરતાં આપણી વધારે સારી તક જાળવે, ને આપણા ઉપર દયા કરે.

દેડાં ભાતર દવ બજે, કાય ન જાણે સાર;

કાં મન જાણે આપણું, કાં જનણે કિતોર.

કાળજી આપણું દુઃખે દુઃખે બળી જાય, પણ ખીજાં કોઈ તેનો સાર સમજે નહીં. એક આપણું મન જાણે, કે એક તો પરમેશ્વર આપણું તે દુઃખ જાણે. વિકાનો, કવિઓ મોટે ભાગે નિર્ધન હોય છે, અને શ્રીમંતો બહુધા નિર્વંશ હોય છે. એટલે કે એ બન્ને અકેક દુઃખને લીધે ગરીબ અને દયા ખાવા જેવા હોય છે, તથાપિ તે દુઃખ વિષે જોયો જરા પણ દુઃખ માનતાજ નથી તેઓજ વખણાય છે. કવિ અને ગાયનકાર ભિખારી રહે છે, કેમકે તેઓ વાચ્યા વડે માત્ર વાખવાખી મેળવે છે, અને શ્રીમંતોથી ઠગાય છે.

કોઈ એક મોટો શ્રીમાન પુરૂષ હતો, તેને ગવૈયાએ ગાયન કરીને પ્રસન્ન કર્યો; ત્યારે તે ધનવંતે ભંડારીને બોલાવી તે ગવૈયાની સમક્ષમાં કહ્યું; “આ ગવૈયાને બે હજાર રૂપીઆ આપ !” પેલા ભંડારીએ કહ્યું; “જેવી આપ શેઠજીની આજ્ઞા !” ને તે પછી તે ચાલ્યો ગયો. પેલે ગવૈયે તે ભંડારીની પાછળ પાછળ જઈ તેની પાસેથી પૈસા માંગ્યા, પરંતુ પેલો ભંડારી તે સાહુકારના કહેવાનો મર્મ સમજ્યો હતો જેથી તેણે પૈસા આપ્યા નહીં. જ્યારે તે ગવૈયો પેલા સાહુકાર પાસે આવીને પૈસા માટે વિનંતિ કરવા લાગ્યો, ત્યારે તે સાહુકાર બોલ્યો; “બોલ, તેં મને શું આપ્યું, કે હું તેના બદલામાં તુંને કંઈ આપું ? તેં વીજા વગાડીને મારા કાનને આનંદ ઉપજાવ્યો; તેમજ મેં પણ દાન વાક્યથી ત્હારા કાનને આનંદ ઉપજાવ્યો, હવે શું વધારે જોઈયે છે ?” તે સાંભળી તે ગવૈયો નિરાશ થઈ, દુઃખી થતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

किं वानेन धनेन वाजिकारिभिः प्राप्तेन राज्येन किं:

किं वा पुत्रकलत्र मित्र पशुभिर्देहेन गेहेन किम् ।

शात्वैतत् क्षणभङ्गुरं सपदिरे त्याज्यं मनो दूरतः

स्वात्मार्यं गुरुवाक्यतो भजभज श्री पार्वती वल्लभम् ॥

આ બહારથી દેખાતાં ધન ને દોલતથી, તેમજ ઘોડા હાથીઓથી શું થયું ? કદાચિત્ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું તોપણ શું ? પુત્ર, સ્ત્રી, મિત્રો, ગાય લેસો વગેરે બહાલાંઓ ને પશુઓ પ્રાપ્ત થયાં તોપણ શું થયું ? સુંદર શરીર અથવા મહેલમાં રહેવાનું મળે તોએ શું ? હે મન ! આ બધું તો ક્ષણભંશુર છે, એમ સમજીને એ સર્વને છોડી દે, અને પોતાના આત્માની ઉન્નતિ સાડ તો પાર્વતીના સ્વામી શ્રી શંકરને ગુરૂમંત્રથી ભજતો રહે, ભજતો રહે. હે ! તું જેને ફેંકી દે છે તેજ ત્હારો ઉધ્ધાર કરશે, ને તું જેને સાચવે છે તેજ ત્હારો ઉચ્છેદ કરશે. પંઢરપૂરમાં એક બ્રાહ્મણ પોતાને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન થવાની ઇચ્છાથી ઉપવાસ કરીને બેઠો હતો ! ત્યાંથી તે આલંદીમાં ગયો. તે આલંદીમાં જઈને ઉપવાસ કરતો બેઠો. ત્યાં “તુકારામની પાસે તું જા !” એવું જ્ઞાનદેવે તેને સ્વપ્નમાં કહ્યું. હોવાથી તુકારામ ભતને શુદ્ર; બ્રાહ્મણને થોડી ઘણી નિરાશા તેજ વેળાએ થઈ તોપણ પ્રત્યક્ષ બેવા માટે તે તુકારામની પાસે ગયો. પરમેશ્વરને જોઈએ તેટલું સામર્થ્ય હોવા છતાં તેણે પોતાની પાસે બ્રાહ્મણને મોકલ્યો તેને માટે ઘણું આશ્ચર્ય થઈને તુકારામે તેને અગીઆર અલંગો કરી આપ્યા, તથા પ્રસાદીતું એક નાળીએર આપ્યું. બ્રાહ્મણને તો સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન જોઈતું હતું, તેથી પ્રાકૃત પોતાને ઉપયોગી નથી એવું સમજીને તે અલંગો તથા નાળીએર નાંખી દઈને આલંદીમાં પાછો ગયો.

અર્ધા સાધન મોટું ભાઈ ! અર્ધા સાધન મોટું.

નરસિંહ, મીરાં, વાલ્મિક માહતમ,

છે નહિ જગમાં છોડું;—ભાઈ.

વર્ણાશ્રમ અભિમાન નકામ,

જો જન ખાએ ગાયું.—ભાઈ.

તે બ્રાહ્મણે નાંખી દીધેલા અગીઆર અલંગો તથા નાળીએર, કેંડાબા નામનો રાવાળ રાજાને એક પુરાણી મોકર બ્રાહ્મણ હતો તેને જઈને, તુકારામે તેને આપી દીધાં. પછી તેને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ ને તેની મોટી કીર્તિ થઈ એવું કહેવાય છે. તે નાળીએર ફેડયું તો તેમાંથી ફક્ત ઉત્તમ મોતીઓ નીકળ્યાં, તેનું કારણ એવું કહેવાય છે કે, અમદાવાદના એક શાહુકારે જ્ઞાનેશ્વરને એક લાખ રૂપિયાનાં જવાહિરો આપવાની માનતા કરી હતી, તે ફેડવા માટે તે શાહુકારે એક નાળીએરને કોતરીને તે મોતીથી ભરીને આલંદીમાં આણ્યું, ત્યારે તે નાળીએર દેવે તુકારામને આપવાનું કહ્યું; તેથી તે શાહુકારે તુકારામને આણીને આપ્યું હતું. તેજ નાળીએર આ હતું ! પેલાને આ વાતથી હવે અફસોસ થવાથી, તુર્તજ બોલી ઉઠ્યો;

નહીં મોહતાજ હવરકા, જસે ખૂદા દે દે !

કે દેખો ખુશ્મા લગતા, હય કયસા આંદ ખીન ગેહને !

ઘરેણાં ગાંઠા વગરનો સાદો આંદ કેવો શોભા આપે છે ! હે ખુદા તું નેકી આપ, મુને ઘરેણાં કે જર જવાહીરની દરકાર નથી. હે સુશન ! તું પણ હવે પાછલું દુઃખ ભુલી જા, ભુલી જા, બસ બધું ભુલી જા ! ત્હારા જીવને શાંતિ થશે.

“મહારા દીકરાને!” વીશે

“જામે જમશેદ”નો અભિપ્રાય. (તા. ૭મી જુલાઈ ૧૯૨૦.)

એક અમલો લેખક તરીકે નવસારીવળા મી. સો. મ. દેશાઈ પ્રસિદ્ધ છે. તેવજીના લખણની એક ખુબી એ છે કે તે રસીકાં હોવા સાથે બોધદાયક હોય છે. “મેડી તું” સાસરે કેમ સમાશે ?” એ નામનું તેવજીની કલમથી લખાયેલું “મેંચુસી-સીરીઝ”નું એક પુસ્તક થેડા વખતની વાત ઉપર બાહર પડ્યું હતું, તેની નોંધ આગળ અમે લઈ ચુક્યા છીએ. મામાપત્નિ ઘર છોડીને સાસરે જતી એક છોકરીને તેવજી જે કામતી નસીહતો આપી હતી, તેને મળતીજ નસીહતો, પરંતુ તેને સંસારમાં પડતા એક છોકરાને હાથ બાહર પડેલાં ઉપલાં નવાં પુસ્તકમાં આપી છે. પુસ્તકનું નામ હુંકમાં “મારા દીકરાને!” આપ્યું છે. એ પુસ્તક અમેએ વાંચ્યું છે અને કંઈથી આંચકા વગર અમે કહીશું કે જમને તે ઘણું પસંદ પડ્યું છે. પરંતુ દીકરાને માત્ર પીતા તરફથી જે કામતી મોટા આપવામાં આવે છે, તેની સાથે આ પુસ્તક પણ એક બેટ તરીકે આપવાની મી. દેશાઈ દીખાવ્યામાં સુચના કરે છે. તેવજીની એ સુચનાને અમારો સંપૂર્ણ ટેકો છે. દરેક પરંતુતો છોકરો પોતાના લગ્ન અગાઉ આ આખું પુસ્તક વાંચે, બહારે તેનો બારીક અભ્યાસ કરે, તો જે હુંકથી કંકાસે અને સંસારી ઝઘડા આજે ઘેરે ઘેર વધી પડ્યા છે, તેમાં મોટો ઘટાટો થાય તો નવાઈ નથી. ના, એટલુંજ નહીં, પણ એ આખું પુસ્તક વાંચીને તે મુજબ અમલ કરનારો જવાબ એક ખરેખરો નેક, ધરમી અને નમુનેદાર પુરુષ થઈ પડે એમાં શક નથી. આ પુસ્તકમાં એક પીનાએ પોતાના દીકરાને પદર ફરમાતો આપ્યાં છે અને દરેક ફરમાત પાછળ અકેક પ્રકરણ રોક્યું છે. દરેક પ્રકરણ કામતી નસીહતોથી ભરપૂર છે. પણ તે નસીહતો એવા આકારમાં અપાઈ છે કે જે વાંચતાં સહેજથી કંટાળે. આવતો નથી. હાંમેળ, ગુજરાતી, ફારસી વગેરે નામીયા લખનારાઓ તથા શાએરોનાં લખાણોમાંના કામતી મહદરો જગેજમ આપ્યાં છે. તે સાથે ઘણાક આસામીઓની હાંદગીમાં બનેલા ખરા બનાવો વારતા રૂપે રચ્યું કર્યાં છે, જેથી આ નસીહત રૂપી પુસ્તકનું વાંચન વધારે રસીકું બન્યું છે. મરદુમ સર શીરાજશાહ મેહેતાના પીતાને લગ્નની એક મીઠાશમાં કાંઈએ “પીરેશા મહેતા બારીસ્ટરના બાવા” તરીકે ઓળખાવ્યા, તેથી મરદુમ મી. મેરવાનજી મેહેતા કાં ગુસ્સે થયા તેની હકીકત, રામપોરના માજી નવાબને લાચુ પડેલું દરદ એક હાંમેળ તખીએ કાંઈ પણ દવાદાર વગર, મહીનાઓ સુધી એકજ બીજાના ઉપર નવાબની સાથે સુઇને કેમ દર્દે કર્યું તેની કહાણી, દદી મુઠવાલી એક સદગુણી સ્ત્રી ઉપર એક જવાબો કાં મોહી પડ્યો, તેનો હેવાલ વગેરે બાબદો ઘણી વાંચવા લાયક છે. કડવી દવાઈ ઉપર ખાંડનું પડ આપ્યાથી તે દવાઈ સહેલાઈથી ગળાઈ જાય છે. તેજ મીસાએ કામતી નસીહતને આતી જાતના રસીકા કહાણી ફારસાનું પડ આપ્યાથી તે ઝટ બેગમાં ઊતરી જાય છે. એ વાત મી. દેશાઈ બરાબર સમજતા હોવાથીજ તેવજી આ પુસ્તકને ખંચાણકારક રૂપમાં બાહર પાડી શક્યા છે. હુંકમાં મી. દેશાઈનું આ નવું પુસ્તક બાળકોને ઇનામમાં અપવા તેમજ પરંતુતો છોકરાઓને બેટ આપવા લાયકું છે.

સાદી અંદગીની શોક—

ફેશનની ફિસિયારી.

આ એક અમુલ્ય પુસ્તક તૈયાર થયું છે. એક શ્રીમંત પારસી કુટુંબની ફેશનની ફિસિયારીઓથી કેવી પાચમાલી થઈ છે, તેની એક સુંદર વાર્તા રચાયેલી છે. વાર્તામાં જે પ્રેમ અને ખ્યારનાં વળાંથી બહારના ખોટા દેખાવ પછી ભિત્તરમાં તે ખ્યાર કેવો મોજો પડે છે, તેનું અરુચ્ય નાઈટસના તોર ઉપર રચાયેલું આ વાર્તાનું પુસ્તક, તમારાં ખર્ચાળ, ફિસિયારીવાળાં, ફેકરાણ કરનારાં, ફેશનમાં ઘેલાં થયેલાં દીકરા દીકરીઓને, જરૂર વાંચવા આપજો. ઘર થયું ત્યાં આ પુસ્તક સાચવી રાખીને તેમાં આવેલાં શોમદેવનાં ભાષણો જરૂર વાંચાવજો. સેંકડો દાખલા દલીલો, સેંકડો દુહાઓ અને કહેવતો, તથા નવી નવી સેંકડો બાબતોનું ગમત સાથે જ્ઞાન મળે એવું આ પુસ્તક રૂા ૧-૮-૦ની કિંમતે (વી૦ પી૦ તથા પોસ્ટેજ બુદ્ધિ) કલ્યાણ બાઈડીંગના રૂા ૨)

બેહરામજી મનચેરજી દેશાઈ. બી૦ એ૦

સ્ટેશન રોડ-નવસારી લખીને મંગાવજો.

